

קונטרס מרכבו ארגמן

והוא בירור מהות צבע ארגמן

מדברי חז"ל עד האחרונים

וביאור המסורה בזה

(וכן יתבאר בו מהות תולעת שני)

ישראל ראזענבערג

732-367-0370

26 Baila Blvd.Lakewood N.J. 08701.

הסכמה מאת הג"ר ישראל צבי נוימאן שליט"א ראש ישיבת בית מדרש גבוה

יום ד' לפ' ויתן לך אלקים וגו' תשע"ד

אפריין נמטי' למע"כ ידידי מחשובי בית מדרשינו, בית מדרש גבוה, הרב ישראל ראזענבערג שליט"א, שטרח הרבה בחיפוש אחר חיפוש בדברי חז"ל ראשונים ואחרונים לברר מהות הצבע של "ארגמן" וכדברי חז"ל למאי נפ"מ למיסבר קראי {ונר' עוד תועלת בהבנת המשלים שנמצאו בפסוקים ובחז"ל שמשתמשים ב"ארגמן"} וכרוך בזה ענין כבוד התורה בריבוי היגיעה על מלה אחת בתורה"ק. ובזה יישר חילי' של הרב המחבר נ"י להרחיב ידיעותיו בכל חלקי התורה ולהיות ממזכי הרבים ומרביצי תורה מתוך ברי"ג ונהו"מ לאויט"א.

הכו"ח לכב' התורה ולומדי'

ישראל צבי נוימאן

ישראל צבי נוימאן

RABBI Y. ROTH
1556-53RD STREET
BROOKLYN, N. Y. 11219
TEL: (718) 435-1502

יחזקאל רוטה
אבדק"ק קארלסבורג
בארא פארק ברוקלין, נ.י. יע"א

לה"י

יומא דחנוכה נר נצח ותורה אור תשע"ד לפ"ק

בימי האורות שהוא נגד חושך של יון שרצו להשכיח ולתרגם התורה, רצוי וחשוב מאד לפרש התורה בכוונתם האמיתית להיות זה נגד זה, וע"כ ראוי לשבח את כבוד האברך המו"מ השקדן המעוטר במדות טובות כמוהר"ר **ישראל ראזענבערג** שליט"א, שהופלא לבאר את פירוש תיבת ארגמן ונפק"מ לגירסא דינקותא שלא יהי משבשתא כיון דעל על, בנקבו בשם **מרכבו ארגמן** וזה יהי עדות לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל ועל כל קוץ וקוץ יש תילים של הלכות, והמחבר בדין הוא שיטול שכרו להגדיל תורה, וזכות הרבים יגן בעדו להמשיך בעבוה"ק על מי מנוחות עד שיתרומם קה"ת וישראל אמס"ו.

הכו"ח למען עוסקי התוה"ק

הק' יחזקאל רוטה

Rabbi Avrohom Spitzer

625 W. Kennedy Blvd.
Lakewood, N.J. 08701
(732) 961-9056

אברהם שפיצער

דומ"ץ
דקהל תולדות יעקב יוסף
דחסידי סקווירא - לעיקוואד

ל' אדר אש"ף

בס"ד

היו לפני הויכח המשיג במהרה ישראלי הנאצל בזיול שליטו וביסו
הנאמרים להלן הלקחו "מרכבו ארמון" והיו ביוז רחמ"א קרה
הנאמרים חבור מרוב פקד ארמון וליכרן דקברים במה
עמו ולרם כזה כפי אדרה דקבר ארמון של מורה וס
כונתו חסד שמש וקרי אקול עזה כפי חסבוב בו את הילדים
כפי שלקד פירוש הוואמי דטיות זאת
והלל כזה אכרבו שיצנה חלומה מורה מתן הרחוקה דקרת
באות נסו הארורה

הב"ה אכבוק מו"ק

אברהם שפיצער

תוכן הענינים

א	התנצלות המחבר .....
ה	א) המקורות שמהם באים ארגמן ותולעת שני. ....
ז	ב) מחות צבע ארגמן. ....
יט	ג) נפקא מינה להלכה וראיה לענין צבע ארגמן. ....
כ	ד) שיטת הראב"ד והקבלה. ....
כג	ה) הטעם שפירשו שארגמן הוא אדום. ....
כו	ו) המסורה .....
כח	ז) סתירה לכל הנ"ל במחות צבע ארגמן מהפסיקתא, רמב"ן, ועוד. ....
לא	ח) ישוב הפסיקתא .....
לד	ט) ישוב דברי הראשונים. ....
לה	י) עוד עיונים בהרמב"ן. ....
לח	י"א) ביאור דברי הרמב"ן. ....
לט	י"ב) עוד בדעת האחרונים. ....
מב	י"ג) ביאורים בפסוקים ואגדה המדברים בעניני ארגמן. ....
מט	י"ד) בענין צבע סגול .....
נד	ט"ו) בענין צבע האתרוג (ועוד הוכחה לצבע ארגמן) .....

התנצלות המחבר

מטרת קונטרס זה היא לברר וללבן מה שכתב לנו הקב"ה בתורתו הקדושה הרבה פעמים תיבת "ארגמן" בין בתנ"ך בין בכל דברי חז"ל.

ולכאור' יש לשאול מה לנו לעסוק בבירור ענין זה, הלא אבותינו ואבות אבותינו סיפרו לנו ומסרו לנו מסורות מדור דור שפירוש תיבת ארגמן הוא "פרפאל וואל" וחז"ל לנו להסתפק בזה, וא"כ עסק זה מה לנו.

ולשם כך אשיחה את אשר עם לבבי בענין זה, ואדבר רגע קטן למה הכנסתי את עצמי בבירור ענין זה. ובה דברי: הנה באמת יסוד הנקודה היוצא מתוך קונטרס זה לא אני הוא המחדש, רק ראיתי כמה ת"ח שכתבו כן, והוא שצבע ארגמן הוא לא כמו שרגילין לפרשו "פרפאל וואל" כנ"ל אלא הוא צבע אדום והביאו דברי הרמב"ם המפורשים בזה (פ"ח מהל' כלי מקדש הי"ג) שכתב בזה"ל "הארגמן הוא הצמר הצבוע אדום ותולעת השני הוא הצמר הצבוע בתולעת" וכן הביאו דברי הרע"ב שכתב כן (כלאים ט' א') ועוד קצת ראיות לזה. ובראותי דברים אלו השבתי אל לבי, הלא אי אפשר לנו לומר שכל הדורות טעו בזה, והמסורה בכלל ישראל מדור דור בזה אינו נכון, וחז"ל להטיל דופי במסורת הנקיה של כלל ישראל.

ולשם כך הכנסתי את עצמי לעמוד על שורש מקור הפירוש שנמסר לנו וקבלנו מאבותינו, להליץ בעד מסורתנו. וידוע שמצינו מנהגים שכנגד הלכות מפורשות, והולכין בהם בתר המנהג, שמנהג עוקר הלכה (אם נתיסד עכ"פ ע"פ שיטה יחידה וכדו', ובלאו הכי "מנהג אומות גהנם" כידוע), וכבר כתבו התוס' (ברכות יח. ד"ה למחר) "ומיהו י"ל דאנו סומכין על מסכת שמחות וכו' ואע"פ שהגמרא חולק עליו יש דברים שאנו מניחין הגמ' שלנו ואנו עושין כספרים החיצונים וכו'" (ועי' במגן אברהם או"ח תר"ץ ס"ק כ"ב), וממילא הגם שנמצא מעט מקורות שלא כמו מסורתנו במהות צבע ארגמן, עדיין א"א לנו לדחות המסורה בשביל זה ומחויבין אנו להטריח עצמינו להליץ בעד מסורתנו הקדושה.

ובכל זה נגד עיני, התחלתי לברר ולחפש בדברי חז"ל ראשונים ואחרונים בביאור

תיבת ארגמן ככל אשר היה יכולת בידי לחפש.^א והאמת אני ולא אכחיש שככל מה שהרבינו בבירור סוגיא זו, כן התרבתה התימה ביותר במסורתנו בביאור תיבה זו, כי ראיתי ראשון אחר ראשון ואחרון אחר אחרון אשר מפיחם אנו חיים, כולם פה אחד כותבין שארגמן הוא צבע אדום, וכולם יסודותיהם בהררי קודש מדברי חז"ל הקדושים. ולא מצאתי אף מקור א' שפירש תיבת ארגמן כמו שרגילין אנו לפרשו.

ואפי' אחר שראיתי מקורות נאמנים רבים מאוד, שארגמן הוא מסוג צבע האדום, עדיין לא החלטתי בעצמי כנגד המסורה, עד אשר ראיתי ביאור מרווח בחידה סתומה זאת שבין מסורתנו למה שכתבו גדולי הראשונים ואחרונים ממקורות חז"ל הקדושים, ואדרבה, מאוד מאוד מתאים מסורתנו עם דברי חז"ל הקדושים ורבותינו ראשונים ואחרונים בלא עקש ופתלתול. והוא שבאמת הפירוש הוא פרפאל, וואל אך אין הכוונה לפרפאל כמו שהוא "באנגליש" רק הכוונה כמו שהוא "בצרפת וגרמניא" גם היום, ששם משתמשים בתיבה זו לצבע אדום, וכן היה אבותינו משתמשים בכל הדורות בשם פרפאל לצבע אדום וכשאר יתבאר כ"ז בפנים ממקורות נאמנים בעזרה"ת.

ולמדתי מזה שאפי' דברים פשוטים של מסורתנו וכ"ש דברי תורתנו הקדושה אין לנו לקבל בקלות ועצלות, רק צריכין ליתן כל כוחותינו אף להבין מסורותינו, כמו שכתוב "שמע בני מוסר אביך אל תטוש תורת אבך".

והנה בעסקי בענין זה, ודנתי בזה בפני אחרים, העירו לי כמה אנשים דמאי נפקא מינה מכל זה, הלא בין כך ובין כך לא יהיה חילוק מעשי בזה, וא"כ כל העסק בענין זה לשם מה, ולא אבו להטות אוזן קשבת משום זה. אבל באמת דבר זה הוא עוולה גדולה, וכי דבר קל הוא בירור כוונת תורתנו הקדושה כלי חמדתינו שניתן לנו מתוך אשו הגדולה על הר סיני דברי אלקים חיים ומלך עולם החביבה עלינו עד מאוד, ובזיון גדול הוא להזניח ענין כזה, הגע עצמך אם היה מלמד א' בחדר שלמד עם התלמידים פירוש תיבה קשה באופן מסויימת, ותלמיד אחד שאל אותו, וכי זהו הפירוש האמיתי הלא ממקום אחר משמע שאינו כן, ויענהו המלמד הלא אין נפקא מינה למעשה בזה ותפרש כמו שתמצא, דבין כך וכך לא תפסיד בכל מה שתפרש בה, היעלה על הדעת שיניחו

א. ולשם כך השתמשתי גם בתוכנית אוצר החכמה, כאשר יראה הרואה במרבית מראה מקומות שהבאתי בפנים.

מלמד זה להמשיך בעבודתו? בודאי לא. א"כ למה יגרע תיבה אחד מתורתנו הקדושה מלבררה ולעמוד על סוף הדבר היאך לפרש אותה ולהבין כוונת הקב"ה בזה.¹

ולכן כדאי לכל א' לברר בעצמו ענין זה, וזהו מטרת קונטרסי שטרחתי וקבצתי אל פונדק אחד כל המקורות אשר היה בידי בענין זה, והשתדלתי לערוך אותם לפני למודי ה', כשלחן ערוך ומוכנ, כדי שיהיה ביד כל א' לברר דבר זה בעצמו.

והנה יש להלומד סוגיא זה לשום לב לשני נקודות (א) אם ארגמן הוא הצבע מה שקורין סגול (בעברית) ופרפול (באנגלית), או הוא צבע אדום. (ב) ואם הוא אדום, איזה סוג אדום הוא, דהא ידוע שגם תולעת שני תיארו אותו בצבע אדום. ולכן הגם שתכלית הקונטרס הוא לבאר מהות צבע ארגמן, יתבאר בו גם מהות צבע תולעת שני, בכדי לידע איזה צבע בודאי אינו צבע ארגמן, ועי"ז יהיה יותר בנקל לעמוד על מהות צבע הארגמן.

אחר שכבר עסקתי ובררתי הרבה בענין זה שמעתי מהרב אשר דוד מייערם שליט"א (מחבר ספר מלאכת המשכן וכליו, ומלמד תשב"ר במוסדות אור התורה, בקליבלנד-ארה"ב), שמרן שר התורה הגאון רבינו חיים קניבסקי שליט"א הורה לו ללמד לתשב"ר שפירושו של ארגמן הוא אדום כמו שכתב הרמב"ם. וב"ה שהנחני בדרך האמת.

ענין שם הקונטרס מרכבו ארגמן הוא על פי הפסוק בשיר השירים (ג, ט-י) "אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון עמודיו עשה כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלים". ואי' במדרש (במד"ר י"ב ד') "מרכבו ארגמן (דה"ב ג' י"ד) ויעש את הפרכת תכלת וארגמן כרמיל ובוץ לפי שארגמן חשוב שבכלן שהוא לבוש מלכות כמה דתימא (דניאל ה' ז') וארגונא ילבש לכן חשב ליה לדידיה". ופי' רש"י "מרכבו ארגמן-זה הפרוכת, שהיה תלוי ורוכב על כלונסות מעמוד לעמוד". ובפירוש הגר"א "ואמר ארגמן שזהו המוכחר שבכולם" ועוד שם "תוכו רצוף אהבה- בתוכו שכן כבוד ד' על הכרובים".

ב. ובאמת גם ההנחה שאין נ"מ להלכה בטעות יסודו, שיש הלכה מפורשת ביור"ד קע"ח ס"א, התלוי בפירוש תיבת ארגמן עי' לקמן (ס' ג') בענין זה. וכן להבין ביאורי המקראות ודברי חז"ל על אושרן א"א בלא הבנת פירוש מלה זאת, עי' בהסכמת ראש הישיבה הגר"ר ישראל צבי ניומאן שליט"א, ועי' בס' י"ג ביאורים בתנ"ך וחז"ל.

ונראה שהעומק במה שהפרכות מוגדר כמרכבה, הוא משום שהוא מכסה את קודש הקדשים, וע"י זה יכולה השכינה לשכון בתוך בני ישראל על הכפורת. כמו שמצינו שבכל זמן שרצה הקב"ה לדבר עם משה רבינו, נגלה שכינתו אליו ע"י הענן. ובמתן תורה נגלה הקב"ה לכלל ישראל מתוך חושך ענן וערפל. הרי שצריך איזשהו מחיצה בינו לבנינו כדי להתקרב אליו.¹ ומכיון שע"י הפרכת מניח הקב"ה העליונים ומשרה את שכינתו בתוכנו לכן נקרא בשם מרכבה, כמו המלך המניח ארמון שלו לילך בין העם ע"י מרכבה שלו.

ואסיים בתפלה לפני א-ל חי וקים שיעזרנו על דבר כבוד שמו לברר וללבן סוגיא זה ועוד סוגיות לאמיתה של תורה. ואבקש מלומדי תורה שכל אשר ימצא שגיאה או יש לו איזה הערה או הוספה לשלוח אותם אלי ויחלו ברכות על ראשו. כה דברי זעירא דמן החבריא.

ביאור המלות

סגול: purple-פרפאל

אראנש: orange-כתום

ג. וכן הוא היסוד בכל מחיצה ונתבאר בכמה מקומות בדברי הג"ר שמשון פנקס זצ"ל.

(א) המקורות שמהם באים ארגמן ותולעת שני.

ונתחיל בעז"ה¹ בבירור מאיזה דבר באו צבע ארגמן ותולעת שני, ואקצר בזה.

כתב הרמב"ם (בפימה"ש מס' כלאים פ"ט מ"א) "וארגמן "אלארג'ואן", והוא הצמר הצבוע בלך. ותולעת שני הוא הצמר הצבוע בקרמז". למידים מדברי הרמב"ם שארגמן בא מצבע שנקרא "לך" והוא נקרא גם "לאכא"², ותולעת שני בא מצבע הנקרא קרמז, ונקרא גם "כרמזין".³

וצבע הלאכא מוזכר בחז"ל במס' חולין (כה.), ופסחים (מב.), ובפירש"י (חולין שם, ד"ה ללא) "צבע עור אָדום שקורין פרק"א". ובערוך (ערך ייבא) על גמ' זו כתב בזה"ל "ודם החיה עושים אותו לצבע לכא, סם שמו לכ"א, ודם החיה מחזק אותו הגוון". ובמוסיף ערוך (ערך לכא) כתב בזה"ל "פירוש לשון ישמעאל ורומי, מין צבע אדום הגדל כמין שרף דבק במקלות המובא מארץ המזרח, ובשרף הזה היו חותמים הכתבים"

ויש לציין שעדיין משתמשים בלאכא בזה"ז לכמה דברים, עי' באגרות משה (יו"ד ח"ב סימן כ"ד) שכתב בזה"ל "הנה בדבר השעלאק שבא מתולעים היונקים משרף אילן ידוע ואינו מתמצה מגופו וכשיוצא מגוף מתולעים מתקשה כעץ ע"י האויר ונוטלים אותו מהאילן שנכרך על הענפים"⁴ ועי' גם במנחת יצחק (ח"י סימן ס"ה).⁵

ד. וכן כתבו שארגמן "לאכא". (א) רד"ק (ספר השרשים שורש ארגמן), (ב) מהר"י קורקוס (הל' כלי מקדש פ"ח הל' י"ג), (ג) רע"ב (כלאים שם), (ד) פני משה (שם), (ה) מהר"א פולדא (שם), (ו) פרי מגדים (ספר נטרקין קו' ה'), (ז) תפארת ישראל (קופת רובלין ג) כללי בנדי כהונה, (ח) מעשי למלך (הל' כלי מקדש שם אות ב'), (ט) מנחת יצחק (תוספתא שקלים פ"ג הל' י"א).

ה. וכן כתבו שתולעת שני "כרמזין" (א) רבינו סעדיה גאון (שמות כ"ה ד'), (ב) ראב"ד (תו"כ פר' מצורע), (ג) ר"ש (שם), (ד) ר' ווידאל הצרפתי (שם), (ה) אבן עזרא (שמות כה, ד') (ו) רד"ק (ספר השרשים שרש ארגמן), (ז) מאירי (משלי ל"א כ"א), (ח) רלב"ג (תרומה כ"ה ד', עי"ש שתו"ש הוא "גרנא", וגרנא הוא כרמזין כדא' במאירי הנ"ל), (ט) אברבנאל (שמות כ"ו, י) רבינו אברהם בן הרמב"ם (כ"ה, ד') י"א) מהר"י קורקוס (הל' כלי המקדש שם, י"ב) רע"ב (כלאים שם), י"ג) פני משה (כלאים שם), י"ד) מהר"א פולדא (כלאים שם, ט"ו) פרי מגדים (ספר נטרקין שם, ט"ז) תפארת ישראל (קופת רובלין שם, י"ז) מעשי למלך (הל' כלי המקדש שם).

ו. וממשך "ובריפניערי נעשה צלול כמים ומזככים אותו שלא ישאר שם שום גוף וחיכות משהו מהתולעים, ואין בו שום טעם, ומערכים אותו עם אלקאהאל בערך ג' או ד' חלקים אלקאהאל

ובענין תולעת שני כתב בס' מעם לועז (פר' תרומה)^{II} בשם מהר"מ בן חביב בכת"י בזה"ל "יש אילנות שאינם עושים פירות ומה שגדל בהם הם פירות קטנים כעדרים בכל אחד מהם יש כמאה תולעים קטנים המלאים דם והם לחוצים מאד זה על גבי זה ואינם זזים ממקומם וכשמבקעים עדשה זו כשהיא טריה מתמלאת היד מתמצית הדם שנוזל מקליפותיהם הקטנות ואם מוחצים התולעים הקטנים האלו נעשה כמו מרק של תותים שחורים והסוחרים קונים אותם העדרים ומניחים אותם להתייבש בשמש בתמוז ובאב ומחמימות השמש מתים התולעים האלו ומתייבשים העדרים ואוספים אותם ומוכרים אותם ושוורים עדשים אלו במים ונעשים אדומים כמו דם וזהו שקוראים האנשים "קירמיו" ובו צובעים בגדים וחפצים וכן שמים הקרמיו במרקחות ובסוכר פרחים כדי שיתקבל צבע נאה וכן הקירמיו הוא צבע המשמח את הלב"^{III}.

וחלק אחד השעלאק ומה יתן על קענדי וכדומה מבחין לא לטעם אלא להעמיד הוזהר ימים רבים מצד שמקשה וכו' ונקרא קאנפעקטיאן גלעיו"

I. ועי' בשו"ת מבי"ט ח"ג ס' קנ"ח, כל זה בענין לאבא מן חוברת המעיין-מו במאמר מהרב זהר עמר מחבר ספר החדש "ארגמן". והנה י"א שארגמן בא מהים עי' בספר תולדות מלחמת היהודים עם הרומיים מיוסף בן הובא לקמן בהע' ל"א, וכן כתב הנצי"ב (רנה של תורה שה"ש ג' י') וז"ל "ארגמן שהוא לבוש מיוחד למלכות וגם קשה להשיגו מזהב, באשר זהב ידוע מקומו אשר יזקוק ממנו וכו' אבל ארגמן בא מתולעת הנמצא בעמקי הים והרי הוא מוצנע" וכן הוא בתפארת ישראל (קופת הרוכלין, בגדי כהונה, ארגמן) וז"ל "בגזעיוס כתב שהוא פורפוראטה שנעשה מדם מושעל שבמים כעין חומט שנקרא ביוונית פארפירא ושהחומט הנ"ל מצוי בים זירען היא סוריא ולכן נקרא בארמית ארגון נוטריקון ארם גון ר"ל צבע שבא מארם שהיא עיר בזירען מעזאפאטאמיען" ועי' עוד בזה לקמן בהע' ס"ד. ולכאן לא מעכב מהיכן בא הצבע שלא כתולעת השני ותכלת, כמו שכתב בתפארת ישראל, ועי' בירושלמי (כלאים פ"ט הל' א') ומפרשים שם ולא נאריך בזה, ועיקר הדיון במהות הצבע ולא מצינו בהנ"ל שיחלקו בזה.

II. הובא בספר מזהב ומפו.

III. יש לציין שהרד"ק בספר השרשים כתב בתחילה שארגמן כרמון, וכן החת"ס (פר' ויקהל ד"ה וארגמן) הביא יש שפירשו כן. אבל למעשה הרד"ק הביא דברי רס"ג הנ"ל שתו"ש כרמון, וכן מסקנת דבריו כמבואר בדבריו הימים (ב' ב' ו'), וכן החת"ס פליג על אותו פירוש ועי"ש. ועי' ברש"י (דברי הימים ב, ב) שמה שכתב הקרא כרמיל הוא תולעת שני, וכרמיל הוא כרמון, עי"ש במפרשים.

(ב) מהות צבע ארגמן.

השתא נביא בעזהי"ת המתבאר מקרא, חז"ל, ראשונים, ואחרונים, על מהות צבע ארגמן.

(א) מקרא.

כתוב בשיר השירים (ז, ו) "ודלת ראשך כארגמן" וכתב רש"י "קליעת שערות נזירך, נאה במצותה כקליעת ארגמן".¹ ולכא' מוכח מכאן שארגמן אינו סגול ואף לא אדום רגיל אלא "אראנש"² או "בלאנד"³ שצבעים אלו מצויים בשערות הראש.

(ב) מחז"ל

א) במדרש רבה (במד"ר י"ב ד', ובשה"ש פ"ג) איתא בזה"ל "מרכבו ארגמן זה הכפרת שזהבה דומה לארגמן"⁴ וסתם זהב הוא אראנש בהיר, עם נטייה אל אדמיות.⁵

י. וגם הרשב"ם, אבן עזרא, מצודות דוד, מלב"ם ועוד פירשו שפשטות כוונת הקרא על צבע השערות. ושוב ראיתי שהדבר מפורש בזה"ק (אדרא רבא קמא:) והגם שהדברים מים עמוקים אבל לענינינו יכולין להביא ראיה לכא' זו"ל "כד אתברי פרצופא דרישא דנוקבא תלייא חד קוצא דשערי מאחורי דעיר אפין ותלי עד רישא דנוקבא ואתערו שערי ברישהא כללו סומקי דכללן בנו גוויי הה"ד ודלת ראשך כארגמן מהו ארגמן גוויי דכלילן בנו גוויי" ומבואר עוד שהוא צבע אדום שכולל בה עוד גוונים, ועי' לקמן סי' ד' בזה.

יא. מה שקורין "דינדיז" (gingy), ויש להעיר שבפשוטו לשון זה בא מירק הנקרא "ginger" ובלשון חז"ל נקרא כרכום וזהו צבע שלו, עי' בתבואות שור (סי' ל"ח ס"ק ב').

יב. ו"בלאנד" נחשב כאראנש בהיר וכזהב עי' להלן בזה, וגם צבע זה הוא כצבע כרכום הנקרא חריע עי' רמב"ם (הל' שחיטה פ"ז הל' י"ז), ועי' להלן בהג' אות מ"ז וצ"ה דוק היטב. ולפי מה שנביא מיד מחז"ל נראה שהצבע המדויק הוא דיננדיז כמו אש והוא מצוי.

יג. וז"ל העין יוסף "לא מצאתי שיהיה זהב הכפרת משונה במראיתו יותר משאר זהב שבכלי המקדש ובבמ"ד הלשון שהוא דומה לארגמן ואפשר הכוונה משום שארגמן ממוצע אדום ולבן כמו שכתב הגר"א בשה"ש ואדום מרמז על דין ולבן מרמז על רחמים וזהו שאמר שהוא דומה לארגמן שכמו שארגמן ממוצע אדום ולבן כן השכינה שעל הכפרות היה ממוצע וממוזג דין ורחמים".

כתב הרמב"ן (בפר' תרומה) "סוד המשכן הוא שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר וכו' וכשם שאמר במתן תורה "מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה" כך במשכן כתיב "וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת מבין שני הכרוכים וידבר אליו" ובספר אבן ספיר (מהרב אליאב אדרי שליט"א) כתב ע"ז "וכידוע היו שני הכרוכים עשויים זהב אדום נוצץ הדומה לאש" ועי' עוד בספר מעם הצבי (פר' תרומה) לשלימות הענין בזה, עכ"פ ודאי שהפשטות הוא שהמדרש כמשמעו שהכפורת היה בצבע ארגמן.

והנה בערוך השלחן העתיד (קדשים א סי' כ"ח אות י"ב) כתב בזה"ל "ועל הארגמן פירוש (הרמב"ם) שהוא הצמר הצבוע אדום וכו' והראב"ד פי' ארגון מן שני מינין או משלשה צבעין ע"ש ולדעתו הם שני תיבות וכו' ובמדרש חזית עה"פ מרכבו ארגמן משמע כהרמב"ם שאומר שם זה הכפורת שזהבה דומה לארגמן ע"ש והיינו כאודם, דיוקרו של זהב הוא מה שהוא אדום יותר וכרתניא (יומא מה.) בכל יום היה זהבה ירוק והיום אדום והיינו זהב פרוים וכו'" עכ"ל. אמנם הנה משמע מדבריו שארגמן שזה לזהב פרויים. אולם בכמה מקומות משמע דזהב פרוים היא אדום ביותר ודומה מפי לתולעת שני ולא לארגמן.

דהנה איתא בחז"ל (יומא מה.) "זהב פרוים (בדה"י ג, ו') שדומה לדם פרים" ובגבורת אר"י (יומא מד:) ותוס' יו"ט (יומא פ"ד מ"ד) כתבו שלכן הצריכו חז"ל שהמחתה לקטורת שיהיה ביו"ב מזהב פרוים, משום שדומה לדם הפר שגם הוא נכנס לפני ולפנים לכפר ביו"ב. ועי' במדרש (אגדה מהוד' ברבר, במדבר י"ט) שמכין שהעגל נעשה מזהב אדום, לכן הצריכה התורה להביא פרה אדומה לכפרה. (וראיתי בחיבור איזהו מקומן (יומא שם) בזה"ל "עי' גדה יט. שדם שור שחוט הוא אדום מפי, וכן איתא לקמן נו: דדם פר סומק ודם שער חיוור"). והמאירי בחיבור התשובה (מ"ב פרק י"ג עמוד 165) כתב שהצריכו מחתה מזהב הפרוים בדומה להענין שהצריכו תולעת שני, ובתולעת שני כתב (955) שלרמו בא על אם יהיו חמאיכם כשנים כשלג ילבינו".

ובגמ' (סנהדרין קג:) איתא בזה"ל "כי אתא יהויקים אמר קמאי לא ידעי לארגוני, כלום אנו צריכין אלא לאורו, יש לנו זהב פרויים שאנו משתמשין בו ימול אורו" ופרש"י שזהב זה מאיר ביותר, ובמהרש"א הוסיף בזה"ל "יש לנו בארץ זהב פרוים שהוא זהב אדום ביותר וכו' ומתוך שהוא אדום אורו מבהיק ביותר". ובפירוש ר' שלמה דוראן נכד הרשב"ץ (הו"ד בספר הנחמדים מזהב) כתב כי במשתה אחשורוש השתמשו בזהב פרוים "שהוא נכסף אל הלבבות" וזהו ענין תולעת שני שמעורר הרצון וכסופן (עי' בפנים בס' זה אות ח'), (כל מקורות אלו מקובץ בית אהרן, ממאמרי הרב ישראל דהרוביץ, והרב אהרן הלוי).

ומכ"ז רואין שזהב פרוים אדום מאוד, ודומה לפרה אדומה, ותולעת שני, ולא לארגמן. ולכן נראה שכוונת הערוך השלחן רק לציין מקור בחז"ל שמצינו מעלה בצבע אדום בזהב המקדש,

(ב) ובמדרש משנת ר"א (פ"ג עמוד 662) איתא "ארגמן דומה לאיש"ט וכן הוא ברקאנטי¹⁰, ומנחת יהודה¹¹, וגם מכאן מוכח שארגמן הוא "אראנש", שהרי עיקר צבע האש הוא ג"כ "אראנש" עם נטייה לאדמימות.

(ג) עוד איתא במדרש (במדבר רבה י"ב ד') "מרכבו ארגמן זה השמש שהוא נתון למעלה והוא רוכב במרכבה ומאיר לעולם".¹²

ולא שהשתמשו דוקא בזהב זה להכפורת. ובמדרש איתא בזה"ל "שבעה זהבים היו בבית המקדש זהב טוב זהב טהור זהב שחוט זהב סגור זהב מזקק זהב פרוים זהב מופז (ועי' בגמ' יומא שם ובפ"ע, ויש להעיר מדברי רבינו יהושע אבן שועיב שכתב (פר' תרומה) שבבית המקדש השתמשו רק בב' מיני זהב וצ"ע מהמדרש הנ"ל).

ועי' במדרש (במד"ר נשא י"ב ד') שכתבו בזה"ל "רפידתו זהב זו הארץ שהיא מעלה פירות הארץ ופירות האילן שהן דומים לזהב מה הזהב יש בו מינין הרבה וגו' אף פרות הארץ מהן ירקין ומהן אדמין", וכתב בפירושו המהרז"ו "כדלקמן סימן זה שבעה מיני זהבים וכלם בשינוי מראה זה מזה".

יד. ויש להביא סמך לזה מהזוה"ק הובא לקמן (ס' ה') וכעין זה בהרמב"ן (לקמן ס' ז') שזהב ואש כולו גוונא חד, וממה שכללם כאחד משמע שצבע זהב כאש הגם שחלוקים קצת, וכן מפורש ברבינו בחיי (ויקרא א' י"ד) שזהב הוא ירוק כגוון האש.

טו. וכן נראה מהזוה"ק (פר' תרומה דף קל"ה.) שכתב בזה"ל "וארגמן דא שבועות רזא דארגוונא דתורה שבכתב דאיתיהיבת ביה כלילא מתרין סטרין מימינא ומשמאלא כמה דאת אמר מימינו אש דת למו"

טז. מוכא לקמן.

יז. שה"ש ג', י' (ספר קדמון מלפני ארבע מאות שנה על שיר השירים נדפס בישראל חלק כ"ד) וז"ל "מרכבו ארגמן הרמו על מתן דמים על גבי המזבח ועליו האש יורדת מן המרכבה העליונה".

יח. אחר שכתבתי זאת נתעוררתי מסיום דברי המדרש שכתב בזה"ל "כמה דתימא והוא כחתן יוצא מחפתו וגו' ומכא השמש הגשמים יורדים ומכא השמש הארץ מעלה פירות ולכך קראו ארגמן שיצרו הקב"ה לארג (מ"כ: לשון אריגה כלומר להכין ולעשות) מן לבריות ואין מן אלא פירות ומוזנות כמה דתימא וימן להם המלך וגו'". מסיום דברי המדרש מפורש יוצא שלא מחמת צבע השמש נקרא ארגמן רק מחמת תכלית הענין מה שבראו הקב"ה לפעול בעולמו להוציא מוזנות לבני אדם.

ועי' בפרקי דר' אליעזר (סוף פ"ו) שאיתא שם בזה"ל "החמה רוכב במרכבה ועולה מעטר

ובמסכת ב"ב (פר.) איתא שמשא סומקתי היא תדע דקא סמקא צפרא ופניא והאי דלא קא חזינן כוליה יומא נהורין הוא דלא בריי"ט.

וכדאי להעתיק מה שכתב רבנו אשר ממונסון¹ בספר הפרדס (שער התשיעי פ"ח אות י"ב) על הגמ' אי כשר יין "בוריק" לקידוש (בב"ב צו:), וז"ל "על כן נראה לי דהכי פ', דבוריק אינו לבן ממש, אלא אדום צהוב, בעין השמש בזריחתו, שהוא אדום מעורב בלובן. וזהו לשון בוריק, מלשון ברק ברקאי, שהוא במסכת יומא, בריש פרק אמר להם הממונה, שפירושו הזריח השמש, והוי שעה לשחוט תמיד של שחר. הילכך ביין בוריק

כחתן וישיש כגבור שנאמר והוא כחתן יוצא מחפתו" וכתב שם בהג' רד"ל בזה"ל "בבמ"ר נשא פ"א מרכבו ארגמן זה השמש וכו' וזהו ענין מרכבות הסוסים שהיו לעובדי השמש ומ"ש (מלכים ב, כ"ג) וישבת את הסוסים אשר נתנו מלכי יהודה לשמש וגו' ואת מרכבות השמש שרף באש (ובשה"ש פ"א ששזפתני השמש על שעשיתי מרימות של סוסים לשמש ט"ם הוא וצ"ל מרכבות של סוסים ועי"ש במ"כ שם שהגיה בענין אחר) וענין עבודה זה להשמש היה כרי להמשיך השפעות של השמש שיצרו הקב"ה לכך כנ"ל מהמדרש שע"ש זה הוא נקרא ארגמן, אבל הם עשו זאת שלא להודקק אל הקב"ה ע"י תפלה ומעשים טובים רח"ל.

ונראה שכ"ז חלק הנסתר והפנימי של השמש, ובודאי חלק הנסתר והפנימי צריך להיות מתאים עם חלק הנגלה שנראה לעינינו, ובודאי לא היה נקרא ארגמן אם גוון השמש היה שחור, תכלת או אפ' אדום עמוק כתולעת שני. ובודאי שם השמש שקראו הקרא בלשון גוון ארגמן (וכל עיני הקרא שם בעיני גוונים כדכתיב "עמודי כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן וגו' בעטרה שעטרה לו אמו" וכתב רש"י "אוהל מועד מעוטר בגוונים תכלת וארגמן ותולעת שני") מתאים עם פירוש הפשוט והנגלה שהוא בגוון ארגמן.

ומשום זה ובצירוף דברי ספר הפרדס נראה שהכל ענין אחד, ותוכו כברו, ובודאי גם גוון השמש הוא בצבע ארגמן, ולכן משנה לא זוה ממקומה.

אחר כ"ז ראיתי שלכא' הדבר מבואר גם בזה"ק בב' מקומות וז"ל (פר' תרומה קל'): "כד אתי האי בקר עמודא חד וכו' ועמודא דא איהו נהיר בנהירו דתלת גוונין מרקמא דארגוונא" עי"ש ועוד כתבו (פר' שלח קסג:) בזה"ל "דסיהרא קדישא שפירא, איהו בחוורו וכל גונגין מנצנצן בה ומרקמן בה ואיהו כההוא שפירו וחווירו דשמשא ממש וכו' דהא שש וארגמן לבושה".

יט. ופי' הרשב"ם "מאור עינינו אינו ברור כל כך מתוך אור היום שמכסה עינינו אבל צפרא ופניא שהיום חשוך ניכר אדמומית החמה".

כ. ראשון מחכמי ספרד, והובא כ"ז בקש"ק בב"ב צו:.

אומרין עליו קדוש היום, לפי שאינו לבן גמור, אלא צהוב כעין השמש בזריחתו. ותמה אני על הרב ז"ל (הרשב"ם בב"ב צו:): שפי' שהוא לבן, מלשון ברק ברקאי (יזמא כח:), שר"ל לבן. וכבודו במקומו מונח, שאדרבה הראיה עצמה היא להפך, שהשמש בזריחתו, אינו לבן אלא אדום. ונראה לי ראייה מדגרים' במסכת בבא בתרא בפרק המוכר את הספינה, שמע מינה האי שמשא סומקתי היא דקא חזינן לה דסמקא בצפרא ובפניא, והאי דחזינן לה דחורא בפלגא דיומא, אנן הוא דלא בריא נהורין למחזייה וכו'. מכל מקום למדנו מכאן שהשמש בזריחתו הוא אדום ולא לבן.^{כא}

וכל רואה יראה שגון השמש אחר עלות השחר וקודם שקיעת החמה הוא כצבע האש, דהיינו גוון "אראנש" עם נטייה לאדמימות. וזהו כוונת ספר הפרדס במה שכתב שהוא צהוב כעין השמש בזריחתו, ושהוא אדום מעורב עם לבן.

והרואה יראה שכל הוראות אלו מחז"ל מראין שצבע ארגמן הוא בערך כמו הצבע שקורין היום "אראנש" בלע"ז עם נטייה לאדום (reddish orange) דהא לכל התיאורים במקורות הנ"ל יש להם גם נטייה אל אדמימות, וכגון האש, ועי' לקמן עוד מתרגום אונקלס, והזוה"ק.

(ג) מראשונים

ד) ז"ל ספר מאור האפלה (פר' תרומה)^{כב} "וארגמן הוא הצבע האדום הממוזג בצהיבות, ותולעת שני הוא הצבע האדום שאדמימותו חזקה", ואדום המזוג עם צהוב (אל"ה) הוא

כא. וכן משמע ממש"כ בחי' הרשב"א (בב"ב שם) "יין בוריק פי' לבן מלשון ברק ברקאי. וא"ת היינו חזירין ולקמן פסלי' ליה. י"ל דחזירין הוא לבן ביותר ואינו אדום. והיינו דאהדר ליה אל תרא יין כי יתאדם". ונראה שגם הרשב"ם אינו פליג ע"ז, וכונתו בלבן, ללבן שיש לו אדמומית. וראיה ברורה לזה לכא' יש להביא מדברי הרשב"ם המובא לקמן שכתב על ארגמן "שאינו לבן כל כך". ועי' בראב"ן (הובא בקש"ק בב"ב שם) שלמד ג"כ שיין בוריק אינו אדום גמור עי"ש. והנה לקמן הבאתי ביאור הקרא "כבס ביין לבושו ודם ענבים סוטה" דכבס ביין קאי על ארגמן, ודם ענבים קאי על תולעת שני. ולפי הנתבאר א"ש מאוד, דבאמת יש ב' מיני יין אדום (א אדום עמוק וזהו כתולעת שני. ב) אדום הנוטה אל לבן וזהו ארגמן.

כב. מחבר ספר מאור האפלה רבינו נתנאל בן ישעיה, ומחבר ספר מדרש חפץ רבינו זכריה בן שלמה הרופא, שניהם מגדולי ראשונים מחכמי תימן. ויש בזה עוד נקודה חשובה כי הם במקומם היה משתמשים עם מילת ארגמן לשם צבע ועי' להלן סי' י'.

אראנש. הרי לן כנ"ל מחז"ל שארגמן צבע אדום הצהוב ותולעת שני הוא אדום החזק (והיינו הנקרא אדום בסתם)

ה) וכעין דבריו כתב גם בספר מדרש חפץ (שם) וז"ל "והארגמן צבע אדום מהור מעורב בצהוב ותולעת שני צבע אדום עז האדום".

ו) בפי' הרוקח על התורה (שמות כ"ה ד') כתב בזה"ל "וארגמן קרוב לאדום".

ז) האבן עזרא בפירושו הארוך (שמות כ"ה ד') כתב בזה"ל "וארגמן כדמות אדום וכו' ותולעת שני וכו' והגאון אמר בו קרימ"ז כי אדום רק איננו כצבע הארגמן וכו'" ובפירושו הקצר כתב בזה"ל "וארגמן הוא עין קרוב מאדום וכו'" עיי"ש. ומדבריו בפירוש הקצר "קרוב מאדום" נראה שכוונתו כהרוקח הנ"ל, שארגמן רק קרוב לצבע האדום, אבל אינו כ"כ אדום. ונראה שזה כוונתו בהארוך שרק "כדמות אדום" הוא ולא אדום ממש. ומה שכתב רק איננו כצבע הארגמן אין כוונתו שארגמן יותר אדום, רק כוונתו ששני מיני אדומים שונים הם, דיש כמה צבעים שנופלין תחת שם אדום.

ח) כתוב בשיר השירים (ו', ו') ראשך עליך ככרמל ודלת ראשך כארגמן מלך אסור ברהמים" וכתב ע"ז הרשב"ם בזה"ל "ראשך עליך בגובה כהר הכרמל ושער ראשך נאה והגון כארגמן שאינו לבן כל כך אינד"ש קליירא"ש בלע"ז. ואני המלך אוהבך מקושר ואדוק בפתיל זהב שאת קולעת בו קליעת שער ראשך, באהבתי וחמדתי עליך"כג.

ונראה שלמד שתיבת ארגמן קאי על לפניו ולאחריו שהשערות עצמן נאים כארגמן, וגם בארגמן אני מקושר ומהודק עמך, ולזה כתב שאדוק בנו הקב"ה בפתיל זהב, שזהו צבע ארגמן.

ט) כתוב בתוה"ק "כבס ביין לבשו וברם ענבים סותה" (בראשית מז, יא) ותרגום אונקלס "יהא ארגון טב לבושוהי כסותה מילא מילא צבע זהורי וצבעונין" וכתב ברש"י "ועוד תרגמו וכו' כבס ביין, יהא ארגון טב לבושוהי שציבעו דומה לין, וצבעונין הוא לשון סותה שהאשה לובשתה, ומסיתה בהן הזכר ליתן עיניו בה וכו'" הרי מבואר מהתרגום ורש"י שצבע ארגמן הוא אדום כעין היין שהוא אדום^{כד}.

ובספר קצות השולחן (סי' קמ"ו אות ט"ז מס' 13) כתב בזה"ל "מוכת מזה דבגדי האישי

כג. זהו משה"ש שיצא לאור ע"י מוסד הרב קוק, ושוב ראיתי בתוספות השלם על פסוק זה בשם הרשב"ם באריכות יותר אבל גם שם מבואר ככל הנ"ל.

כד. וכענין שכתוב "אל תרא יין כי יתאדם" (משלי כ"ג, ל"א). ושיטת הרמב"ן (פסחים צז:): שיין

אינן צבעונין כל כך, רק שהארגון טב ציבעו דומה ליין והיינו יין שאינו אדום כל כך ומראהו כמראה ארגון טב, ולכן כתבה התורה ע"ז כבס ביין לבושו, סתם יין שאינו אדום הרבה. אבל על בנדי הצבעונין של האשה שהם צבעונין בצבע חזק כתבה תורה "וכדם ענבים סותה" שלזה צריך יין אדום כדם ואע"פ שהפסוק על דרך משל ורומז על רבוי היין כמ"ש המפרשים, מ"מ המשל עצמו מתפרש כפשוטו וכו' עי"ש עוד.

ועי' בפ' מרפא לנפש, ובפ' נפש הגר, ובשערי אהרן, על התרגום הנ"ל שצבע זהורי דקאמר התרגום הוא תולעת שני, והוכיחו כן מהא דמצינו שבכל מקום שכתוב תולעת שני הוא מתורגם צבע זהורי.^{כה}

היוצא מזה שארגמן הוא אדום רק שאינו חזק כל כך צבע תולעת שני שהוא צבע אדום חזק שמחמת זה האשה מסיתה בה את הזכר. וא"ש עם הנתבאר עד כאן שתולעת שני הוא אדום סתם, וארגמן הוא אדום כהה בצבע האש.

אך עדיין לא נתבאר בדיוק מהות צבע היין הדומה לארגמן ועי' במאור האפילה שכתב "כבס ביין לבושו הם מלכי ישראל שהיו לובשין ארגמן שהוא אדום כמראה היין העתיק", וכוונתו ביין העתיק להגמ' במנחות (פז.) "אין מביאין (יין) ישן דברי רבי וחכמים מכשירין וכו' היינו טעמא דרבי דכתיב אל תרא יין כי יתאדם" ופי' רש"י "דלא חשוב יין אלא אדום ושנה ראשונה יש בו עיקר אדמימות טפי לא" ועד"ז איתא ברבינו גרשם שם, וכן הוא בתוספתא (פ"ט ה"ב) "רבי אומר יין בן ב' שנים או בן ג' שנים שדוהה טעמו

שאינו אדום אינו נחשב יין כלל מחמת פסוק זה. ופשוט שאפי' בלא דברי הרמב"ן סתם יין הוא אדום או לבן כמו שמצינו הרבה פעמים בחז"ל ב' צבעים אלו ביין, ולקמן בהג' אות צ"ה. ויש שטענו שאין מזה ראיה שיתכן שכוונת התרגום ורש"י לדמות ארגמן ליין סגול-אדום. ואען ואומר, אני לא ראיתי יין סגול עדיין, ואפי' אם יש לכאן לא יהיה בצבע הזה מעלה או יופי מיוחדת השונה מסתם אדום שישתבב בה הקרא של כבס ביין לבושו, משא"כ ביין שצבעו ארגמן כפי מה שביארנו (ומצוי מיני יין בצבע אראנש), הוא מין אדום בהיר מיוחד, שניכר בה היטב אדמימות שבה, והוא צבע נאה מאוד, ובלא כ"ז עי' להלן מה שנביא מדברי המאור האפילה, ועי' עוד בזה לקמן הג' נ"ח.

כה. וכדי לציין למה שרש"י כתב (בראשית ל"ח, ל') שזרח בן יהודה נקרא שמו על שם חוט השני שקשר המילדת על ידו ועי' בתפארת ציון שם שכתב בזה"ל "ועי' קראו לו יהודה בשם זרח על שזה היה מורה עליו שזרח בעולם בחכמתו כמו זריחת השני"

או נשתנה מראיתו לא יביא.¹² והנה יין ישן כשמתחיל להתקלקל ונשתנה טעמו ומראיתו נעשה מראיתו בצבע אראנש-חום, ודבר זה ידוע אצל המבינים ביין שכל יין שמראיתו כנ"ל בידוע שכבר עבר עיקר זמנו לשתייה. ודברים אלו של המאור האפילה מתאים עם דבריו ועם כל דברי חז"ל הנ"ל שארגמן הוא צבע אראנש ובוה מתבאר דברי רש"י באופן נפלא בהתאים עם כל הנ"ל.

(י) וכן מוכח מהרמב"ם (פיהמ"ש מס' כלאים פ"ט מ"א), רד"ק (ספר השרשים שורש ארגמן), מהר"י קורקום (הל' כלי מקדש פ"ח הל' י"ג), שכתבו שארגמן הוא "לאכא" ויתכן להוציא מזה כמה מיני צבעים מצבע אדום אך הצבע הראשון המתהווה ממנו בטבע הוא צבע אראנש עם נטייה אל אדמימות.¹³

(א) והשתא נציין לעוד הרבה ראשונים שכתבו בסתם שארגמן הוא צבע אדום. מאירי (יומא כג), פירוש רבינו ישעיה הראשון (אסתר א, ו'), מצודות ציון (משלי לא, כ"ב, ועוד כמה מקומות), ר' אברהם בן הרמב"ם (תרומה כ"ה ד'), ספר תורת המנחה (תלמוד הרשב"א, פר' תצוה), ר' תנחום ירושלמי (דניאל ה, ז), ספר השרשים לאבן ג'אנח (ערך ארגמן). ועי' להלן (ס' ז') בשם הרבה ראשונים שג"כ כתבו שארגמן הוא מין צבע אדום, ועי"ש מה שכתבנו בדבריהם בעזה"ת.

והנה יש עוד הרבה ראשונים שביארו מהות צבע תולעת שני כצבע האדום הידוע והמשובח והחזק והנראה למרחוק ומשונה לטובה מכל שאר הצבעים, והיינו מה שאנו קוראים סתם "אדום" והוא הכי מזהיר מכל הצבעים, והדברים עולין בקנה אחד עם מה שנתבאר עד כאן שארגמן אדום כהה ותולעת שני אדום חזק, ולכן כדאי להעתיק דבריהם.

(ב) בספר שערי אהרן (תרומה כ"ה, ד) כתב בזה"ל "והרד"ק כתב ותולעת שני וכו' או יהיה פירוש תולע, עין, ובאמרו "תולעת שני" כאמרו "עין אדום". ובאמרו "שני התולעת" (ויקרא י"ד) כאמרו אדום העין, כלומר העין היפה, ומפני שהוא ידוע ומשובח משאר הצבעים, אמר גם תולעת מבלי להזכיר שני וכאילו זכרו, כמו האומנים עלי תולע (איכה

12. הובא בקר"א שם ועי"ש שמה שרבי אוסר רק לכתחילה ובריעבד כשר לנסכים משום שעדיין יש בו אדמימות עי"ש.

13. ויש עוד דברים הנעשים ממנו כמו מה שקורין "שילאק" (shellac) והמובחר שבהם הוא זה שבצבע אראנש.

ד) אם יאדימו כתולע (ישעיה א') ומזה אנשי חיל מתולעים (נחום ב') כלומר לבושים בגדי שני."

וז"ל הרד"ק בישעיה (א' י"ח) בנוגע תולעת שני "שהוא צבע חזק ונראה למרחוק ואם יהיה בבגד כתם מאותו צבע לא יסור בכיבוס".

י"ג) בספר משנת הדעת (בהקדמה) הביא דברי הר"ש והראב"ד בפירוש דברי הספרי (פר' מצורע) על מה שכתוב בתורה שני תולעת וז"ל "ושני יכול פיקס לשון כיחול ופיקוס והוא צבע אדום שהנשים צובעות בו וכו' ת"ל תולעת צבע הבא מתולעת אי תולעת יכול אחד מן הצבעים שבתולעת כגון תכלת הצבוע בדם חלזון, ת"ל ושני המשונה משאר צבעים שאין אחד כיוצא בו, וזה היא זהורית טובה שצובעים בכרמז".

י"ד) ז"ל ר' תנחום ירושלמי (ערך זהר לשון של זהורית) "שרשרת צמר צבוע אדום, תרגום תולעת שני צבע זהורי, ועיקר המלה הברקה והארה. והצבע האדום הוא היותר מזהיר מן הצבעים ונוצץ יותר".

ט"ו) בספר מלמד התלמידים^{כז} כתב בזה"ל "וכן בא במצוה זו שני תולעת כי הוא המין הנכבד שבמלבושי האדם והוא סבת הגאווה והבעיטה מחמת העושר ועל דרך אל יתהלל עשיר בעשרו".

ט"ז) ז"ל ספר אמרי שפר (לרבינו יהודה בן מהר"ם חלאווה, וידא כ"ב י"ד ד"ה ולשואל) "והגוף חומרי וכו' ולא יובן מעלת הנפש ודבקותה בבורא יתברך בעוד היותה בגוף, כמו שלא ירגיש הסומא בצבעים אם הבגד לבן או ירוק או אם הוא תולעת שני הנכבד שבצבעים".

י"ז) וכן נראה ממה שכתב המאירי בחיבור התשובה שהצריכו שיהא המחנה ביו"כ מזהב הפרוים בדומה להענין שהצריכו תולעת שני, שהוא משום אם יהיו חטאיכם כשני וכו', וזהב הפרוים הוא אדום מאוד, (עי' לעיל בהג' י"ג).

י"ח) וכן נראה מהרמב"ם (הל' פרה אדומה פ"ג ה"ב) שכתב בזה"ל "והצבוע אדום יש שצובעין אותו בפואה ויש שצובעין אותו בלכא ויש שצובעין אותו בתולעת והתולעת היא הגרגרים האדומים ביותר הדומים לגרעיני החרובים והם כמו האוג וכו'".

כז. ז"ל הגאון ר' שלמה קלוגר בהקדמה לספר זה "הובא לפני וכו' ספר כ"י כתב איש גדול ורב רבינו יעקב בר' מאיר בר' אנטולי חותנו של החכם הגדול אבי המעתיקים ופאר השלימים ר' שמואל אבן תיבון וצ"ל ונקוב בשם מלמד תלמידים וכו' גם רבותינו הקדמונים השתמשו לאור ספר הנזכר כמו הכלבו המנורת המאור ואבודרהם ועוד בדומה וכו'".

מז (ד) מאחרונים

י"ט) בפי' הרדב"ז על שיר השירים (פי' מגדל דוד ג' י', ו' ו') איתא שארגמן הוא ממוצע בין אדום ללבן, והנה הצבע שאנו קורין אראנש הוא היותר ממוצע בין אדום ללבן.^{כט}

כ') וכן הוא בפירושו הגר"א בשה"ש (ג' י') וז"ל "שש הוא לבן תולעת שני הוא אדום, תכלת הוא שחור ארגמן הוא ירוק ממוצע אדום לבן". וכנ"ל שהצבע בין לבן ואדום הוא הצבע שקורין "אראנש".

כ"א) בספר הון עשיר (מס' כלאים פ"ט מ"א)^ל כתב בזה"ל "ואני בעניי הכנותי לבית אלקים וכו' ספר א' הנקרא מעשה חושב ושם בפ"ג פסקא ב' הוכחתי בראיות ברורות ומקובלת מדברי רז"ל הקדושים שהארגמן הוא גוון ירוק המחובר מג' גוונים אדום לבן ושחור שמתערבותם יוצאת הגוון הירוק כתבנית הזהב וזה הוא גוון הארגמן וכדאיתא נמי במדרש רבה דשיר השירים מרכבו ארגמן ר' ביבי אמר זה הכפרת שזחבה דומה לארגמן ותנן בכל יום היה זהבה ירוק וזה הוא סתם צבע זהב ונקרא בלשוננו של אימליה דורי"טו וכנ"ל".

כ"ב) גם בספר כלי יקר (מלכים א' ח', מחברו חי בזמן תקופת הבית יוסף) כתב שארגמן דומה לשעווה. שוב ראיתי שכן ס"ל להאברבנאל עי' בהערה.^{לא}

כט. הערת ידידי ר' יוסף גליק שזהו האופן והדרך להגדיר צבע זה וכעין מה שמגדירין צבע תכלת בין לבן לשחור. ובמגדל דוד (פ"ב פ"ג דף סז) הגדיר גם צבע ירוק כממוצע בין אדום ללבן, אבל ודאי שאין זה כוונתו כאן. ומה שקורין "פינק" בלע"ז דהיינו תערובת אדום ולבן בלבד, והוא מה שנקרא בחז"ל "שרק" (מלבי"ם זכריה א, ח', הובא בספר מגדים חדשים על מס' חגיגה) הגם ששייך לכנותו כממוצע בין אדום ללבן (וכדאי' במלבי"ם שם) נראה שהוא רק כענף מצבע אדום ולא צבע לעצמו, עי' לקמן בהג' פ"ח. ואם תתבונן תראה שארגמן כפי מה שהגדרנו אותו הוא גם ממוצע בין ירוק לשרק והוא היותר ממוצע בין לבן אל אדום ולכן מגדירין אותו עד"ז כנ"ל.

ל. לרבינו רפאל עמנואל חי ריקי וצ"ל בעל משנת חסידים ומעשה חושב.

לא. מלכים א' ח', כן נראה ברור שצריכין לגרום בדבריו ואבאר דברי. לפנינו כתוב בזה"ל "ואמנם היות הקלעים כלם בעלי ארבעה גוונים, ירמוזו אל טבע ארבעת היסודות, כי שש רומזו אל הארץ, למה שהפשתן צומח בה, ומראה הארגמן רומז לים, למה שהוא עשוי מים דג מיוחד, והתכלת רומזו אל יסוד האויר כי הוא כמראה השעווה ותולעת שני רומזו אל יסוד האש" ומובן

כ"ג) ז"ל הפרי מגדים (ספר נטרקון ק' ה') "והנה רמז כי המילדת קשרה חוט השני צבע זהורי הוא הכרמזי צבע מעולה שבצבעים על ידו וכו' וראה כי תולעת שני צבע זהורי הנקרא כרמזי וארגמן הוא ג"כ אדום רק כהה^ל מן הכרמזי קורין לכא או לאקא ע' דברי הימים ב' סימן ב' ברש"י ורד"ק ז"ל ובשרשי ארגמן ע"ש"

ופשוט לכל שנתחלף תיבת תכלת וארגמן בהדדי וצ"ל תכלת אצל "דומז לים ועשוי מדג מיוחד", כידוע לכל שזהו ענין תכלת, וכן ידוע לכל שאין תכלת כמראה השעוה, ולא מצינו בשום מקום דבר קרוב להגדרה כזה בענין תכלת, משא"כ ארגמן א"ש עם צבע השעוה.

והנה גם בפירושו על התורה פר' תרומה דף מז: כתב כעין זה שארגמן דומה לים ובא מדג והתכלת רומז אל יסוד האויר. ועל כרחק גם כזה טעו הסופרים. וראה ברורה לזה דמיד אח"כ בדף מח. כתב האברבנאל שתכלת דומה לים והארגמן המשי צבוע אדום, וע' בדבריו בסוף פר' במדבר שהתכלת דומה לרקיע ועצם השמים לטוהר וארגמן דומה לדם המזבח, ובפר' שלח כתב בזה"ל "וארז"ל שהתכלת דומה לים ולרקיע ולכסא הכבוד והוא היפה שבנוגים ונעשה מדם חלזון והיא דג קטון". שוב ראיתי שדברי הכלי יקר הם העתקה מדברי האברבנאל, ורק שינה תיבת תכלת וארגמן.

שוב ראיתי שבספר תולדות מלחמת היהודים עם הרומיים מיוסף בן מתתיהו כתב כדברי האברבנאל כמו שהוא לפנינו וז"ל "עבודת המסך היתה נפלאה כי תערבת המינים האלה לא נעשתה בלי דעת ותבונה כי אם להראות את צלם העולם ועלה במחשבה לתת בתולעת השני את סמל האש ובבין את סמל האדמה בתכלת את סמל האויר ובארגמן את סמל הים. אלה (תולעת השני והתכלת) נבחרו לזה לפי דמות צבעיהם והשש והארגמן על פי מוצאם כי את הראשון מצמיחה האדמה והשני בא מן הים והפרכת היתה רקומה תבנית כל השמים וצבאם מלבד החיות". ויתכן מאוד שדברי האברבנאל לקוחין מדברי היוספין (ע' במשנה הוא היה מונה שבחם שם"ל להאברבנאל שיוסי הכהן החסיד הוא בעל היוספין, וע' בספר חשמונאי ובניו בסוף במכתבים).

אבל היות שאי אפשר לומר שצבע התכלת הוא "שעוה", וגם בספר כלי יקר הלשון מתוקן, (ובספר מלחמת הג'ל אין הוספה זו), וגם בספר אברבנאל גופא כתב שתכלת דומה לים, לכן ברור שמה שכתב תיבת שעוה קאי על ארגמן. שוב חשבתי שאולי תיבת "השעוה" מ"ם וצ"ל השמים, אבל נצריך לומר שגם לפני בעל הכלי יקר היה טעום זה וצ"ע.

ל. ברור שכוונתו שאינו עמוק כמו תולעת שני ומלשון "אם כהה הנגע" שהכוונה שנתקלקל המראה ממראיתו ואינו עמוק כמו שהיה, וכן כאן כוונתו שאין לארגמן אותו אדמימות המעולה שיש לתולעת שני רק בחיר ממנו.

כ"ד) ז"ל ספר אהלי יהודה (נכתב בשנת תע"ט בהסכמת אב"ד דוורמייזא) "תכלת וארגמן, ארגמן הוא מין צמר צבוע חשוב והגון לבגדי חשובים ויהיה א"כ ארגמן כמו ארג-מנה ר"ל אריגת בגד חשוב. והנכון יהיה ארגמן כמו אור גון ר"ל צבע וגון מאירה" כוונתו דמבטא ערבי ו' ומ' הם אותיות התלויים בשפתיים שהם מתחלפים זה בזה ולכן הוה "גמן" כמו "גון", ולכן בלשון ארמית באמת נכתב כן "ארגון" ונראה פשוט שאין סגול ואדום סתם מוגדר כצבע מאירה ואור משא"כ צבע "ארנאש" שמתאים מאוד לזה.

כ"ה) וכן מוכח מכל האחרונים^{לג} שכתבו שארגמן הוא לאכא (כנ"ל באות ט' בראשונים שכתבו כן).

כ"ו) השתא נציין לעוד אחרונים שכתבו בפירושו או מבואר בדבריהם שארגמן הוא אדום. כסף משנה (הל' כלי המקדש פ"ח הל' י"ג), משנה למלך (שם), מהר"י קורקוס (שם), רע"ב (כלאים פ"ט מ"א), מהר"א פולדא (ירושלמי שם), פני משה (שם), תולדות יצחק (שם), הג"ר שמשון רפאל הירש זצ"ל (פר' תרומה), תפארת ישראל (קופת הרוכלים ג) כללי בגדי כהונה), ע"ן יוסף (מדרש רבה ויקרא ל"א ד', שהש"ר ז' י"א), יפה תואר (שם), ותורה תמימה (שם),^{לד} מנחת יצחק (תוספתא שקלים פ"ג הל' י"א),^{לה} וע"י עוד לקמן (סי' ז').

לג. הובא לעיל סי' א' הג' אות ד'.

לד. על דברי המדרש רבה "ודלת ראשך כארגמן אמר הקב"ה הדלים שבכם חביבין עלי כדוד שנאמר (זכריה י"ב, ח') והיה הנכשל בהם ביום ההוא כדוד" ביארו שזהו משום שהיה אדמוני.

לה. וכן נראה שיטת רע"א באגרת לרצ"ה קלישיר (דרישת ציון ח"ב סוף א"א) בענין למה אי אפשר לעשות כזה"ז אבנט לכהנים שכתב בזה"ל "גם אחד מהן הוא ארגמן אף דהרמב"ם כתב שהוא צבוע אדום, הא ברש"י בחומש (פר' תרומה) מפורש שצבוע בצבע ארגמן ומי יכרר לנו עתה איזה צבע נקרא בשם ארגמן, וגם הראב"ד יש לו שיטה אחרת בפשט ארגמן ואם כן איזה אבנט נעשה לכהנים לעבוד, ואין בידינו לעשות עד שיערה ה' ממרום רוחו עלינו להביא הגואל האמיתי להורות בצדק". ומשמע מדבריו שהסתפק מהו צבע ארגמן בכלל, ודלא כמו שכתבו עד כה. אבל לכאן דברי רע"א תמוהים דמפורש ברש"י (פר' ויחי) שצבע ארגמן הוא צבע אדום כיון, וכל רז הרי לא אניס ליה, וכ"ש רש"י מפורש בפר' ויחי.

לכן נראה שכונתו כמו שכתב המשנה למלך (בהל' כלי מקדש פ"ח הל' י"ג) על דברי הרמב"ם "הארגמן הוא הצמר הצבוע אדום" כזה"ל "נראה שאין ההקפדה אלא בצבע שיהיה אדום. אך רש"י בפירושו התורה כתב בפרשת תרומה ארגמן צבע צבוע ממין צבע ששמו ארגמן. נראה דאף אם הצבע הוא אדום לא מהני אם לא יהיה מצבע ששמו ארגמן". וי"ל שעד"ו הוא כוונת

כ"ז) ובענין צבע תולעת שני כתב רבינו אברהם אזולאי ז"ל בפירושו זהרי חמה להוזה"ק¹⁷ "לבושא דינא קשיא: היינו פירוש שנים מלשון תולעת שני שהוא גוון אדום בתכלית האדמימות".

כ"ח) בספר נחלת יעקב (בן מחבר תשו' משאת בנימין) כתב בזה"ל "ש"מ בין לשון "שני" בין לשון "תולע" מורה על צבע המזהיר ומצהיל וממילא בקיבוץ הן שיאמר "תולעת שני" או "שני תולעת" מורה על חוץ הצבע כמו אדמדם ירקרקת וכן משמע לשון השרשים בשרש 'שן' ובשורש 'תלע' ופירש שהוא הכרמ"ז וזה דעת הרב (רש"י) שסיים 'זהורית' לאפוקי סתם אדום ומבואר הוא בת"כ (פרשתא א, יד) וממילא ה"ה כשיבא "תולעת" בלא "שני" או "שני" בלא "תולעת" ג"כ מורה על הצבע חזק כרמ"ז אלא שרצה לקצר וכו' (ויקרא י"ד ד).

ג) נפקא מינה להלכה וראיה לענין צבע ארגמן.

כ"ט) בספרי (פר' ראה פסקא פ"א) על הפסוק השמר לך וגו' ופן תדרוש לאלהיהם לאמר" כתוב בזה"ל "שלא תאמר וכו' הואיל והם יוצאים בארגמן אף אני אצא בארגמן וכו'"¹⁸, ועי' ביור"ד (סי' קע"ח ס"א) "אין הולכין בחוקות העובדי כוכבים ולא ילבש מלבוש המיוחד להם וכו' הגה וכו' וכל זה אינו אסור אלא בדבר שנהגו בו העובדי כוכבים לשם פריצות כגון שנהגו ללבוש מלבושים אדומים והוא מלבוש שרים וכדו' לזה ממלבושי הפריצות או בדבר שנהגו למנהג ולחוק ואין מעם בדבר וכו'".

והנה מקור דין הנ"ל של הרמ"א בהמהרי"ק (שורש פ"ח), והמהרי"ק התחיל דבריו עם הספרי הנ"ל שאסור לצאת בבגד ארגמן כמו העכו"ם, ונראה שהגם שעצם דברי הרמ"א

רע"א בדברי הראב"ד ג"כ (עי' להלן סי' ד' בביאור שיטת הראב"ד). ועי' בערוך השלחן (שם סי' כ"ח, י"ב) דגם הוא צידד דגם לרש"י הוא אדום. והנה הגאון רע"א לא נסתייע כלל ממה שהמסורה נפוצה בכלל ישראל שארגמן הוא פרפול וואל דלא כהרמב"ם ולפי דברינו בקונטרס זה מובן, ועי' לקמן הע' ו' שהבאתי ראיה מהתפארת ישראל שבזמנו של רע"א היה המנהג לפרש ארגמן כצבע אדום עי"ש.

17. פר' ויחי דף רל"ח:.

18. ע"פ גירסת הגר"א.

לקוחים מסוף דברי המהרי"ק (כמבואר בדרכי משה) שמדבר שם בהדיא בנוגע לצבע אדום, והביא לזה ראיות אחרות מגמרא, מ"מ ממה שלא דנו כלל הפוסקים בצבע ארגמן (שהו הצבע המוזכר בספרי באיסור זה), נראה שזהו משום שהוא גופא אותו צבע אדום שדנו בה וסוף דברי המהרי"ק ותחילת דבריו אחת הם.

ועי' בחכמת אדם (סי' פ"ט ה"א) וקצש"ע (סי' ג ה"ב) שלא הביאו רק דברי הספרי הנ"ל, שאסור לצאת בבגד ארגמן, ולא את דברי הרמ"א שאסור לצאת בבגד אדום, ומוכח שהיה פשוט להם שצבע ארגמן הוא אדום דאל"כ לא היו משמיטים דברי הרמ"א. וכן בצפנת פענח (הל' כלי המקדש שם) על דברי הרמב"ם שארגמן הוא אדום ציין לספרי זה.

ולפי מה שנתבאר לעיל מחז"ל ועוד שארגמן צבעו אראנש הנוטה לאדום א"ש מאוד ידידע שצבע האראנש הוא הצבע היותר ניכר וכולט מכל הצבעים, ולכן בכל מקום שרוצין שיהיה דבר מסוים ניכר וכולט משתמשים בצבע אראנש דוק ותשכח. ולזה פשוט שמאוד אינו צנוע להופיע ברבים בבגד בצבע כזה ולכן אסרו זאת, אך בנוגע צבע פורפול מעולם לא שמענו שיהיה נחשב צבע בלתי צנוע ופשוט. היוצא מכ"ז שדבר זה נפסק הלכה למעשה בדברי הפוסקים בלא שום חולק שצבע ארגמן הוא אדום, והמשנה פירוש מילת ארגמן הרי הוא משנה ההלכה.

(ד) שיטת הראב"ד והקבלה.

על דברי הרמב"ם (הל' כלי המקדש פ"ח הל' י"ג) שארגמן הוא אדום כתב בהשגות הראב"ד בזה"ל "א"א לי נראה ארגמן ארוג משני מינין או משלשה צבעין על כן נקרא ארגמן" ולפום ריהטא הראב"ד חולק על הרמב"ם שכתב שארגמן הוא צבע אדום, וס"ל דלא כמו שנתבאר עד כאן דצבע ארגמן הוא צבע ממיני אדום. והגם שכל נושאי כלי הרמב"ם השיגו על הראב"ד, והסכימו להרמב"ם שארגמן הוא אדום, באמת אין הראב"ד יחיד בזה, וכדאי להעתיק דברי חז"ל ראשונים ואחרונים שכתבו כהראב"ד.

(א) ז"ל האדמו"ר מראדוין (פתיל תכלת פרט שמיני אות ה') "אכן באמת גם דברי הראב"ד ז"ל יש להם מקור נאמן מדברי הזוה"ק תרומה (קלט). "וארגמן דא כנופאי דכליל תכלת כל גוונים כחדא" יעו"ש ובאידרא רבה קדישא (קמא): "מהו ארגמן גוויני דכלילן תלת גוויני" יעו"ש ובתקוני זוהר (תיקון ע') אית עיינין כלילין מכמה גווינין כגוון ארגמן" וכן בזוהר חדש (פ' ויתרו) "דא חשמל דאיתחזי כגוון ארגונוא וירוק אדום לבן" וכן הוא בפ' חקת בזוהר חדש (דף נ"ב) "אלין תלת גווינין חיור וירוק וסומק אינון לבושי דארגונוא" עכ"ל

(ב) בפ' המיחוס להרמב"ן על שיר השירים¹² כתב בזה"ל "מרכבו ארגמן קו האמצעי הנקרא "לשון חוק" האמצעי מכריע בינתים וכן אמרו רז"ל במדרש במדבר סיני רבה וכן הוא אומר כמראה אדם עליו מלמעלה¹³ וכינהו בארגמן לפי שהוא ארוג במיני צבעונים הרבה כך הוא מקובל מזה ומזה ואומר כמראה הקשת אשר יהיה בענן כן מראה דמות כבוד ה'".

(ג) ברקאנטי פר' תרומה הביא מהזוהר הנ"ל דארגמן כליל מכל גוונים¹⁴. ובפירוש הרדב"ז לשיר השירים (מגדל דוד פ"ג) הביא דברי הרקאנטי.

(ד) בסודי רזי לרבי אלעזר מגרמזיא (בעל הרוקח, בחלק הלכות כסא) כתב בזה"ל "על הכסא כל מיני מאור זהו "מרכבו ארגמן" מעשה מרכבה כמו אריגה של מיני גוונים הרבה כך סביב לכסא מראה הוד והדר".

(ה) בהג' בן אחיו של האדמו"ר מראדזין לספר פתיל תכלת כתב בזה"ל "עיין בס' מאמר השכל להראב"ן (דבור ראשון אנכי ס' ה') אבל בעלי הקבלה אמרו ורמזו פליאה בענין התכלת ויהיה הדמיון בשם ובגוון וארגמן ישובו לו כל המראות למשמרת לאות. והוא כדעת הראב"ד ויסודו מבעלי הקבלה".

(ו) גם בערכי הרמ"ק (ערך גוונים ועי"ש לשונו בזה) כתב כדרך הזה.

ולכא' משמע שכל אלו פליגי על השיטות דס"ל דארגמן הוא אדום. אבל באמת קשה לומר כן, דנצטרך לומר לפ"ז שהזוהר פליג על המדרש מהו צבע ארגמן, ולא מסתבר כלל לומר שיהיה מחלוקת בצבע פשוטה (והו"ל לא היו מרוחקים כ"כ בזמן הבית, והרבה תנאים היו בזמן הבית).

ועוד דמהיכא תיתי להראב"ד לפלוג על הרמב"ם, ואף שמדייק שיטתו מתיבת ארגמן כמו שכתב בהשגות הנ"ל, אטו משום זה לחוד יחלוק על הרמב"ם, והלא כל מפרשי הרמב"ם לא מצאו מקור לדברי הראב"ד, ובאחרונים הובא בעיקר רק דברי הזוהר לראיה.

12. פ"ג פ"י, והוא פירוש לרבינו עזרא תלמיד ר"י בן הראב"ד.

13. ובמפרש שם על "וכן אמרו רז"ל" כתב דכוונתו לכמדבר רבה (יב, ד) "מרכבו ארגמן זה הקב"ה שכתוב בו רוכב שמים בעוזר והוא אורג את העולם שיצאו כולם למיניהם ולא יתערבו" וזה המשך כוונתו "וכן הוא אומר כמראה אדם עליו".

14. ואח"כ הביא שי"א שהוא אדום וכנראה דקאי על מחלוקת רמב"ם וראב"ד.

והיאך מרחח בזה דברי חז"ל דמשמע דהכוונה לאדום. ועוד הא מבואר מכל הראשונים הנ"ל דקבלו כולם כאחד פירש זה מרבותיהם (דלא מצינו אף א' שיבא לחדש בזה), וכי פליג הראב"ד על המסורת הפשוטה בכלל ישראל ח"ו, ולכן צריך ישוב בכוונת הראב"ד.

וז"ל האדמו"ר מראדזין (שם) "ונראה שאין לזה סתירה מדברי הפסיקתא דיש לומר דשניהם אמת דארגמן היה כלול מהרבה מראות לבן אדום ירוק והאדום שבו היה אדום ביותר".

שוב הביא ידידי האברך ר' ישראל ברקין שליט"א ראיה ברורה לזה מדברי הרוקח. שבפי' על התורה (שמות כ"ה ד') כתב "וארגמן קרוב לאדום", ובפי' למגילת אסתר (פ"א) כתב לפרש תיבת ארגמן שם "ארוג מינים מינים".

ויש להוסיף שכן מבואר גם ברדב"ז שכתב שארגמן בין אדום ללבן, ואפ"ה הביא דברי הרקאנטי מהזוה"ק שארגמן כליל מכל גוונים.

אחר שכתבתי כל זה ראיתי שהדברים מפורשים בדברי הזוהר עצמו (אדרא רבא דף קמ"א:): וז"ל "כד אתברי פרצופא דרישא דנוקבא וכו' ואתערו שערי ברישאה, כללו סומקי דכלילין בגו גוויי הה"ד ודלת ראשך בארגמן מהו ארגמן גוויי דכלילין בגו גוויי" וז"ל הפירוש מתוק מדבש "וע"י זה נתעוררו וצמחו שערות הראש של הנוקבא כל שערותיה הם אדומים שכלולים בתוך שאר גוונים ועם כל זה ניכר מראה האדום שלו בחוץ וזה שכתוב שערות ראשך הם בארגמן ושואל למה לא אמר כמראה אדום ומשיב כי ארגמן הוא גוון אדום הכלול בתוך שאר גוונים ועם כל זה ניכר אדמימותו". מא מב

ובאמת נראה דמדברי הזוהר והראב"ד ודעימיה ראיה לכל מה שנתבאר

מא. ומכאן יש לנו מקור מחז"ל שמפורש בה שארגמן הוא צבע אדום, ומהמדרש הראיה הוא רק מהדמיון.

מב. ובספר מעשה חושב (פ"ג אות ב' ד"ה שמעורב בו לבן אדום שחור) כתב על דברי זוהר אלו בזה"ל "לאו למימרא דארגמן סומק הוא דהא ירוק הוא כמו שהוכחתי לעיל אלא דהאי סומקא כליל גו גוויי, בארגמן דכלול גו גוויי ובוה א"ש הא דחור לומר מהו ארגמן גוויי דכלילין גו גוויי לומר דבוה הוא דומה לארגמן" וכוונתו במה שכתב ירוק לצבע הזהב כמו שכתבנו לעיל מדבריו בספר הון עשיר. וצ"ע למה לא העיר שם מדברי הזוה"ק המובא להלן (סי' ה') שזהב ואדום גוונא חד.

עד כאן. דידוע שצבע "אראנש" הוא מורכב מגוונים אחרים ואינו מהצבעים היסודיים, והן הן דברי הוזה"ק הנ"ל ודברי הראב"ד בביאור שם ארגמן.^{מג}

ומדברי הוזה"ק הנ"ל בולט הדבר עוד יותר^{מח}, שהוזה"ק נתן הוראה ברורה על מהות צבע ארגמן דו"ל באידרא רבה קדישא (קמא:): "מהו ארגמן גווני דכלילן תלת גווני" יעו"ש, וכן בוהר חדש (פ' ויתרו) "דא חשמל דאיתחזי בגווני כגוון ארגונוא ירוק אדום לבן", וכן הוא בפ' חקת בוהר חדש (דף נ"ב) "אלין תלת גוונין חיזור וירוק וסומק אינן לבושי דארגונוא", הרי שהוזה"ק מגדיר צבע ארגמן שיהיה נכלל בו ג' גוונים (א) לבן (ב) ירוק (ג) אדום. ועי' בתוס' (גדה יט.) שסתם ירוק של הש"ס הוא ירוק הנזטה לאדמימות דהיינו ירוק כאתרוג.^{מח} ואם כלל זה נאמר גם בלשון הוזה"ק הרי שהגדרת הוזה"ק בפ' ארגמן מכון מאוד עם כל מה שנתבאר עד כאן בס"ד, דהא תערובת אדום וירוק כאתרוג הוא צבע "אראנש" ועם תערובת לבן בו נעשה בהיר, שלא יהיה אדום כל כך.^{מח}

ה) הטעם שפירשו שארגמן הוא אדום.

ומה שכתבו הראשונים שארגמן הוא אדום, ולא כתבו שהוא "אראנש" וכדו', י"ל כי בזמנם לא היה להם שמות מיוחדים לפרטי הגווניים, ולכן כללו זה בצבע אדום. ויש

מג. והגם שגם צבע סגול מורכב מגוונים אחרים ואינו מהצבעים היסודיים, כל דברינו ביחס למה שהוכחנו מחו"ל ועוד שארגמן הוא צבע אראנש ולומר שלא רק אין סתירה מדברי קבלה אלא גם דבריהם מחזקים כל מה שנתבאר עד כאן. (ועי' מה שכתבנו בס' י"ד בענין צבע סגול וא"ש יותר) וכדאי לשום לב שלכאו' דברי הראב"ד בהשנות מקורם מתורת הקבלה כמו שכתב האדמו"ר שם.

מח. רק שעדיין לא הגעתי למדריגה להחליט ע"פ דברי הוזה"ק שכל דבריו דברי סוד.

מח. עי' בירושלמי (מס' סוכה פ"ג הל' ו') ובב"ר (פר' מ"ג פיס' ב'), בנוגע לשון ירוק בתנ"ך. וז"ל הרמ"ק (ערכי רמ"ק ח"ב אות ק') "הששית תפארת וכו' והרשב"י בקצת מקומות פירש בו גוון ירוק והאמת שהירוק הזה הוא הירוק כמוריקא וכחלמון ביצה שהוא ממש כללות אדום ולבן וכן פ' הרשב"י ירוק כלול חיזור וסומק ומבואר. ובמקומות הרבה פירש הרשב"י ע"ה כי בתפארת גווני ארגמן וכו'" ודוק.

מח. וירוק עצמו נזטה אל אדום כדברי תוס' הנ"ל, ועי' גם בספר מעשה חושב הנ"ל.

ללמוד ענין זה מהזוה"ק (פר' תרומה דף קמט:) דו"ל "תכלת דא יומא תניינא אצטבע בב' גוונים סומק ואוכם, ותכלת סומק איהו דיליה מיומא דתניינא ממש, כעין גוון אשא, ודא איהו אלקים, וירית גוון דדהבא דכלא גוונא חדא". הרי שאש וזהב שניהם ממיני צבע האדום הגם שחלוקים זה מזה.¹²

12. וכן דרכו של הרמב"ם לכנות צבע הכחול בשם שחור, עי' בספר היד הל' ציצית פ"ב, וכן במורה נבוכים (ח"א הקדמה י' הקדמה למדברים, הובא בתוס' יו"ט כלאים פ"ב מ"ה ד"ה ספיה) קורא איסתים שחור. ועי' בתשו' פני אריה (סי' ה') שמכשיר אתרוגים אדומים לד' מינים וכתב בזה"ל "והמעם שאין האדום שינוי מראה לפסול כמו מראית הלבן והשחור, נראה שהוא מפני שמראית האתרוג עצמו מין אדום הוא, שמראיתו נוטה לאדום וכו'" וזהו הגם שירוק ואדום הם ב' מיני צבעים כמו שכתב שם להלן, עדיין שניהם נכנסין תחת מיני אדום. ונראה שגם החולקין על הפני אריה מודים ליסוד זה רק שפוסלין מטעם אחר.

ויש להעיר דבאמת מצינו בחז"ל דבר המורה על צבע אראנש והוא הירק "כרכום" והיה כמה מיניה כרכום משונים זה מזה בצבעם (כנראה מירוק עד מה שקורין היום דוידיו), ובנוגע ענינים ודינים שונים דימו חז"ל כל ענין ודין לאותו מין כרכום (עי' גדה יט, חולין מז:, בב"ב מז:), ונראה שארגמן כולל רוב צבעים ממינים אלו, אבל אין זה שם צבע רק שם ירק, ועי' לעיל אות מ"ה ודוק. ומה שהרמב"ם כתב שבא מלאכא והא יתכן שיש להוציא זאת מכרכום, נראה משום שהיה מעלתו יותר מצבע ירק הכרכום בין מצד הצהירות שבו בין מצד חוזק שלו ועי' רמב"ם הל' דעות (פ"ה הל' ט'), ועוד י"ל לפי מה דאי' בספר פתיל תכלת (אות ה') ע"פ הירושלמי (כלאים פ"ט הל' א') שצריך ארגמן לבא מבעל חי דוקא, שלכן כתב הרמב"ם שצריך לבא מלאכא שרק הוא מבעל חי ולא כרכום שהוא ירק. ועי' לעיל הג' אות י"א וי"ב, ולקמן בהג' צ"ה.

ובהיותי בזה כדאי להעתיק מה שכתב בספר עץ יהודה (במלואים לפר' ויחי) על דברי התרגום "יהא ארגון טב לבושוהי" וז"ל "והנה הוסיף המתרגם מלת טב ר"ל ארגמן הטוב אולי יש בו מינים שונים וכו' והטוב נראה שהוא האדום ביותר ובגמ' רשבת (צ.) המוציא כו' ארגמן כל שהוא פרש"י ארגמן צבע שצובעין בו ארגמן וכו' ול"ג שהוא ראוי להריח עכ"ל רש"י וראיתי ברמב"ם פ"ח מהל' שבת הל' ה' וז"ל "ארגמן טוב כל שהוא ע"כ ולא מצאתי מי שהעיר עליו על תוספת המלה טוב שבגמרא שלפנינו איננה עד שמצאתי בהעריך שהעתיק ג"כ לשון הגמרא ארגמן טוב כל שהוא וגם עליו לא העירו ובדאי גם גי' הרמב"ם היתה כן בגמרא והוא הארגמן שנוכר באונקלס פה ארגון טב וכן הוא במשנה דכלים (פכ"ט מ"ד) חוט מאזנים של זהבים ושל שוקלי ארגמן טוב ג' אצבעות כו' וכ"ה לשון הרמב"ם ז"ל פכ"א דכלים ה"ה ארגמן טוב וכן מצאתי עוד בלשון הרמב"ם הל' גניבה (פ"ח הי"א) חוט מאזנים של זהב ושל מוכרי ארגמן טוב

וכן יש ללמוד דבר זה מתרגום אונקלס דהנה כתוב (ויקרא י"ג ל') "וראה הכהן את הנגע והנה מראהו עמק מן העור ובו שער צהב" ובתו"כ איתא שצבע שער צהוב הוא דומה לזהב ולא גוון אדום או ירוק (יאל"ה) והובא ברש"י (שם פל"ז). וביתר ביאור כתב הרמב"ם (פיהמ"ש נגעים פ"י מ"א) וז"ל "בשער צהוב דק: הוא המראה הזהוב והוא מראה מעורב מן הצהיבות והאדמימות אמרו למה הוא דומה לתבנית הזהב".

אך בתרגום אונקלס איתא "ובה שער סמק" ונתקשו המפרשים דגם באדום (עי"ש פמ"ב) ת"א סמק, וכן הוא בהרבה מקומות בחז"ל שנקטו לשון סמק לצבע אדום, והא אדום וצהוב ב' צבעים שונים, ולמה תרגום אונקלס צהוב סמק. ופירשו המפרשים שמשום שגם צהוב יש בו אדמימות וע"ש זה קראו סומק, ובתוספת ביאור איתא בדרך שיחה וז"ל "לא היה לו תיבה אחרת על צהוב והרי זהב נמי מעין אדום הוא לכן פירוש סמוק" והן הן הדברים שאמרנו שלצבע המעורב מצהוב ואדום קראו אדום מחמת החוסר בשמות לצבעים שהיה להם.

וידוע שהיו לדוד המלך ולהבדיל לעשיו הרשע שערות אדומות, והרי לעולם לא תמצא שיהיו שערות הראש אדומות, אע"כ שהכוונה לצבע "אראנש", וכן דרך בני אדם לומר על אדם שיש לו שערות בצבע "אראנש", שיש לו שערות אדומות. ^{מט נ}

היוצא מכל דברי חז"ל ראשונים ואחרונים הנ"ל שצבע ארגמן הוא כעין צבע "אראנש" בלע"ז בצהיבות ונטייה לאדמימות כאש, כזהב, וכהשמש, והוא מקרא מפורש בשיר השירים "ודלת ראשך כארגמן" וכנ"ל.

ארכו ג' אצבעות כו' ואחריו כ"כ בשו"ע חו"מ סי' כל"א סי"ג וכו' והנה מכ"ז נראה כי ארגמן טוב היא יקר הערך כמו כסף וזהב וכו'" ומתבאר מזה שיש יותר ממין א' של ארגמן.

מח. בספר שמואל (א' ט"ז-י"ב) כתוב "והוא אדמוני ויפה עינים וטוב רואי" וכן בעשיו כתוב "ויצא הראשון אדמוני כולו כאדרת שער" ובכתבי אר"ז^ל בענין שערות עשיו הרשע מבואר שאדמוני קאי גם על השערות.

מט. הערת ידידי הרב יוסף גליק שליט"א שליט"א.

נ. ויש להעיר שהרד"ל כתב (פסיקתא רבתי סוף פסקא (כ) דמתן תורה) על צבע זה "צבע אראנג" ותיבת "אראנג" דומה לתיבת "ארגון" בהתפכות אותיות נ' וג'.

(ו) המסורה

והשתא נבאר המסורה והנהוג בינינו לפרש תיבת ארגמן "פרפול וואל". ובאמת זה יותר ממנהג בעלמא דכן הוא עכ"פ מוזן בית שני וכמו שא' בערך השלם שהתרגם השבעים בכל מקום שכתוב ארגמן תרגמו פורפורה, וכמו כן פירשו מפרשים תיבת פורפורה המובא במדרשים שהוא ארגמן (עי' להלן בס' זה) ומקובל שפרפורה הוא צבע סגול (purple) ובאמת הדבר צע"ג מכל הנ"ל.

ושמעתי לתרץ באופן פשוט מאוד דהגם שהמסורת הוא שארגמן פרפול וואל, אכתי אין המסורת ברורה שהוא צבע סגול, כי באמת גם היום יש מקומות שקורין לצבע אדום פורפורה, וכן שמעתי מאנשים נאמנים שהתחנכו שארגמן צבעו אדום וקורין אותו פורפורה,¹¹ ולצבע הסגול קורין "ויולעט", וכן ראיתי מובא שגם בזה"ז הגרמנים והצרפתים קורין לאדום פרפור.¹² וכן נמסר לי מהרב יצחק יעקב האבערפעלד שליט"א יליד עיר ואם בישראל ק"ק פרעסבורג המעטירה שפירשו שם תיבת ארגמן כ"פרפורראט", וכן מפורש בתפארת ישראל שהמנהג היה לפרש ארגמן כ"פורפורראטה" וכן הוא בפ' הג"ר שמשון רפאל הירש, ובפ' תולדות יצחק על הירושלמי הנ"ל.¹³ וממילא מובן שמה שקורין במסורה ארגמן "פרפול וואל" הכוונה לצבע אדום, ולא להצבע שקורין ב"אמריקא" פורפול.

ויש להדגיש שבאמת מצינו לשון פורפר בג' מיני צבעים: (א) אדום (ב) סגול (ג) בלאה. והטעם לזה מפני שכל אלו הצבעים באו ממין חומט שנקרא פורפורה שיש בתוכו כמה סוגים יש שצובעים בו אדום, ויש בלוא, ויש סגול. ולכן נקראו אלו הצבעים החשובים בשם זה, כי הדרך לקרות שמות הצבעים על שם המקור שבא ממנו. והצבעים ממינים אלו היו חשובים ביותר בזמנים הקדמונים, עד שהיו זמנים שהיו מיוחדים למלכים וגזרו עליהם גזירות לאסור אותם על ההמון עם. ולכן גם בגדי מלכות היו נקראין פורפירא כדאי' בחז"ל, על שם הצבע החשוב שנצבע בו.

נא. אלא שא' אמר לי שהתחנך שהוא אדום כמו כרמזין, וכמו שאיתא בתפארת ישראל שהוא דינקל רוט (dark red), אבל מפורש בראשונים שכרמזין שייך לתולעת שני ולא לארגמן.

נב. עי' תמונה בסוף הקונטרס. ואחרים "מבלגיא" ו"וויען" אמרו לי שבמקומם התחנכו שארגמן הוא "פרפורל וואל", אבל לא ידעו מהו צבע זה, שבלשונם אין צבע בשם כזה.

נג. וגם הגרע"א ורצ"ה קלישיר כשדנו בצבע ארגמן מהו לא עוררו כלום מזה שהמסורת שרגילין לקרותו פרפורוואל אינו כהרמב"ם.

והא לך המקומות שמצינו בהם הלשון פרפור על ג' צבעים הנ"ל:

באדום:

א) ז"ל פירוש תולדות יצחק (הנ"ל) "וארגמן צמר צבוע בצבע אדום ששמו ארגמן שקורין פופו"ר בלע"ז".

ז"ל התפארת ישראל (בגד קודש: ארגמן) "ארגמן רגילין לפרשו (פורפוראטה) נמצא שהוא (דונקעלאטה) וכו'" עי"ש עוד. וכן כתב הג"ר שמשון רפאל הירש זצ"ל (פר' תרומה).

ז"ל התבואות הארץ (פרק ג' חלוקת הארץ, בשבט אשר, שמות הנזכרים וכו') "חיפה וכו' ובלשון העמים נקראת בימי קדם פארפירעאן מלשון פורפור שהוא צבע ארגמן על שם שרין המים^{נד} שנמצא שם בימים אשר מרדמו צבעו ארגמן (פורפור שנעקע)". ושם בהג"ה כתב וז"ל "ואל תאמר שכונתם על חלזון הנזכר במסכתא שבת הנ"ל מסולמא דצור עד חיפה (ובאמת שנעקע קוראים עד היום בלשון ערבי חאלזון) כי דם חלזון הוא תכלת ולא ארגמן ומוכח שהוא מין אחר". ובספרו שו"ת דברי יוסף (ח"ב סי' ל"ט) כתב בזה"ל "כי חלזון אדומי (פורפור שנעקע) הנמצא עד היום לעתים ידועים בשפת ים הגדול אצל חיפה ועכו וכו'" ונראה מדבריו שחיפה היה נקרא פארפירעאן, על שם צבע האדום שצבעו מחלזון אדומי (פורפור שנעקע) הנמצא שם.^{נה}

ובערוך (ערך אמר) כתב "בצע אמרתו בצע פורפירא במגלת איכה (פ"א א"א) ובפסיקתא דאיכא פורפירא ארגמן" ועי' בערוך השלם (ערך ארגמן) שכתב שבתרגם השבעים בכל מקום פירוש תיבת ארגמן לפורפורא (ועי' להל' בהג' צ"ג).

בסגול:

ב) המקור חיים (סי' י"ח) כתב בזה"ל "בחידושים כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א רק צבע פורפור שנעשה מדם דג הנקרא פורפור" ובפשטות כוונתו לצבע סגול.^{נו}

נד. כנ"ל ששם פורפור בא מחמת מקור מוצאו.

נה. אך צ"ע מהתועפת ראם (יראים מצוה ת"א) שכתב בזה"ל "והך חלזון שצובעין מרדמו תכלת הוא נקרא חלזון אדומי-פורפור שנעקע" ומשמע מדבריו שהחומט (היינו שנעקע) האדומי (פורפור), צובע תכלת.

נו. אך יש לעיין בזה שראיתי במילת אשכנזית בספר הערוך (ערך תכלת) אחר תיבת תכלת בזה"ל "פארפער וואל" ומשמע שהיה קורין כן לצבע התכלת כמו שנביא אח"ז ממדרשים, ולכן אולי

כח _____ ז) סתירה לכל הנ"ל במהות צבע ארגמן מהפסיקתא, רמב"ן,

בתכלת:

ג) הראב"ה כתב בזה"ל (ברכות ס' כ"ה) "וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכרתי "בין פורפירין ובין פריפינין" ובמדרש הגדול (במדבר ד, ה') "שכן דרכן של מלכים פורפירא שלהן תכלת". ומבואר דגם תכלת שהוא "בלוא" קראו פורפירין¹¹.

ז) סתירה לכל הנ"ל במהות צבע ארגמן מהפסיקתא, רמב"ן, ועוד.

ועדיין לא יצאנו ידי חובתנו בבירור ענין זה, דבאמת קשה על כל מה שנתבאר עד כאן, דבכמה מקומות משמע שארגמן הוא אדום עמוק,¹² וא"כ ע"כ שתולעת שני הוא אדום כהה, וזה היפך כל מה שרצינו לומר עד כאן, ונתחיל עם דברי חז"ל בפסיקתא.

כוונת המקור חיים לצבע בלו"א המיוחד שבא מהחומט פארפער שהוא בלו"א מיוחד במינו כענין מה שכתב הרמב"ם שארגמן בא מלאכא הגם שיתכן שיש להוציא צבע זה גם מכרכום, עי' לעיל הג' מ"ז. (ושם בערוך (ערך ארגמן) אחר תיבת ארגמן בזה"ל "פערפל וואל").

11. ונראה שמה שמקומות מקומות יש בהשתמשות שם פרפרא, כי כל מלכות בחרו לעצמן צבע מיוחד מחומט הפרפרא וקראו הצבע על שם זה.

12. ויש להדגיש שזה ברור דלכו"ע ארגמן אדום, ולא צבע סגול, וכל הנידון הוא איזה מין צבע אדום הוא.

והנה יש שרצו לצדד שארגמן סגול עמוק וידוע שבסגול עמוק יש תערובת אדום ג"כ ולזה נתכוונו הראשונים. ובראשונה נאמר שאפי' אם נאמר שארגמן הוא כצבע סגול הנ"ל, אין זה המכוון כשאומרים בסתם צבע "פורפאל". אבל באמת נראה שכו"ע מודי שאי אפשר לפרש כן ארגמן. והוא משום שכל דרגות צבע מכל מין צבע, אחר הם כנ"ל, ולכן לא שייך לומר על דרגה מסוים מאיזה צבע, שדוקה והו אותו צבע שכוון התורה לו, שהצבעים חלוקים כפי המינים ולא כפי דרגותיהם. וממילא אם אותו צבע עמוק של סגול נכלל כצבע סגול, הרי כל צבע סגול נקרא ארגמן, וזה א"א לומר דהא רוב דרגות מצבע סגול הגם שיש בהם תערובת מצבע אדום אין בהם שום היכר לפי ראות העין לצבע אדום. ואם הצבע של ארגמן נכלל באדום החזק המדובר כאן (הגם שגם זה אינו נכון דאדום החזק אין בו תערובת תכלת) א"כ סוף סוף הרי זה אדום.

א) איתא בפסקתא רבתי (פסקא ב) דמתן תורה) "כשעלה משה למרום וכו'" כמשפטו אשר הראית בהר" (שמות כ"ה) אמר לפניו, רבונו של עולם איני יודע דמות ארבע צבעונים אמר לו חזור לימינך וראה גדוד של מלאכים שלובשים לבוש דומה לים אמר לו זו היא תכלת אמר לו חזור לשמאלך חזר וראה אנשים לובשין לבוש אדום אמר לו מה אתה רואה אמר לו אנשים לובשין לבוש אדום אמר לו זו היא ארגמן אמר לו חזור לאחוריך וראה גדוד שהם לובשין לא אדום ולא ירוק אמר לו זו היא תולעת שני וכו'". ומצד א' יש להוכיח מכאן שצבע ארגמן הוא אדום, אמנם מאידך גיסא הרי גם מבואר שארגמן הוא יותר אדום מתולעת שני.^ט

ב-ג) כתב הרמב"ן (במדבר ד' ז') בזה"ל "והיה מכסה העליון בבגד תולעת שני שהוא מראה אדם בעבור שהשלחן סימן לכתר מלכות שהוא מדת הדין וכו', ומזבח העולה מבגד ארגמן שהוא אדום יותר מן הראשון כי שם יורק הדם כופר נפשם" והביאו בפ' המזבח (שם).

ד) ז"ל רבינו בחיי (שם) "ומזבח הנחשת שהוא מזבח העולה פורשים עליו בגד ארגמן שהוא אדום יותר מבגד שני כי שם זורקין הקרבנות".

ה) ז"ל האברבנאל (במדבר ג, מ) "וכבר ידעת שהארגמן הוא אדום מאד יותר מן התולעת וכו' אבל מזבח העולה וכו' היה מכוסה בארגמן דומה לדם כי שם היו שופכים ומזים את הדם"^ט.

ו) ז"ל הרקאנטי (שם) "אמנם כסוי מזבח העולה היה בגד ארגמן האדום יותר מכלם, רומז לפחד יצחק, כי שם יורק כופר נפשם, ושם האש הגדולה אוכלת הקרבנות".

ז) ז"ל ספר הציוני (פר' נשא) "ויפרשו על הכלים והשולחן בגד תולעת שני שמראהו אדום וכו' ומזבח העולה כסהו בבגד ארגמן שהוא אדום יותר מן הראשון כי שם יורק הדם כופר נפשם"^{טא}.

ט. עי' בספר פתיל תכלת, ובספר משנה הדעת (בפתיחה) בשם הגאון ר' חיים קניבסקי שליט"א, עוד ציין שם לדברי מרן בקרית מלך על הרמב"ם (הל' כלי מקדש שם).

ט. ועי' בדבריו (שמות כ"ו) שתולעת שני כרמיו.

טא. יש הרבה מעותים בדפוס שלפני.

ל _____ ז) סתירה לכל הנ"ל במהות צבע ארגמן מהפסיקתא, רמב"ן,

ח) וזה לשון ר"י אבן שועיב (תלמיד הרשב"א) בסוף פרשת במדבר "וגם בבגדי השרד שבהם מכסים הכלים יש ענין גדול בגוונים כי יש מהם תכלת ויש מהם תולעת שני ויש מהם בגדי ארגמן שהוא אדום מכולם".

ט) וז"ל הרלב"ג (תרומה כ"ה, ד) "וארגמן הוא צמר צבוע אדום. ותולעת שני הוא צמר צבוע בצבע אדום¹⁰ גרנ"א בלע"ז ואין אדמימותו במדרגת אדום הארגמן".

י) וז"ל ספר מערכת האלהות "וצבע תולעת שני הוא רמוז שהיא מדת הדין רפה וצבע ארגמן שהוא אדום יותר רמוז על חזקה בפגיעתו הגדולה מזוהמת הנחש וכו' אבל מזבח העולה היו מכסין בבגד ארגמן שהוא אדום הרבה לרמוז על הפגיעה כי שם היו זורקין הדם לכפר נפשם".

יא- י"ב) ובתפארת ישראל (קופת הרוכלים, ג) כללי בגדי כהונה ארגמן) כתב בזה"ל "ארגמן גילין לפרשו פורפוראטה נמצא שהוא דונקעל ראטה", וכן נראה מדברי הג"ר שמשון רפאל הירש (פר' תרומה).

יג) במאמר פתיל תכלת (אות ה') כתב האדמו"ר מראדווין בזה"ל "ההבדל ביניהם שארגמן הוא אדום ביותר ותולעת שני אינו אדום כל כך ומקור הדברים מפסיקתא רבתי דרב כהנה וכו' עי"ש עוד".

יד) וכן כתב בספר מעשי למלך (פ"ח הל' כלי מקדש הל' י"ג אות ב') ע"פ דברי רמב"ן הג"ל, ונסתייע מדברי הפסיקתא הנ"ל.

טו) וז"ל ספר תורה אור¹¹ בביאורו לדברי הרמב"ן (פר' במדבר) "ולכן כסו בארגמן שהוא יותר אדום מן הראשון כי הארגמן צבע אדום יותר כמו"ש אם יהיו חטאיכם כשני, אם יאדימו כתולע הוא גון הארגמן"¹².

10. עי' במאירי משלי (ל"א, כ"א) שגרנא הוא כרמזין.

11. מהמסדר ספר הקדוש עין חיים להאריז"ל.

12. כפירוש הזה איתא בליקוטי הגר"א על תנ"ך (הובא לקמן הערה ע"ב) ועד"ז בקצות השלחן (ח"ח סי' קמ"ו) וז"ל "ושני אינו אדום הרבה ויש אדום ממנו ובל' המקרא ישעי' א י"ח אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו ששלג לבן יותר מצמר וכו' כן תולע אדום יותר משני ולכן אם החטאים כשני שאינם אדומים כ"כ וכו'"

ומכ"ז לכאו' מבואר שארגמן הוא אדום ביותר, ותו"ש אינו אדום כ"כ, וזהו היפך כל מה שכתבנו עד כאן.

והנה אם נלמוד בדרך זה יש להתבונן איזה סוג צבע הוא הארגמן ואיזה סוג הוא תולעת שני, דלא מסתבר כלל לומר ששניהם מסוג צבע א' בעצם רק שהם חלוקים בדרגת חוזק הצבע, דהיינו שהארגמן הוא אדום עמוק והתו"ש הוא אדום בהיר, שכבר כתבתי במ"א באריכות בענין צבע תכלת, שכל הדרגות מעמוק אל בהיר כולן חשובין כצבע תכלת, וכן מסתבר גם בשאר צבעים, וכמו שכתב במ"ב (כיה"ל סי' ל"ג סעיף ג') ותשו' חקל יצחק (סי' ה') בענין צבע שחור של הרצועות. ואולי נצטרך להפוך הדברים שלהרמב"ן ודעימיה ארגמן הוא כרמזין ואדום חזק ותולעת שני הוא לאכא ואראנש או צבע אחר כדמותו. וכן כתב הרד"ל על דברי הפסיקתא הנ"ל וז"ל "מכאן מוכח כדעת הרמב"ם פ"ח מהל' כלי המקדש הי"ב שארגמן הוא אדום. ומובן שתולעת שני אינו אדום כל כך (ואולי הוא הנקרא "אראנ"ג או ראנ"ז)".

(ח) ישוב הפסיקתא

וקודם נשתדל ליישב דברי הפסיקתא בעזהי"ת ואח"כ דברי הראשונים, ובראשונה יש להדגיש דבאמת בלאו הכי נוסח הפסיקתא הנ"ל תמוה מאוד מאוד, והנה דברי הפסיקתא אינו מטעים עם דברי חז"ל במקומות אחרים במהות צבע ארגמן

(וכדאי להעתיק מה שכתב הג"ר יעקב חיים סופר שליט"א בספרו כנסת יעקב בפ' דברי תורה אור זה וז"ל שלימדנו החסיד רבינו יונה מגירונדה ז"ל בספר שערי תשובה שער א' אות כ"ב שכל שבאו במקרא שני פעלים ושתי דוגמאות תהיה השניה יתירה על הראשונה ע"ש ואכן כבר לימדנו כן בעלי הלשון הקדמונים הרב הברדשי ז"ל בספרו חותם תכנית שכל ענינו ביאור המילים הנרדפות בתנ"ך והרד"ק ז"ל והוא מוסכם מגדולי רבותינו עיין בביאור רבינו הגדול הגר"א זצ"ל ישעיה פרק ב' והגאון מלכ"ם ז"ל בביאורו לירמיה פרק י"ז וכמדומה שיש למצוא לזה שורש ומקור בתלמוד בב"ב ח: וכו' עי"ש)

והנה מה שאיתא בתורה אור וליקוטי הגר"א שארגמן הוא תולעת כן כתבנו לעיל הע' ז' מהנצי"ב, ועי' לעיל סי' א' מהאגרות משה שלאכא בא מתולעים, אבל יש להעיר שלא מצאתי רמז בחז"ל שארגמן בא מתולעת אך עי' בירושלמי (כלאים פ"ט הל' א') ומפרשים שם.

וכל שאר מראה המקומות הנ"ל, אך יותר קשה מה שלא מצינו במקראות ובחז"ל במקומות אחרים שרצו לרמות ולמשול צבע אדום שישתמשו בצבע ארגמן, והשתמשו רק בצבע ה"שני". ולמה דוקא כאן (שבאו לבאר מהות הצבעים) מכל שאר מקומות קראו לארגמן אדום והוא קושיא גדולה.

אך אפי' אם נאמר שמאיוזה מעם שיהיה (לא ידוע) השתמשו דוקא כאן בשם אדום לארגמן, אך זאת מה שהגדיר תולעת שני כצבע שאינו אדום תמוה מאוד ואי אפשר להולמו, שהוא כנגד פשטות המקראות וחז"ל שבכל מקום שרוצה לרמות דבר אל צבע אדום מדמה אותו אל צבע השני,⁹ והיאך שייך לומר ע"ז שאינו אדום וצע"ג.

שוב ראיתי שהחיד"א בספרו עין זוכר (מערכת ג') כתב בזה"ל "אין להשיג בפסיקתא רבתי כי כלה מלאה טעיות חסיר יתיר חילוף כנודע למי שרגיל בה" עכ"ל מהביאו המו"ל פסיקתא רבתי (מהדורת זכרון אהרן).¹⁰ ולפ"ז ברור לי שנתחלף דברי הפסיקתא בזה, והחליפו המדפיסים תיבת ארגמן עם תיבת תולעת שני, וכוונת הפסיקתא היא ממש כשאר כל המדרשים שארגמן הוא צבע בין אדום לירוק והוא מה שקורין "אראנש".

וברוך הוא ה' אשר לא השבית גואל לדברי חז"ל והניח לנו משומר חמדה גנוזה מא' מדורות הקדמונים בזמנם של הראשונים (חי בתחילת אלף החמישי בערך) הלא הוא ספר הזכרונות (או דברי הימים) לירחמיאלי (וכנראה שהוא הספר המובא בערוגת הבושם על פיוטים ח"א דף 281, וח"ב דף 107) אשר בתוך ספרו הגדול מביא הרבה מדרשים שלא נשתמר לנו זולת בספר הנ"ל ובתוך ספרו (דף 185) הביא גם דברי חז"ל שאנו עוסקים בו ורק החליף תולעת שני לאדום, וארגמן ללא אדום ולא ירוק. וזה לשונו בא"ד "שנא' והקמת את המשכן כמשפטו אשר הראת בהר. אמר לפניו רבש"ע איני יודע דמותן א"ל הקב"ה חזור לימינך חזר לימינו וראה מלאכים שהן לובשין לבוש הדומה לים אמר לו זה תכלת. א"ל הקב"ה חזור לשמאלך חזר לשמאלו וראה מלאכים שהן לובשין לבוש לבן א"ל זה שש. וחזר לפניו וראה מלאכים שהן לובשין לבוש אדום א"ל זהו תולעת שני. א"ל הקב"ה חזור לאחוריך וראה מלאכים שהן לובשים לבוש לא אדום ולא ירוק אמר לו זה ארגמן" וזהו המקור הקדום ביותר שהובא מדרש זאת (וחוץ מזה לא מצאתי

9. כמו כחוט השני שפתותך, ואם יהיה חטאיכם כשני, כי כל ביתה לבוש שנים עי"ש במפרשים שהמעלה הוא הוא מחמת האדמימות.

10. ועי"ש שכתב דבר פלא מאוד שלא נשתמר בידינו שום כת"י מהפסיקתא.

בראשונים כלל שיהא מובא כל נוסח הפסיקתא) ובודאי שיש לנו לסמוך על זה יותר ממה שיש לסמוך על הפסיקתא אשר לפנינו שמלא בטעותים, ויש לנו לשמוח עליו כעל מוצא שלל רב.

וממילא נלע"ד שיש לנו לשפוט ולומר שיש לנו כעת חז"ל מפורש ומדויק ביותר שבאו לבאר מהות הצבעים שביארו שצבע ארגמן הוא בדיוק צבע "אראנש" ככל הנתבאר עד כאן בעזה"ת.¹⁰

10. וידידי הרב יוסף גליק שליט"א הראה לי שגם בספר לבנת הספיר (פר' נח יב. והוא אחד מגדולי ראשונים בקבלה) היה לו גירסא אחרת בדברי הפסיקתא וז"ל "והשתא לא תקשי לן מה ששנינו בפסיקתא הראהו מלאכי השרת לבושין לבוש ירוק א"ל זה ארגמן", הרי שהיה כתוב לפניו שארגמן הוא ירוק ולא אדום.

וכדאי לעיין יותר בדבריו וז"ל במלואה "ולפי מה שמצאתי במדרש הנעלם פר' פנחס גבי גוונים דקשת חיור וסימק וירוק, נראה כי סתם ירוק היינו ככרתי דהיינו כמראה הנראה לעין בקשת ולמראה הגון כזהב אמאריל"ז בלע"ז ידקק קרי ליה כדכתיב ידקק או אדמדם ומיד כד אתנהיר יעקב מאימא עילאה איתלבש בגוון ירוק כירוק כמראה הקשת בסוד הנשמה ידקקת וחוט של חסד משוך עליה וכד איתלבש אבתוהי ארגונוין דיליה כליל סימקא בחיוורא. והשתא לא תקשי לן מה ששנינו בפסיקתא הראהו מלאכי השרת לבושין לבוש ירוק א"ל זה ארגמן עם מה שאמרו ארגמן כליל חיור וסימק כליל תרין גוונים והכל אמת"

והיה נראה ביאור דבריו שיש שני מיני ירוק אחד שהוא סתם ירוק והיינו ירוק ככרתי, והשני ירוק כזהב ולזה כוון התורה בירקקת או אדמדם (וכבר כתבו כן בתוס' אך שם כתבו בהיפך שסתם ירוק כזהב או יאל"ה, ואינו ככרתי רק היכא שכתוב ירוק ככרתי בהדיא) ובהקשת נראה סתם ירוק דהיינו ירוק ככרתי ובירוק זה איתלבש יעקב בתחילה בארגמן כירוק ככרתי ואח"כ נכלל בו גם הצבעונים של אדום ולבן וזה ליכא סתירה בין הפסיקתא שכתב שארגמן ירוק להזוה"ק שכתב דכליל סימק וחזור כי בתחילה הוא ירוק ואח"כ נכלל בו סימק וחזור.

אך לפ"ז קשה מה שכתב "איתלבש בגוון ירוק כירוק כמראה הקשת בסוד הנשמה ידקקת" הרי שכלל שניהם ביחד ירוק ככרתי וירקקת כזהב, והיה לו לכתוב בסוד נשמה הירוקה, אך אולי "ירקקת" כאן הוא לשון פועל ולא רק שם צבע כלשון הקרא הנ"ל, וע"פ קבלה יש ענין בזה.

אך קשה לפ"ז למה כלל בכלל בדבריו ענין ירוק כזהב הנקרא ידקקת והיה לו להשמיט כל ענין ורק לכתוב שסתם ירוק היינו ככרתי ולהמשיך ענין זאת, ומשמע שגם בלשון הזוהר וקבלה לשון "ירקקת" הכוונה לזהב, וממילא שוב קשה לשון שהשתמש בו "בסוד נשמה ידקקת" היכא שמיד קודם לזה ביאור שבקבלה הכוונה לצבע ירוק ככרתי.

(ט) ישוב דברי הראשונים.

והשתא נשתדל ליישב דברי הראשונים הנ"ל בס"ד. וקודם אעיר דאם נתבונן בדברי הראשונים שהזכרנו, נראה שכולם העתיקו דבריהם מדברי הרמב"ן, וממילא כל מה שנוכח בכוונת הרמב"ן, הוא גם הכוונה בדבריהם. ועוד יש להדגיש שלא היה כוונת הרמב"ן כאן לבאר מהות הצבעים^{טז}, ורק בא לבאר בדרך דרוש את ענין מכסה המזבח.

ונראה שבאמת צבע תולעת שני הוא סתם אדום שבלשון בנ"א, וצבע האדום של תולעת שני מתייחד בזה שהאדמימות שבו חזק מאוד, וכמו שמתורגם בכל מקום זהרית טובא. ולזה כוונת הראשונים בכתבם שיש לתולעת שני אדמימות חזקה ומבריק ונכבדה.

אבל צבע הארגמן שנחשב ג"כ כצבע אדום בנ"ל, יש לו מעלה שאין לצבע תולעת שני, והוא הבהירות שבו, שמתוך שצבעו הוא בהיר ואינו עמוק כל כך, ממילא בולט בו האדמימות ביותר.^{טז} ומהאדמימות הבהיר הזה בא היופי המיוחד שלו יותר מכל שאר צבעים.^{יז} וזה לשון הרמב"ם בהל' דעות (פ"ה ה"ט) "מלבוש תלמוד חכמים מלבוש

עוד צ"ב מה שכתב וחוט של חסד משוך עליו דלכא' ענין ירוק ככרתי אינו ענין של חסד כלל והוא ענין של מיתה וכדו'.

עוד תמוה מאוד מה שמשמע שם"ל שארגמן הוא ירוק ככרתי מה שלא מצאתי לו חבר כלל וכלל לדבר הזה ואפי' רמז כל דהו, ובפסוק במגילת אסתר מפורש שלא כדבריו דכתוב "חור כרפס ותכלת אחוה בחבלי בויג וארגמן" וכרפס פירוש בתרגום "כרתיתין" והיינו ירוק ככרתי וארגמן הוא דבר אחר, ובחו"ל בהרבה מקומות יש ב' הגדרות שונות בצבעים ירוק וארגמן, וכן ידוע לכל בר בי רב מה שאמרו חז"ל שלא יאמרו מה אלו יוצאין בלבוש ארגמן אף אני נעשה כן, והיכן מצינו סרך מנהג וזהירות ללבוש דוקא בגד ירוק ככרתי שיזהירו חז"ל מליכך בחוקות הגוים כאלו, והדבר תמוה מאוד מאוד לומר כן שארגמן ירוק ככרתי כפשוטו וכ"ז נראה פשוט מאוד.

איך שיהיה כוונתו זה ודאי שמבואר בהדיא בדבריו שלא היה לו הגירסא כמו שהוא לפנינו, ובדאי שהיה גורם בתולעת שני שהוא אדום, וממילא גם מדבריו שהם דברי א' מגדולי הראשונים יכולנו להסתייע שהגירסא לפנינו ודאי טעום הוא והנכון שאדום קאי על תולעת שני.

טז. משא"כ במראה מקומות שהתקנו לעיל שארגמן הוא אדום כהה, שבאו לבאר מהות הצבע.

טז. כי כל שהצבע עמוק יותר נפחת יותר מראית הצבע.

יז. וכל אחד יכול לראות היופי המיוחד של בגד הצבע בצבע "אראנש" יותר מבגד הצבע בשאר

נאה ונקי וכו' ולא ילבש לא מלבוש מלכים כגון בגדי זהב וארגמן שהכל מסתכלין בה".^{יא}

ונראה לומר שלזה כווננו כל הראשונים שכתבו שארגמן יותר אדום מתולעת שני, כי האדמימות בולט במדה מסוימת בארגמן יותר מתולעת שני.^{יב}

והגם שאולי יש דוחק בזה אעפ"כ כדי שלא יהיו דברי הרמב"ן סותרין דברי חז"ל במדרש רבה, וזוה"ק, ואונקלוס, ושאר ראשונים, נראה שכן יש להבין דבריו, וכ"ש לפי מה שהקדמנו שלא בא הרמב"ן כאן לבאר מהות הצבעים.

י) עוד עיונים בהרמב"ן.

אבל עדיין צ"ע בדברי הרמב"ן שהרי כתב שפרשו בגד ארגמן על מזבח העולה, דהוא יותר אדום מתולעת שני, ועל המזבח זרקו דם הקרבנות.^{יג} והלא דם הוא אדום ממש, ומשמע מדבריהם דלא כהנ"ל שארגמן הוא "אראנש" בלע"ז.

אבל באמת דברי הרמב"ן אלו שדימה ארגמן לדם צ"ע מכמה אנפין.^{יד}

צבעים כגון תכלת, סגול, שחור, ואדום חזק, וירוק ככרתי, וירוק סתם.

יא. ויש לשום לב בזה שנקט הרמב"ם רק צבע זהב וארגמן.

יב. וכן נראה להביא ראיה מליקוטי הגר"א על ג"ך שכתב לפרש הפסוק ממש כמו הבעל תורה אור וז"ל "כשנים הוא כחוט השני שפתותיך, כתולע הוא דלת ראשך כארגמן וכו'" ועי' בביאור הגר"א הגדפס בתנ"ך הרגיל שביאר על פסוק זה, שתולע יותר אדום משני, כי השני הוא הבא מדם התולע, ולכן נקרא שני ששני לתולע, והתולע בא מהתולעת עצמו. ולפ"ז יוצא ממש כדברי בעל תורה אור שארגמן יותר אדום מתולעת שני.

והנה לעיל הבאתי מהגאון שכתב בהדיא הגדרה מדויקת בצבע ארגמן שהוא ממוצע בין לבן לאדום, ותו"ש הוא אדום סתם, ולכאור' זה סותר דבריו הנ"ל בפ' לישעיה. ונראה שגם מזה ראיה למה שנתבאר כאן, שהגם שבאמת תו"ש אדום יותר, מ"מ במדה מסוימת יש הכרה של אדמימות ביותר בארגמן וכמו שנתבאר בס"ד, ובדרך דרוש כפמי"ש יפוצץ סלע.

יג. וכן הוא בספר מנחת יהודה.

יד. חוץ ממה שאינו מתאים בפשוטו עם דברי המדרשים וזוה"ק המובאים לעיל.

(א) הלא כתוב "אם יהיו חמאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו" (ישעיה א י"ח)^{עח}, הרי שלדוגמא דצבע אדום נקט תולעת שני ולא ארגמן, וכן מצינו בעוד פסוקים. ולא ראיתי בשום מקום במקראות, שיתיחס צבע אדום לארגמן.^{עט}

(ב) הרבה ראשונים כתבו שתולעת שני הוא כרמזין ולא מצינו חולק על זה, וכן הרמב"ם (כלאים פ"ט, מ"א) והרד"ק (שרש ארגמן), ומהר"י קורקם (הל' כלי מקדש פ"ח הל' י"ג) כתבו שארגמן הוא לאכא והעתיקו אותו הרבה אחרונים,^ע וגם בזה לא מצינו חולק וקשה לומר שכל אלו הראשונים שכתבו רק שדומה לדם { ולא באו לבאר מהות הצבע } חולקים ע"ז. והאברבנאל גופא שכתב כדברי הרמב"ן שפרשו בגד ארגמן על המזבח משום דם הקרבנות, כתב שתולעת שני הוא כרמזין.^{עא}

(ג) ועוד הלא מצינו הרמב"ן משתמש לפעמים במילה דומה בלשונות אחרות לפרש בזה אותו מילה בלשון הקודש, כמו שמצינו בפירושו לשמות (ל' כ"ג) שמביא ראיה מלשון ערבי וארמית לפרש את המקרא דשם, וכן בחולין (סב:) הביא כמה ראיות מלשון ערבי ופרסי להכריע להלכה בין עוף טהור לטמא, ועי"ש מה שתיקון גירסת הגמ' לפ"ז. והנה בנידון דידן מצינו מילה דומה לארגמן בלשון ערבי, שבלשונם יש צבע הנקרא ארגואן וכבר השוו אותו כמה ראשונים^{עב} וכתבו שארגמן בלשון ערבי נקרא ארגואן, וכן הוא בתרגום, והראשונים האלו הרי למדו שארגמן הוא כהה ותו"ש הוא עמוק ומסתמא כן

עח. עי' בפתיחה לספר משנה הדעת.

עו. והגם שהבאתי לעיל (סי' ז' אות ט"ז) מספר תורה אור וכהג' שם מהגאון שפירשו על פסוק זה גופא שתולע הוא אדום אך אין זה מפורש בקרא וגם הוא פ' מחודש (ובפשוטו קאי על תולעת שני מהודר ביותר או כדו'), ויותר מכ"ז הרי בכל שאר מקומות הדמיון רק לתולעת שני.

עז. כמו שהתבאר כ"ז בתחילת דברינו.

עח. וכן הרלב"ג הנ"ל בתחילת דברינו דמשמע בהרמב"ן, כתב שתולעת שני הוא כרמזין.

עט. רס"ג (שמות ל'), אבן עזרא (שם), רמב"ם (הובא לעיל סי' א'), אבן גנח (שרשים ערך ארגמן), רד"ק (שרשים שם), מהר"י קורקם (הל' כלי מקדש שם). וז"ל רבינו אברהם בן הרמב"ם (פר' תצוה) "ארגמן: צמר צבוע מראה אדום שנודע בלשון הערבי "ארוגואן", וכן הוא בתרגום אונקלוס. וכדאי להעתיק כאן דברי השלטי הגיבורים (פרק ע"ט, והוא ספר קדמון על עניני המקדש והובא בתוס' יו"ט ועוד) "ותמה אני עליו (על הרמב"ן) שהיה חכם גדול בתורה וגם היה חכם בחכמות החזונית וידע בשלמות הלשון ערבי למה גלה טפח וכסה טפחיים".

היה גם צבע ארגון בערבי שלכן דימו לו צבע ארגמן של התורה, וכיון שמצינו שגם דעת הרמב"ן נחית למושג זה להבין פירוש המילה משפת אחרת הדומה לו, אינו מסתבר שיחלוק הרמב"ן על דבריהם בענין השוואת הארגמן לארגואן.

ד) עוד צ"ע שידוע שהרמב"ן היה מגדולי בעלי קבלה, וכבר הארכנו לעיל שכל בעלי קבלה מסכימים שארגמן הוא צבע אדום ממוזג מכמה צבעים אשר אינו מתאים עם ההגדרה של אדום עמוק, וכן שבזוהר מבואר בהדיא שהוא צבע אראנש.

ה) עוד תמוה שהאברכנאל שהעתיק דברי הרמב"ן, כתב שארגמן דומה לשעוה כמובא בדברינו לעיל.⁹

ו) עוד תמוה בדברי הרמב"ן שארגמן דומה לדם הקרבנות על המזבח (שמוה דייקנו שהארגמן הוא האדום והתו"ש כהה ממנה) דהנה מצינו בכמה מקומות שכתבו את ההיפך, לדמות דוקא צבע התו"ש לדם כמו שנוכח.

האברכנאל (ויקרא ג', ולעיל הבאתי מדבריו כהרמב"ן) כתב בזה"ל "שהעוונות נמשלו לאדום והסליחה ללובן כמו שאמר הנביא (ישעיה א י"ח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו ולזה צוה יתברך שיגישו על מזבחו הדם לרמוז שהם מודים על חטאתם לפניו על דרך אודה עלי פשעי לה". וכעין זה כתב בפירושו לישעיה (א' י"ח) וז"ל "ודמה החטא במראה האדומה לפי שסבתו החמר ורתיחת הדם האדום".

וכן כתב עוד (בישעיה ל"ה) בזה"ל "העירו בזה (הז"ל המוכא שם בדבריו) הבחינות אשר בעבורם נקרא עשו וכל עמו וכל הנקראים בשמו אדום וכו' וגם אחר כך הגבורים אשר יצאי ממנו ומלכו באיטליא כלם היו מממשלת מאדים כל הורג נפש וכל גונג בחלל והם מלכי איטליא וקיסרי רומי לבושי תולעת שני כי כן היה מנהגם ברומי עד היום הזה" הרי שדם חללים והורג נפש מיוחס אל תולעת שני.

וכן כתב רבינו יהודה החסיד וז"ל "לכך נמשלו החטאים לשנים לפי שחטא אדם גורם לאבד דמו וכו' ולכך דם קרבן בהמה מכפר על חטא כשני"¹⁰.

9. ועיי"ש בהערות.

10. הובא במבוא לספר חסידים לחרב יעקב פריימאן אבד"ק פוזנא, מספר ערוגת הבושם על היוצרות.

וכן כתב הרמ"א בתורת העולה וז"ל (ח"ג פרק נ"ו) "כי נגד שפיכת דמים בא תולעת שני שהוא אדום כדם".

וכ"ז אינו מתאים עם דברי הרמב"ן ודעימיה שכתבו שפרשו בנגד ארגמן על המזבח משום זריקת הדם עליו.

י"א) ביאור דברי הרמב"ן.

והשתא נשתדל ליישב כ"ז בעוהי"ת, וקודם נבאר דברי הרמב"ן.

הרמב"ן כתב בענין העגל (שמות ל"ב, ב') על הפסוק "פרקו נזמי הזהב" בזה"ל "בחר בזהב ולא בכסף בעבור שהוא מורה על מדת הדין ומראהו כמראה אש, וכמו שאמרו עוד (יומא מה.) "זהב פרוים (כדה"י ג. ו) שדומה לדם פרוים" ולכן נעשה בית הקרבנות כלו זהב וכן מזבח הקטורת וכן הכרובים, ודרשו בהם וכו' וגם דמות העגל בזהב יותר מן הכסף".

הרי מבואר מדבריו שזהב, אש, וזהב הפרוים כולם ענין אחד להם. הגם שזהב הפרוים הוא אדום ביותר (עי' לעיל הע' י"ג) וסתם זהב אינו אדום כ"כ,⁹⁹ על כרחך שיש צד השואה ביניהם בצבע האדמימות, שלמרות ששונים הם זה מזה קצת, מ"מ ניתן להשוותם בענין עיקר צבע האדמימות.⁹⁹

ולפ"ז נראה שמה שכתב הרמב"ן שהיה המכסה למזבח העולה ארגמן מחמת דם שזורקין על המזבח, כוונתו רק שהיות ששניהם נכנסין תחת סוג אדום בא זה לרמוז על זה כנ"ל מדבריו בענין זהב הבית המקדש וזהב פרוים שכולם ענין אחד, והא הרמב"ן לא כתב שארגמן ודם צבע א' ממש, רק כתב שזה מרמוז על זה, והיינו משום שכולן נכנסים תחת סוג אדום, אבל אין כוונתו ששני דברים אלו שוין ממש מכל הצדדים בלא שום חילוק ביניהם.

99. ובביהמ"ק לא השתמשו דוקא בזהב הפרוים עי"ש בהע' י"ג.

99. וכן נראה מזהוה"ק המובא לעיל (סי' ה') שזהב ואש כולא גוונא חד, דמשמע שבא לדמות ב' דברים שאינם שוין ממש, שהרי א' עמוק קצת יותר מהאחר, ואפ"ה הן דומין מכיון ששניהם מסוג ארגמן.

ותראה שהרמב"ן כתב בענין כיסוי תולעת שני "והיה מכסה העליון בבגד תולעת שני שהוא מראה אדם בעבור שהשלחן סימן לכתר מלכות שהוא מדת הדין וכו'" ולכא' צ"ע שבחז"ל מצינו שבדרך כלל התיחסו לתכלת כסימן על מלכות, ולפעמים גם ארגמן, אבל תולעת שני לא מצאתי בשום מקום שיתחסו לה כסימן על מדת מלכותו,⁹ ולמה עירב הרמב"ן מדת המלכות עם תולעת שני. ונראה פשוט שכוונתו כנ"ל שהגם שלא שווה מכל הצדדים עדיין יש השוואה ביניהם, והוא שתולעת שני מורה על מדת הדין, וכן תור מלכות מורה על מדת הדין, ממילא יש השוואה ביניהם בפרט זה ששיניהם מדת הדין.

י"ב) עוד בדעת האחרונים.

הנה אמנם אף אם נקבל דברינו ליישב דברי הרמב"ן והנמשכין אחריו, מ"מ עדיין נשאר לנו קושיא מדעת התפארת ישראל, הג"ר שמשון רפאל הירש, והאדמו"ר מראדזין, ומעשי למלך שהוכרנו, כי הם באו לתאר עצם מהות הצבע וגם לא ניתנו לדחות דבריהם בדרך שכתבנו בדעת הרמב"ן.⁹

9. ומצאתי ראיה ברורה לזה מדברי הרמב"ן בעצמו, דבר' תצוה (שמות כ"ח ב') על הפסוק "ועשית בגדי וגו' לכבוד ולתפארת" מאריך הרמב"ן לבאר מתנ"ך וחז"ל בכל ענין מבגדי כהונה היאך הוא בגדי מלכות ובכללם זהב תכלת וארגמן אבל על תולעת שני לא פירש כלום והלא דבר הוא, ונראה הטעם לזה משום שלא מצא מקור שתולעת שני שייך במיוחד לענין של מלכות וכנ"ל.

9. גם יש להקשות מספר מערכת אלקות (פ"ד) שתולעת שני דין רפה וארגמן דין קשה, וכוה כתב גם בספר בית רחל (ח"ב דף קס"ה) וז"ל "תולעת שני לאותו צבע היא נמשלה, לפי שהצבע אינו אדום הרבה, כן היא מדת הדין הרפה בחסד כלילה, יתכנה לפעמים לאדום ביותר, היא צבע ארגמן הלא בהם גבורות הדינים היא יותר מאדום, כיסוי למזבח היו עושין מזה הצבע הלא שם זורקין מדם קרבנות וכו'". ובפשוטו זהו על דרך האחרונים הג"ל שארגמן אדום יותר כפשוטו, ולכן הוא מורה על דין קשה, דכידוע אדום מורה על דין וככל שאדום יותר מורה לכא' על מדת הדין יותר קשה. ואולי ע"פ קבלה יש ענין ובחינה שלכו"ע ארגמן הוא דין גמור וע"ד הג"ל בהרמב"ן שיש כמה בחינות בכל ענין, וצ"ע ואין לי עסק בנסתרות.

וכדאי להעתיק כאן דברי האלשיך הקדוש בענין זה (פר' תצוה כ"ח ד') וז"ל "לזה אמר ותכלת

אמנם אם כי באמת קשה להתאים דבריהם למה שהעלינו בפירוש צבע הארגמן, מ"מ נראה עיקר כדברינו שהרי העתקנו לעיל (ס"א) מהרבה ראשונים ואחרונים שכתבו בהדיא שתולעת שני הוא כרמזין, (וגם התפארת ישראל ומעשי למלך כתבו כן) ובדבריהם מבואר בהדיא שתולעת שני וכרמזין הוא אדום עמוק, ואלו הם:

הרמב"ם כתב בענין תולעת שני "והתולעת היא הגרגרים האדומים ביותר"¹⁹.

הרד"ק כתב שהתולעת שני הוא חזק ונראה למרחוק.

האבן עזרא כתב שארגמן קרוב לאדום ולא אדום ממש, ולפ"ז פשוט שתולעת שני אדום ממש.

המאירי דמבואר בדבריו שתולעת שני אדום מאוד.

כי יתן אל לבו שעתיד ליתן דין לפני הנמשל לתכלת שדומה לכסא הכבוד (מנחות מג:): הוא מדת הדין הרפה, ואם יתחזק יזכור מדת הדין הקשה הוא האדום וזהו ארגמן". וז"ל עוד (שיר השירים פ"ג פ') "והנה זה דרכו יתברך בהשרות שכניתו על חלקי הצדיקים שבדור כי אשר חמה צדיקים שהיא המדרגה התחתונה שנמשלים לעמודים כמה דאת אמר (משלי י כה) וצדיק יסוד עולם עשה כסף שמתנהג בהם ברחמים ככסף רפידתו שלמעלה מהם עליהם הם החסידים מתנהג עמהם בדין אך לא בגוון אדום שהוא דין קשה רק דין רפה כזהב אך אשר הן מרכבו בעצם אליו יתברך הם ישרים הרואים את הפנים כמה דאת אמר (תהלים קמ יד) ישבו ישרים את פניך מדקדק עמהם כחוט השערה בדין קשה מתייחס לאדום וזהו מרכבו ארגמן".

אבל כדאי לראות מה שכתב במגילת אסתר (א' ו') בזה"ל "ועשה בערמה לעשות האדום דק מהשאר למעט זכר הדין וגם שיהיה ארגמן ולא תולעת שני שאדמימותו עמוק יותר". הרי שהגם שארגמן הוא מדת הדין הגמור עדיין תולעת שני יותר דין ממנו וכוונתו כמה שכתב שארגמן מדת הדין הגמור היינו כלפי תכלת, דצבע אדום הוא יותר דין מצבע תכלת, אבל בצבע אדום גופא יש חילוק בין תולעת שני לארגמן. וכנראה שלא ס"ל להאלישך כספר מערכת האלקות.

ועי' בכתבי קבלה לבעל תוס' יו"ט (מאמר שמיני דף ע"א) שכתב ששש וארגמן הם רחמים, ולפי דברי האלישך א"ש. ועי' בצרור המור (שה"ש פ"ג פ') שהביא דברי האלישך הנ"ל, ועל הפסוק דלת ראשך כארגמן (שם פ"ז פ"ו) כתב שהחמא דומה לארגמן. ועל הפסוק כחוט השני שפתותך כתב בהרד"ק ורש"י שם, שאי אפשר להעבירו עי"ש, ולעיל הבאתי מהרד"ק שזהו כרמזין, וכן ידוע עד היום גודל החזק של כרמזין.

¹⁹. ודווקא לומר שארגמן יותר אדום אפי' מזה, וכן דווקא לומר שרק הגרגיר אדום ביותר ולא הצבע היוצא ממנו, ועי"ש בדברי הרמב"ם.

הראב"ד והר"ש שכתבו שכרמזין משונה מכל שאר הצבעים וזהורית טובא¹⁹.

האברכנאל שכתב שארגמן דומה לשעוה²⁰,

תרגם אונקלס לפי ביאור הקצה"ש ועוד כנ"ל.

הפרמ"ג שכתב "וארגמן הוא ג"כ אדום רק כהה מן הכרמזין קורין לאכא".

וכל זה חוץ ממקורות רבים מאוד מחז"ל, ראשונים, ואחרונים המובאים לעיל שארגמן אינו אדום כ"כ כתולעת שני, בין על פי נגלה ובין על פי נסתר, ובודאי יש לנקוט ככל אותן מקורות.²¹

ולכן נראה שבודאי יש לנקוט שצבע הארגמן הוא אדום כהה עם נטייה לאדמימות עם בהירות וכמו האש והזהב והשמש אחר עלות השחר וקודם שקיעת החמה.²²

---

19. ולא נראה דקאי על ארגמן כי לשונות כאלו מצינו רק בתולעת שני, עי' לעיל (סי' ב') עוד לשונות כעין אלו מראשונים על תולעת שני.

20. עי' לעיל הערה ל"א.

21. והתפארת ישראל הביא המקור ממה שהיו רגילין אז בלשונם לקרות אדום חזק בשם פורפורה, וכן הוא בקצת מקומות בזה"ו, ואין בזה בכדי לדחות כל הנ"ל. והמעשה למלך הביא ראיה מהרמב"ן ופסקתא וגם זה דחינו כדי להתאימם עם שאר ראשונים.

22. ויש להדגיש עוד פעם שלכאור' ליכא חילוק אם יהיה הארגמן עמוק ביותר כעין מה שקורין "דיינדז" בלע"ז (gingy) או בהיר ביותר כעין מה שקורין "בלאנד" בלע"ז (blond) דנראה שכ"ז נכנס בכלל ארגמן כל שיש לו תערובות מירוק כאתרוג עם אדום. וכן נראה בצבע תולעת שני שכל שהוא אדום סתם בין שהוא כצבע כרמזין היפה בין שהוא אדום בהיר כצבע "פינק" בלע"ז, הנקרא בלשון הפוסקים "ראוה" והוא "שרק" בלשון הקרא וחז"ל (עי' לעיל בהע' כ"ט) הרי הוא בכלל צבע תולעת שני (וג"מ אם מאיזה טעם שיהיה יאה נראה צבע התולעת שני "פינק" שיהיה כשר להמשכן). ויש סמך לזה מדברי הוזה"ק שתולעת שני הוא אדום מעורב עם לבן וזהו "פינק" והגם שמהראשונים משמע שתולעת שני הוא צבע חזק מאוד, אשר לכן מסתבר שדברי הוזה"ק מצד פנימיות הענינים נאמרו, עכ"פ סמך להנ"ל הוה שגם זה בכלל צבע אדום. והנה לעולם לא ישתנה צבע תכלת לצבע אדום או איפכא, וכן לא מירוק ככרתי לאדום או איפכא, ולא אדום לארגמן או איפכא, וכן בשאר צבעים, אמנם יתכן שאיזה צבע יכהה ויהא

י"ג) ביאורים בפסוקים ואגדה המדברים בעניני ארגמן.

כדאי להרחיב קצת בביאור פסוקים בתנ"ך ודברי חז"ל המדברים בענין צבע ארגמן, ותולעת שני, שעי"ז נוכל להבין פירוש ארגמן ותולעת שני על אושרם, ולראות את הגדרתם באופן בולט. והמתבונן בדברינו אלה, יוכל להביא עוד ראיות לכל מה שביארנו במהות צבע ארגמן.

א) החילוק בגדי מלכות בין לבוש ארגמן ללבוש תכלת.

אי' במדרש (במד"ר י"ב ד') "מרכבו ארגמן (דה"ב ג' י"ד) ויעש את הפרכת תכלת וארגמן כרמיל ובוין, לפי שארגמן חשוב שבכלן שהוא לבוש מלכות כמה דתימא (דניאל ה ז) וארגונא ילבש לכן חשב ליה לדידיה" ובפי' ר' תנחום ירושלמי איתא בזה"ל "ארגונא ילבש הוא הצבוע אדום ושמו בעברית ארגמן וכו' ולשון זה מורה כי בזמן מלכי פרס היתה לבישתו מיוחדת למלכים ונכבדים בלעדי ההמון" עכ"ל צא.

על הפסוק "ויבאו לבוש מלכות אשר לבש בו המלך" (אסתר ו' ח') כתב בתרגום צב "ישים מלכא מעם ייתון לבוש ארגונא די לבישו ביה ית מלכא ביומא די על למלכותא". וכן על הפסוק "ויאמר המלך להמן מהר קח אל הלבוש" (שם ו' י') כתוב בתרגום "ויהי מתיהב לבוש ארגונא", וכן הוא בתרגום שני. ומבואר מכ"ז דלבוש מלכות היינו בגד ארגמן.

וצ"ע דהרי ידוע שבגד תכלת הוא לבוש מלכות וכדכתוב ומרדכי יצא בלבוש מלכות תכלת וחור וגו', ובתרגום איתא "ומרדכי נפק מן מלכא בלבושא דמלכותא דתכלא כד חדי ושפיר לביה וכו'" ומשמע מדברי התרגום שעיקר הדגשת הקרא בלבוש מלכות הוא על לבוש התכלת. עוד איתא במדרש הגדול (במדבר ד' ה') שהארון עוד תחש מלמטה ותכלת מלמעלה "שכן דרכן של מלכים פורפירא שלהם תכלת, והארון הוא מלך על כל העולם" יעו"ש.

נעשה בהיר או עמוק יותר. ואולי זהו ההגדרה, שכל שיכול להשתנות להיות עמוק יותר או יותר בהיר הרי הוא גכלל באותו צבע, וכל שאינו יכול להשתנות לכמותו אינו בכלל אותו צבע. צא. ורצ"ה קלישר כתב (בשם החכם שלמה דובנא) בזה"ל "הארגמן הוא המפורסם בדברי הימים של עמים ושל צור הוא היקר מאד שלא הורשה בימי הרומיים רק לזרע המלוכה" וכן מבואר ברמב"ם הל' דעות (פ"ה ה"ט).

צב. הובא בספר נפש הגר.

ולכן נראה דבגד תכלת הוא לבוש מלכות להמלך או למשנה למלך, ובגד ארגמן הוא בגד לשרי המלכות, ונביא כמה מקורות לזה בעזרה"ת.

עי' בתום' השלם עה"ת על הפסוק "ועשית את מעיל האפוד כליל תכלת" (שמות כ"א ל"א) שכתב בזה"ל "מעיל"ל הנעלם שלו בגימ' עולם הבא כן מלבוש כל הצדיקים במעילים וכתוב "כי כן תלבשנה בנות המלך מעילים" בנות מלכו של עולם "מהיכלך על ירושלים לך יובילו מלכים" ר"ת מעילים". הרי משמע שלעת"ל ילבש הקב"ה לצדיקים מעיל תכלת.

ועי' בגמ' בב"ב (עד:) "נפק בת קלא אמר לן מאי אית לכו בהדי קרמליתא דדביתהו דר"ח בן דוסא דעתידיא דשריא תכלתא בה לצדיקי לעלמא דאתי". וכע"ז איתא בספרי (פר' וזאת הברכה) שהחלזון נגנו לצדיקים לעת"ל.

ומאידך גיסא בתרגום על הקרא ודלת ראשך כארגמן איתא בזה"ל "ודלת עמא די אזלין ברישא מכא על די אינון מסכנין, עתידין למלכש ארגונא היכמא די לבש דניאל בקרתא דבבל ומרדכי בשושן".

ועי' במד"ר (ויקרא ל"א ד') "ודלת ראשך כארגמן אמר הקב"ה הדלים שבכם חביבין עלי כדוד שנאמר (זכריה י"ב, ח') והיה הנכשל בהם ביום ההוא כדוד^{צג}, וי"א כדניאל דכתיב ביה (דניאל ה' כ"ט) והלבישו לדניאל ארגונא".

ומכ"ז נראה כנ"ל שמלכים דרכם בתכלת והשרים דרכם בארגמן^{צד} ומאן מלכי רבנן ולכן להם יהיה לעת"ל מעילים של תכלת, ופשוטי העם יהיו אז כשרים כלפי אוה"ע ולכן יהיו להם בגדי ארגמן. וכשנתבונן נראה כך מן הכתובים דמצינו ענין ארגמן דייקא אצל דניאל שהיה שר [וכן אצל האשת חיל (בדכתוב שש וארגמן לבושה) שהיא ודאי רק בבחי' שר נגד בעלה שהוא כמלך].

ונראה לתת טעם לדבר, כי מעלת בגד תכלת הוא במה שהוא בגד מכובד ביותר, ולזה הוא ענין למלך. אבל מעלת בגד ארגמן הוא מצד יופיו,^{צה} ובשיר השירים כתוב

צג. ועי' לעיל הע' ל"ד שהבאתי ממפרשים שהדמיון מארגמן לדוד הוא משום שהיה אדמוני.

צד. ועי' ברמ"א יו"ד סי' קע"ח הובא לעיל סי' ג'.

צה. ונראה שלכן מצינו בחז"ל ההשתמשות בארגמן לרוב משא"כ תולעת שני, וכדאי לציין בזה ב' מראה מקומות חשובות: א) בתחילת פ"ב דב"מ איתא אלו מציאות שלו וכו' ולשונו של ארגמן

הרי אלו שלו ופי' רש"י "צמר סרוק ומשוך כמין לשון וצבוע ארגמן ומצויין הן" ומבואר שהיה מצוי יותר מדל שאר הצבעים. (ב) וז"ל רבינו גרשם (בב"ב יט.) "ורוב צביעתן היה ארגמן", ולזה היה ברכה מיוחדת לשבט יהודה כדכתוב כבם בין לבושו ותרגום אונקלס יהא ארגמן טב לבושוהי".

והנה הרמב"ם כתב (הל' שחיטה פ"ז הל' י"ז) בזה"ל "וחריע הוא הצבע שצובעים בו הבגדים והוא דומה לשערות אדומות מעט ונוטות לירקות" וכן הוא באורחות חיים (הל' שחיטה) ומשמע שהמדובר בצבע מצוי וידוע. והערוך כתב (ערך אסתים) "פ"א הוא ורד של קורטמים ולו שם אחר בלשון הקדש חלות חריע ובלשון ארמי מוריקא ובלשון ערבי עצפור וצובעין בו בגד פשתן ובגד צמר גפנא לכלות בבית חופתן" וכפי מה שהגדרנו צבע ארגמן שהוא תערובות מירוק ואדום הרי מדובר כאן בצבע ארגמן וזה עולה בקנה אחד עם דברי רש"י ור"ג הנ"ל שהצבע היותר מצוי היה ארגמן, וזה סייעתא לכל מה שכתבנו בעזה"ת. (והגם שהרמב"ם כתב שמקור צבע ארגמן מלאכא ולא ממקור חריע, אולי יש קצת חילוק בהצבע, ובעיקר מסתמא היתה צבע חשוב שאינו סר מהבגד ויותר מצהיר וכו' עי' רמב"ם הל' דעות (פ"ה הל' ט'), ושניהם בסוג אחת הם. ועי' לעיל (ס' ה') שהבאתי שהתורה קרא לשער שיש בו תערובות של ירוק ואדום בשם צהוב. ועי' בערוך לגר (יבמות ד:) שכתב בזה"ל "על כרחך שם תכלת לא נופל רק על צמר צבוע תכלת ולא על פשתן צבוע כן", ועי' גם בלשון הרמב"ם (יד הל' ציצית פ"ב הל' א', ופיהמ"ש מס' ברכות פ"א), וכן אין דרך הגמ' לכתוב צבע בלא"ה תכלת אלא באופן זה, ונראה שזהו מחמת השיבות הענין ולא מחמת שאין תכלת שם צבע, ונראה שכן הוא גם לענין ארגמן. ועי' לעיל הג' אות מ"ז).

ובהיותו בזה לא אמנע מלהעיר עוד, דהנה רבינו אברהם אזולאי בפ' זהרי חמה פר' יתרו (דף צ:.) כתב בזה"ל "ובגדי כלה שהם אדומים שכן דרך הכלות ללבוש גוון אדום סוד הגבורות וכו'" ובשלחן ערוך המקוצר מהרב יצחק רצאבי (ס' ר"ו) כתב בזה"ל "ולכל הפחות צריך לדעת ולזכור ולהזכיר לדורות שיבואו אחרינו, שבתמין לא לבשו הכלות לכן כלל אלא צבעוני וכו' ואפילו ההינומא שעל ראשן והמסוה שעל פניהם היו צבעונים (כמטפחות של ספר תורה) ולא לבנים אמנם כמדומה וכו' (ע"ש), ומכל מקום נראה להוכיח כי כך היה המנהג בישראל מימי קדם, שלא לבשו הכלות בגדי לבן שכן מצינו במדרש מעשה חנוכה (הגדפס בספר נר מצוה דף לו, ושאר ספרים וכו') כי בתו של חשמונאי כשנישאת, עמדה מעל האפריון וקרעה פרפריון שלה וכו'" ולפי הערוך ורבינו אברהם אזולאי נראה שהכוונה לבגד ארגמן כמו שצידד שם, (ונראה ביאור ענין זה, שהוא ע"פ הקרא שש וארגמן לבושה, ומה שנכתב להלן בענין תולעת שני וזהו עד שנתארסו ועד בכלל).

ונראה לבאר עוד דברי המדרש ע"פ דברי תרגום השבעים שבכל מקום מתורגם ארגמן לפורפירא

מרכבו ארגמן תוכו רצוף אהבה, שזה מצד היופי, ולזה הוא ענין לשרים וכדו'.¹²

ומה שהמן ביקש שיביאו דייקא לבוש מלכות של ארגמן, יתבאר בהקדם מה שיש לשום לב אל מה שכתוב א' אומר "מרכבו ארגמן", וכתוב אחר אומר (שמות כ"ד) "ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר" ולמדו חז"ל (מנחות מג:): מזה שהכסא צבעו תכלת כעצם השמים, ויש לעיין בהחילוק בין הכסא שצבעו תכלת להמרכבה שצבעו ארגמן.

ולכא' החילוק פשוט דהכסא הוא מקום מושב המלך, וכשהמלך יושב על כסאו, שזה מורה על מדת הדין אז הוא מתראה במדת המלכות שהוא ענין בגד תכלת. אבל המרכבה היא מרכב המלך כשהוא יוצא מארמון שלו שאז הוא מתראה בכבוד מלכותו ובתכלית היופי כידוע, וזהו ענין מרכבו ארגמן.

ונראה שזהו הענין שביציאת מצרים כתוב אני ולא מלאך ולא שרף וכו', שאז בא כביכול בעצמו במדת דינו, כמלך היושב על כסא מלכותו. ונתגלה אז רק מדת מלכותו, ולא מדת כבוד מלכותו ותפארת גדולתו, עד מתן תורה שהקב"ה בא בכל מרכבתו וכו', כמו שדרשו חז"ל על הפסוק במ סיני בקודש, שהיה ניכר בתוך רבבותיו אל כלל ישראל בגדלו וכבודו וכל הדר מלכותו. וכל זה הוא ממדת מרכבו ארגמן דייקא שזהו יקר תפארת גדולתו, כענין שכתוב מלך ביופיו תחזינה עיניך.¹³

כדא' במוסיף ערוך כנ"ל, משא"כ בחז"ל הכוונה בדרך כלל לבגד תכלת, ונראה משום שבלשון היונים היה צבע אדום כארגמן נקרא בשם פורפירא כי זה היה צבע המלכות שם, ופרפרא הוא בגד מלכות כדא' בחז"ל, ולכן כשהוקנים תרגם התורה ליונית תרגם אותו כפי לשון היונים ופשוט, ובלשונם בגד מלכות היה נקרא פורפירא, ונראה שמדרש זה של חנוכה (שרק סיפור של חנוכה ולא מדרש מקראות כשאר מדרשי חז"ל) נקט כפי לשונם שהיה מדברים שם, ולכן קראו לבגד שלה פורפירא, והוא הוא בגד אדום כנ"ל מהערוך. והמתבונן בדברים אלו יראה סמך גדול למה שכתבנו שבלשונות אחרות קראו לצבע ארגמן שהוא מין צבע אדום בשם פורפירא, ומזה נשתרר ביאור זה לתיבת ארגמן.

12. ולב' בחינות אלו התכוון הפסוק לכבוד ולתפארת, וכן הפסוק את עושר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו וע' בביאור הגר"א במגילת אסתר שם, וע' בביאור המלבי"ם לישעיה פ"ד בהערות. ובקיצור יש לומר חילוק א' שתכלת הבא מחלזון היה דבר נדיר ויקר ולכן היה ענין כבוד שמראה על מעלתו, אבל ארגמן שהיה מצוי לא היה מעלתו אלא מצד יופיו.

13. וכדאי להעיר דבר נפלא דידוע שארגמן ר"ת אוריאל רפאל גבריאל מיכאל גוראל, והיינו שזהו

וזהו הענין שביום שמעטירין ומכתירין מלך, או משנה למלך ומוליכין אותו ברחובות ערי מלכותו, להתראות אל העם שימליכוהו עליהם, שאז הוא הולך במרכבתו שהוא ארגמן, ומלוכיש בלבוש ארגמן, להתראות אל העם בתכלית היופי תחילה, ורק אח"כ כשיושב על כסא מלכותו מתלבש בבגדי תכלת. ולכן ביקש המן לבוש הארגמן שלבש בו המלך דייקא ביום עלותו על כסא המלוכה כמוזכר בתרגום, כי רצה שכולם יכתירו אותו כמו המלך גופא, ולכן גם רצה שיוליכו אותו בכל רחובות המלכות ויקרא לפניו ככה יעשה וכו' שרצה להיות כמו המלך גופא.

ויש להעמיק עוד בזה דידוע שצבע אדום מורה על מדת הדין, ולעיל (בהע' פ"ב וע"ש) הבאתי שב' צבעי אדום, ארגמן ותולעת שני, מורין על מדת הדין אחד יותר מחבירו. ובענין זה מצינו בצבע תכלת שג"כ מורה על דין, דעי' בזה"ק (תרומה קל"ט). שתכלת הוא מדת הדין בלא שיתוף רחמים בעצמיתו. וז"ל התוס' יו"ט בהג' טוב טעם על רבינו בחיי "יששכר מרמז לבינה שנא' ומבני יששכר יודעי בינה וגונו ספיר נוטה לתכלת ולא עצמו תכלת, כי תכלת רומז לדין גמור המכלה הכל וכו', רק היא נוטה לתכלת בסוד שדינין מתעוררין ממנה ומשפעת לגבורה." ^{פ"ג}

ונראה שהחילוק בענין מדת הדין שבין צבע אדום לצבע תכלת, שצבע אדום הוא דין המקרב, וצבע תכלת הוא דין המרחק. וכמו שמצינו שעל ידי לימוד התורה האיש הישראלי נעשה מסובב באש, כי הגם שאש הוא מדת הדין וגבורה, אבל תכליתו הוא לאחד את האדם עם התורה יחוד גמור שלא יתערבו בו החיצונים. וענין צבע התכלת הוא להפריד, ולכן תכלת הוא ענין מלכות, שהענין שע"י צבע התכלת ניכר ההפרדה בין המלך להעם. ולכן הכסא, שמורה על מה שהמלך מרומם מהעם צבעו תכלת, והמרכבה, שעל ידה בא בין העם, צבעו ארגמן, דתכלית המרכבה הוא לקרב את העם אליו שיהיו עם המלך ובצילו ובהגנתו.

ענין מרכבתו יתברך כביכול. אבל הכסא הכבוד זהו ע"י כלל ישראל, כמו שאיתא שהאבות ירדו המלך הם רגלי הכסא, וצורתו של יעקב אבינו חקוקה בכסא הכבוד וגשמת כלל ישראל צרורה תחת כסא הכבוד. והמרכבה רק נראה כנושא ובאמת הוא נישא, ודוק.

פ"ג. וכן כתב התוס' יו"ט בכתבי קבלה שלו (מאמר שמיני דף ע"א) וז"ל "עוד יחסו לה גוון התכלת, והיא בחינת תחתונה בסוד רגליה יורדות מות וכו', ותכלת של חכמה הוא ספירי נוטה אל התכלת והוא רחמים הפך זה"ו ועי"ש עוד.

(ב) החילוק בין לבוש ארגמן ללבוש תולעת שני.

כתוב (משלי לא, כא-כב) "לא תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים, מרבדים עשתה לה שש וארגמן לבושה". ויש לשום לב למה בני ביתה לבושים בצבע תולעת שני, ואילו היא עצמה לבושה ארגמן! הלא דבר הוא.

והנה מה שהקב"ה הטביע בטבע הילדים שיהיה להם חן ונעימות וכמו שאמרו חז"ל (אבות פ"ג ה"י) "רבי דוסא בן הרכינס אומר וכו' ושיחת הילדים וכו' מוציאין את האדם מן העולם", הטעם לזה לכאורה דבאמת בלא אותו נעימות, לא היה נוחא ליה לאדם לטפל עם הילדים, מפני שהם קטני הדעת ולא תבונה להם, ומצד זה לא היה חבורתם נאה למבוגרים. ודבר זה אינו רק בקטני קטנים אלא כל שלא נתגדלו להיות מבוגרים ומושלמים אין התחברותם נעים למבוגרים, אם לא מצד החן שחננם השי"ת.

ונראה שזהו הענין אשר כל ביתה לבוש שנים^{טז} כי האשת חיל עושה כל מה שביכלתה שיהיה הבית מלא מנוחה ושלווה ושימצא כל אחד מבני ביתה חן בעיני אחרים^{קז}. והתולעת שני יש לה כח זה להמשיך חן על האשה על דרך פי' רש"י על הפסוק "דם ענבים סותה". וכל זה להצריכין לזה, משא"כ היא עצמה, אין לה צורך להמשיך על עצמה חן וע"י התולעת שני, כי כל דבריה בהשכל, ולכל מעשיה שבח יגיעו, וזה עצמו סיבה שתהיה סביבה נעים. אלא שמ"מ צריכה להתלבש בדרך כבוד כדי שלא תמאס בעיני בעלה (וכמו שמצינו תקנות בשביל זה בחז"ל) ולכן לובשת בגדי ארגמן שהוא צבע בתכלית היופי וע"י זה מוצאת חן בעיני בעלה.

כתב הגר"א (בקיצור היכלות הקדושה דף לו) בזה"ל "היכל החמישי: היכל ברקא ונקרא היכל האהבה וכאן פתח א' וממונה עליו וכו' ונקרא אהבה כנ"ל והוא נהיר ונצין לכל סטריין שהוא כליל כל הד' גוננין וממנו מאיר נהורא כמראה ארגמן שכולל ד' גוננין לבן

טז. אגב משמע שגם הזכרים מלבושים בצבע שני וכן כתב הקצות השלחן הנ"ל בנוגע ארגמן עי"ש, ואולי קאי על הקטנים וכל המשיא בתו סמוך לפרקן וכו'.

קז. על הפסוק (איכה ד, ו') "האמנים עלי תולע חבקו אשפתות" כתב בפי' הרי"ד בזה"ל "האמנים מלשון 'כאשר ישא האומן' עלי תולע כלומר אותם שהיו מחותלים בנענועים בבגדי משי (היינו צבע יפה של תולעת שני) עכשיו חבקו אשפתות כמו אשפות".

מח _____ י"ג) ביאורים בפסוקים ואגדה המדברים בעניני ארגמן.

ושחור ואדום וירוק ונכלל זה בזה וכו'. היכל השישי: היכל הרצון ונקרא חוט השני" (והמקור לכ"ז מזוה"ק פר' בראשית דף מד). הרי שארגמן הוא ענין אהבה ותו"ש ענין רצון וזהו כמו שנתבאר בס"ד.

ובזה יתפרש הקרא בשיר השירים (ג, י) "מרכבו ארגמן תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלים" דהיינו שתוכו כבדו כביכול, שהקב"ה לא רק הראה לנו אהבה, רק גם אוהב באמת בנות ירושלים.

ולפ"ז יש לבאר מה דאיתא בתרגום (שם) בזה"ל "ופריש וטליל מן עלויה ית פרוכתא דתכלא וארגונא וכו'" הרי שהוסיף כאן גם צבע התכלת וצ"ע א"כ למה השמיטו הכתוב. אלא הוא הדבר אשר דברנו שכאן בא הכתוב להדגיש חלק אהבת ה' אל עמו, וזה בא לידי ביטוי בצבע הארגמן.

(ג) ענין לבוש תולעת שני.

איתא בזוה"ק (פר' תרומה דף קלה.) "תולעת שני דא איהו ט"ו באב, דבנות ישראל הוו נפקי במאני מילת כמה דאת אמר (איכה ה, ה) האמונים עלי תולע". וממה שתולעת שני מיוחד לט"ו באב משמע שהיו הבנות יוצאות בבגדים אדומים, וצ"ע דלכא' זה סותר מה דאי' במס' תענית (כו:): שבנות ישראל יוצאות בכלי לבן.

ועי' בפירוש מתוק מדבש בשם הרמ"ק שאפשר שהיה הלבוש שני תחת הלבוש לבן. וא"ש מאוד דדרכם היה להתלבש בבגדים מצבע תולעת שני כדכתוב "וכל ביתה לבוש שנים", ורק שלא לבייש מי שאין לו לבשו על גביו לבוש לבן, והטעם שלא פשטו הלבוש השני נראה שזהו משום שאחר שהיו בוחרים בהן, היו עושין שמחה כל אחד במשפחתו, ואז היו מסירים הלבוש הלבן. ושליומות השמחה היתה להבנות שהיתה להם בגדים מתולעים, כמו שדוד המלך היה מקונן ע"ז (שמואל ב, א, כ"ד) "בנות ישראל אל שאול בכינה המלבישכם שני", והיתה חסר קצת מהשמחה לאלו שלא היה להם, והזהר מדבר על השמחה כשהיתה בשלימות.

כתוב (נחום ב, ד') "מגן גבוריהו (רש"י: של נבוכדנצר הצרים על אשור) מאדם (מאדמים הם) אנשי חיל מתלעים (לבושי זהרית) וגו'". וכתב הרד"ק ע"ז בזה"ל "מאדם: אמר זה לשתי סיבות, וכן אנשי חיל מתולעים שפירושו לבושים בגדים צבועים בתולעת שני. האחת

לגדולתם ורוב כבודם, והאחת לפי שהוא צבע מבהיק ומירא בני אדם, ולמדנו מדבריו שמחמת שצבע תולעת שני מבהיק הוא מיירא בני אדם.

וז"ל האברבנאל (ישעיה ל"ה) "אמרו בבראשית רבה ויצא הראשון אדמוני כתיב מדוע אדום ללבושך הוא אדום ותבשילו אדום וארצו אדומה וגבוריו אדומים לבושיהם אדומים ופורע ממנו אדום בלבוש אדום. "הוא אדום", שנאמר ויצא הראשון אדמוני וכו'. "גבוריו אדומים", מגן גבורהו מאדם. "לבושיהם אדומים", שנאמר אנשי חיל מתולעים וכו'. "ופורע ממנו אדום" שנא' דודי צה ואדום. "בלבוש אדום" מדוע אדום ללבושך. העירו בזה הבחינות אשר בעבורם נקרא עשו וכל עמו וכל הנקראים בשמו אדום וכו'. וגם אחר כך הגבורים אשר יצאו ממנו ומלכו באיטליא כלם היו מממשלת מאדים כל הורג נפש וכל נוגע בחלל והם מלכי איטליא וקיסרי רומי לבושי תולעת שני כי כן היה מנהגם ברומי עד היום הזה".

ובספר מדרש בראשית רבתי קא אי' בזה"ל "כבס ביין לבושו, אע"ג דכתיב בהקב"ה מדוע אדם ללבושך (ישעיה ס"ג, ב') ללמדך שהקב"ה בעצמו פורע מאדום, מכל מקום הנקמה לא תעשה אלא ע"י ישראל שנאמר ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל (יחזקאל כ"ה, י"ד), ומי יהיה בראש ישראל זה המשיח הה"ד כבס ביין לבושו כנגד מדוע אדם ללבושך"קב.

וענין זה שצבע תולעת שני מבהיק ומירא האדם הוא ענין אחד עם מה שהבנות נהגו ללבשו כדי למצא חן בעיני אחרים כנ"ל.

י"ד) בענין צבע סגול

והנה לפי הנתבאר לעיל בס"ד שאין הצבע ארגמן צבע שקורין "סגול", נפלאתי מאוד שלא מצאתי בכתובים ובדברי חז"ל וראשונים שום רמז לצבע זה, והוא מילתא דתמוה

קא. בראשית מט יא-יב, מיסודו של רבינו משה הדרשן.

קב. וממשך "ובדם ענבים סותה כנגד ובגדיך כדורך בנת (ישעיה שם), חכלילי עינים מיין שיאדימו ההרים מדם ההרונים, ולכן שנים מחלב שיתלבנו בהקעות מחלב גבורים".

טובא היאך לא הוזכר, ולא נמצא זכר כלל לצבע הידוע הזאת, וכ"ש לפי מה שידוע שבזמנים רבית שני היה זה הצבע הכי חשוב אצל המלכים.^{קג}

אבל אחר העיון אין הדבר פשוט כל כך שצבע הכרתי המוזכר הרבה פעמים בחז"ל הוא ניהו מה שאנו קורין פרפול או סגול, ונבאר בס"ד.

(א) כתוב "חור כרפס ותכלת" ותרגום כרפס הוא "כרתיתין".

(ב) איתא בהמשנה (ברכות ט:): "מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ר"א אומר בין תכלת לכרתית", וכוונת ר"א לאחר את התחלת זמן קר"ש.

(ג) איתא בגמ' (גיטין לא:): "רבא ורב נחמן בר יצחק הוי יתבי הוה חליף ואזיל רב נחמן בר יעקב דיתיב בגוהרקי דדהבא ופרס עליה סרבלא דכרתית" ופי' רש"י "צבע תכלת הדומה לכרתית".

(ד) במדרש רבה (במדבר רבה אות י"ג) איתא בזה"ל "מעשה השלחן כנגד מלכות בית דוד שהשלחן מכסין בתכלת כנגד דוד שהיה צדיק וברת לו הקב"ה ברית מלכות לו ולבניו", ופי' במתנת כהונה ועין יוסף שמכיון שתכלת דומה לכרתית דורש כרתית מלשון כריתות ברית (ועי"ש בפ' הרי"ו ורד"ל בדרך אחר).

ומבואר מכ"ז שצבע כרתית היה חשוב מאוד, עד כדי שאחשורוש השתמש בו בסעודתו הגדולה, וכן רב נחמן בר יצחק שהיה לו רכב זהב פרס לו על גביו צבע זה דוקא. ויתירה מכ"ז הוא שענין הכריתות ברית שכרת הקב"ה עם דוד מרומז בצבע זה, ומבואר עוד מדברי המדרש הללו שצבעו הוא כעין התכלת ודומה לו מאוד, והדבר תמוה שהמשנה הנ"ל חלקם זה מזה.

והנה סתם כרתית הוא צבע ירוק שקורין "גרין" וכן משמע בתוס' (סוכה לא:). וכן נראה

קג. והנה הגם שיתכן שאמת הוא מה שנכתוב בזה להלן, אבל אולי כל התמיהה הוא רק מחמת חסרון ידיעה, דמאוד יתכן שבכלל לא היה צבע זה בהשיג יד אנשים פשוטים באותן זמנים, ויתכן שהפרפירא שבו היה צובעין צבע סגול היה המקור היחיד לצבע זה, וכידוע שבאותן הזמנים לא היו כל מיני הצבעים בהשיג יד המון עם, וממילא לא קשה אם לא הזכיריהו חז"ל, דהא לא היה בנמצא כל כך, ואסתפק בזה.

מהמאירי (ברכות שם). ולפ"ז קשה לי ביותר דמה חשיבות יש לצבע הירוק שיהיה צבע מלכות וכדו' והרי אין זה מהצבעים המוכחרים { שאדם בוחר בו בראשונה בדרך כלל }, וכן לא ראיתי בשום מקום אחר בחז"ל שיהיה חשיבות לצבע הירוק לענין מלכות¹².

והנה בפי' תלמידי רבינו יונה (ברכות שם) על המשנה בין תכלת לכרתי כתב בזה"ל "יש מפרשים מלשון החציר והבצלים המתרגמין כרתי ובצלי ואינו נראה דמה ענין תכלת אצל כרתי. אלא ודאי הנכון כמו שפירש הרב נתן בעל הערוך דכרתי הוא מין צבע שקורין הינדי ודומה לתכלת", וכן כתבו בתוס' בשם ר"ת (חולין מז: ד"ה אלא).

והנה בפשוטו הינדי זהו אינדגא שהוא צבע בלא"ה וכן מפורש בתוס' הרא"ש (חולין מז:), ושהוא כצבע הרקיע (שם, ותוס' שם) ולפ"ז צ"ע דלא ראינו ושמענו מירק כרתי כצבע תכלת, ואפי' אם נמצא כזה הא עכ"פ לא שכח, וקשה לומר שלזה נתכוון התר"י והתוס' בחולין הנ"ל.

וי"א שאה"נ שאין שום ירק כרתי כצבע בלא"ה, רק כוונת רבינו יונה שיש מין צבע שהצבע עצמו נקרא כרתי, ואינו מין ירק, וכלשון רבינו יונה "דכרתי הוא מין צבע". אבל לא נראה כלל דרך זה, דלענ"ד ודאי ליכא שם צבע שנקרא ממש בשם ירק בשעה שאין כצבעם שום שוויון ודמיון כלל.

והיה נראה לומר שכוונת רבינו יונה והתוס' לצבע שקורין סגול ולפ"ז אתי הכל שפיר, דיש כמה ירקות שצבעם סגול כידוע. וכן צבע סגול היה צבע מלכות לשנים רבות מאוד, והיה צבע חשוב. וכוונת המשנה דבין צבע סגול לצבע תכלת אינו ניכר עד זמן מאוחר ביותר.¹³

קד. ואולי לא ראינו אינו ראיה.

קת. ונראה לבאר לפ"ז בדרך רמז דברי ר"א משיכיר בין תכלת לכרתי, ואגב זה נבאר מה שנתקשיתי מזמן דמבואר בתנ"ך וחז"ל שהצבע תכלת היה סגולת מלכים ולא למלכי ישראל בלבד אלא אף לאומות העולם. וצ"ע דידוע, שצבע סגול היה הצבע הכי חשוב במלכות צור וכל העולם, והבגדים שנשארו מהמלכים מזמנים הקדמונים הם בעיקר צבע סגול ולא תכלת ולבאו' אין זה מתאים עם דברי חז"ל. והגם שיש לומר שנעלמו באופן ניסי, לא מסתבר לומר כן.

ולפי הנתבאר נראה ע"פ מה שאיתא בחז"ל וביארו הארזי"ל שכביכול יש להקב"ה בגד מלכות הנקרא פרפורא של תכלת, שכל זמן שהיה גילוי כבוד שמים בעולם, היה ראוי להשתמש ג"כ

אבל עדיין צ"ב קושיא הנ"ל דהיאך למד המדרש הנ"ל מלשון כרתי לצבע התכלת. עוד יש להעיר מה דכל שאר גוונים יש להם שם עצמי אדום ירוק שחור לבן אבל כרתי זהו שם עשב, ובגמ' מצינו שמות לצבעים כשם צמחים וכדו' רק על צבעים פרטיים כגון כרכום וחלמון וכדו', ולמה נקרא צבע הכללי של סגול בשם של ירק. ועוד יש להעיר שכשהזוהר (פר' תרומה) מונה כמה מיני צבעים אינו מונה כרתי.

והנראה דבאמת צבע סגול הוא מכלל צבע התכלת וכמו שמצינו כמה דרגות בצבע האדום והשחור וכדו' כמו כן הוא בכל הצבעים, אלא שהכרתי הגם שהוא רק פרט ודרגה מסויים בצבע התכלת, מכיון שהיה דרגה (shade) זו חשובה מאד היה תופס חשיבות ושם בפני עצמו.^{ק"ו} וא"ש למה שייך לדרוש בתכלת ענין כריתת ברית, דבאמת צבע הכרתי בכלל צבע תכלת.

והנה בהרבה ספרים קדושים איתא שתכלת הוא סוף הצבעים, כשמו "תכלת" המורה על תכלית הצבעים ^{ק"ו} והנאון ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל (אסיפת מכתבים ח"ג המצוות כסמלים-ציצית) כתב שגם נכלל בתכלת סוף הגוונים צבע ה"ואילעט" היינו סגול, וגם מזה נראה שהכל ענין א'.^{ק"ז}

בלבוש מלכות תכלת המרמז על מלכות שמים, אבל כשלא עשו רצונו של מקום ונתמעט כבוד שמים לא היה העולם ראוי להשתמש בלבוש מלכו של עולם, ולכן נתן הקב"ה בלב המלכים לחבב צבע הסגול, ואולי המציא להם הקב"ה צבע התכלת מקלא אילן והיה מצוי לכל ושוב לא היה חשיבות מיוחד כ"כ בצבע התכלת מחלזון, וכבר כתב הדרב"ז (ח"א סי' תרפ"ה) כעין זה, וממילא התחילו המלכים להשתמש דייקא בצבע הסגול, ומה שידוע לנו השתא הוא רק מזמן המאוחר שהשתמשו בצבע זה.

ולפ"ז נראה לבאר כוונת ר"א שרק כאשר יכיר האדם בין צבע מלכות שמים לצבע מלכות אומות העולם אז יהיה מוכשר לקבל עול מלכות שמים בלא תערובת מוזהמת העכו"ם.

ק"ו. וגם שצבע סגול יש בו תערובת של אדום ג"כ, ומסתבר שמפני זה יש לו חשיבות לעצמו, ומ"מ בעיקר מראה, הוא מצבע התכלת ולכן נקרא ע"ש צמח ואין לו שם עצמי בגוונים כי כוא רק פרט בגווני צבע התכלת.

ק"ז. העירנו בזה ידידי האברך הרב ברוך ערפס שליט"א.

ק"ח. וז"ל פי' אשי ישראל על ספר תורת העולה להרמ"א (פרק י"ג אות ה') וחז"ל יקראוהו קו ירוק (חגיגה יב) המקיף את כל העולם לסוד נשגב מאד והוא כי הבינה כלולה בתוכה השבע ספירות

ולכאו' יש סמך לזה מדברי הוזה"ק (פר' תרומה דף קמט:) דו"ל "תכלת דא יומא תניינא אצטבע בב' גווינן סומק ואוכם ותכלת סומק איהו דיליה מיומא דתניינא ממש, כעין גוון אשא, ודא איהו אלקים, וירית גוון דדהבא דכלא גוונא חדא. תכלתא נפיק מגו ההוא גוון סומק, וכד נחית לתתא אתרחק גוון סומק, ועאל גו ההוא אתר דאיהו ימא, ואצטבע גוון תכלא. ההוא סומקא עייל גו ימא, ואתחלש גוון דיליה, ואתהדר תכלא ודא איהו אלקים אבל לאו איהו תקיפא כקדמאה"

ומלשון הוזהר אצטבע בב' גווינן סומק ואוכם משמע שיש צבע אדום בתוך צבע התכלת, וידוע שצבע סגול יש בו תערובת אדום בתוכו. והגם שדברי הוזהר נסתרים ממני וכל דרכיה נעלמים וכן כאן, דידוע שצבע תכלת הוא בלא"ה אבל אולי ניתן להבינו ע"פ הנ"ל דסגול נכלל בתכלת.^{קט}

ובנוגע החולקים על רבינו יונה דסברי שכרתי הוא "גרין" לכאו' נשארה הערתינו שליכא שם לצבע סגול בחז"ל, אלא דלהנ"ל א"ש דלדבריהם סגול בכלל תכלת.

וסמך לזה, דאחר חיפוש רב לא מצאתי רמז לצבע סגול בחז"ל וראשונים, רק בשתי מקומות: א) במס' ע"ז (כה:): קאמר שלצורך רפואה מסוימת יטול האדם "אודרא דנרא"

אשר ממנה ולמטה כצבע הירקק אשר היא ראש וסוף שבעת הגוונים כי כן צבע הירוק יתהווה מעירוב גוון האודם שהוא ראשית הגוונים עם התכלת שהוא תכלית הגוונים כמו שנראה במראה הקשת.

קט. והנה הגם שאין לי יד בחלק הנסתר אך היה נראה להציע ביאור בכמה דברים בהוזה"ק הנוגע לעניינינו א) לעיל (סי' ד') הבאתי מהוזה"ק שארגמן לבן ירוק ואדום הגם שלפי פשוטו הוא רק תערובות אדום וירוק, וממדרשים משמע שחלק האדום יותר מחלק הירוק שלא כדברי הוזה"ק שיש בה תערובות לבן שבה נעשה האדמימות יותר כהה ע"י זה, ב) בזה"ק איתא שתולעת שני הוא אדום ולבן הגם שכתבו הרדב"ז והגר"א שתולעת שני רק אדום וכן מסתבאר מכל הנ"ל, ג) בזה"ק המובא כאן שתכלת מעורב בה אדמימות הגם שידוע שהוא סתם בלא"ה כדמשמע מחז"ל.

והיה נראה הביאור בכ"ז שדברי הוזה"ק מדברים כפי שורשו ששם יש התגברות הרחמים ולכן כתב הוזה"ק שבארגמן ותו"ש שהם עניני דין (אחד יותר מהשני כפי מה שהתבאר לעיל קונטרס) שהשורשם יש לבן ג"כ שהוא מורה על רחמים, ובנוגע תכלת דבזה"ק איתא שהוא דין בלא תערובות של רחמים כלל והיינו שהוא יותר דין אפי' מאדום לכאו', קאמר הוזה"ש בשורשו ממוזג גם באדום שהוא פחות דין מתכלת.

נד _____ ט"ו) בענין צבע האתרוג (ועוד הוכחה לצבע ארגמן)

ופי' רש"י בזה"ל "מוכין הצבעים בצבע שקורין פוילי"ד" והמתרגם שם כתב לפרש כוונת רש"י בזה"ל "פיאלט פיילכען בלוי צבע התכלת כמראה הדודאים", ופשוט שכוונתו לצבע וילוט (violet). (ב) ועד"ז איתא ברש"י גימין (יט: ד"ה במיא). ועי' בערוך (ערך נר ד') שביאר שכוונת הגמ' לצבע תכלת. והיינו שלא היה לו להערוך שם מתאים לצבע סגול, חוץ משם תכלת. קי'

ט"ו) בענין צבע האתרוג (ועוד הוכחה לצבע ארגמן)

הנה אחר שכבר כתבנו בעזה"ת כל הקונטרס נתברר בעזה"ת עוד ב' סוגיות בענין הצבעים (א) בענין צבע האמיתי בגמר פרי של אתרוג, (ב) צבע חלמון ביצה. והגם שגם הם שייכים לצבע ארגמן ראיתי להציגם בסוף הקונטרס.

כתב הפרמ"ג (א"א סוס"י תרמ"ה) בזה"ל "גם להורות הוראה באתרוג כמ"ש היש"ש בחולין המורים מרובים והיודעים מועטים ובפרט שאין גדילין בארצותינו וצ"ע טובא בהם" כדאי לעמוד על ב' נקודות שמצינו במציאות האתרוג בדברי חז"ל מה שתמוה לנו מציאות כזה.

איתא בגמ' סוכה (לה:): בנוגע אתרוגים "והא ר' חנינא מטביל בה ונפיק בה", ועוד (שם מה:): "מיד תינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן" ובתוס' איתא שהקטנים הם אלו שאכלו האתרוגים ומבואר שהאתרוגים שהשתמשו לקיום מצות ד' מינים היה ראוי לאכילה עד כדי כך שלשימת התוס' היה דבר שמחה לקטנים לאוכלם, ודבר זה תמוה מאוד דהא אתרוגים שלנו מר כלענה וכמעט שאין ראוי לאכילה.

איתא בגמרא בעירובין (ננ:): "רבי אבהו כי הוה משתעי בלשון חכמה הוה אמר הכי אתריגו לפחמן ארקיעו לזהבין ועשו לי שני מגידי בעלטה" ופי' רש"י "אתריגו לפחמן ארקיעו לזהבין: הבעירו את הפחמן להיות אדומין כאתרוג שישטחו גחלים לוחשות ע"פ הכירה להתחמן כנגדן. ארקיעו: שטחו כמו רקיע. לזהבין: גחלים לוחשות אדומות כזהב" ומתבאר מרש"י שצבע האתרוג הוא כצבע גחלים בוערות שצבעם כזהב.

קי'. חוץ אם נאמר שיש פלוגתא בין רש"י להערוך ואפוי פלוגתא לא מפשינן. וכ"ש שיש לנו סמוכין לומר כן לפי מה שנתבאר עד כאן.

ובספר הערוך (ערך רקע) כתב על גמ' הנ"ל בזה"ל "התריגו לפחמין הרקיעו לזהבין פי' וכו' פירוש אחר התריגו האדימו כאתרוג הגחלים הרקיעו הוציאו הגחלים לחוץ ענין וירקעו" הרי שגם הוא פירוש שצבע האתרוג הוא אדום כגחלים. ובפי' הראשון כתב שם "הכו הפחמים שברו אותה וכו' הרקיעו לזהבין בערו אותן להיות לוחשות כמראה הזהב" הרי שזהב הוא מראה הגחלים, וזהו כרש"י הנ"ל שאתרוג מראיתו אדומה כגחלים שמראיתו כזהב.

ומתבאר מדברי ראשונים אלו שצבע האמיתי של אתרוג הוא אדום כגחלים בוערות שצבעם זהב, והיה כל כך פשוט לחז"ל דבר זה שלכן השתמשו בו כדומגא על צבע זה.

וכן מבואר בהרא"ש (סוכה פ"ג ס' י"ז) בדין דנקלף וז"ל "ומיירי שלא ניטל אלא קליפה האדומה".

ברבינו בחיי (אמור כ"ג, ובכד הקמח ערך לולב) איתא בזה"ל במדרש "בזכות ארבע מינין שבלולב אני מציל לכם מארבע מלכיות אתרוג זה מלכות בבל מה אתרוג זה דומה לזהב כך מלכות בבל רישא די דהבא, כפת תמרים זו מלכות מדי הלולב ארוך והמן נתלה על עץ ארוך, וענף עץ עבות זו מלכות יון מה הדם זה עשוי קליעה כך מלכות יון, וערבי נחל זה מלכות אדום מה ערבה קנה שלו אדום כך מלכות אדום" ומפורש בדברי רש"י והערוך הנ"ל שאתרוג צבעו זהב.

הגאון ר' יצחק רצאבי שליט"א כתב בשם המהר"י אבוהב בספרו מגורת המאור (נר ג' כלל ד' ח"ו פ"ד, וסימן קמ"ט) בזה"ל "הקליפה העליונה דומה ליסוד האש במראהו ובטבעו חם ויבש כמותו, והלובן שתחת הקליפה דומה במראהו ליסוד האויר וכו', והלח שסביב הגרעינים דומה ליסוד המים וכו', והגרעינים הן קשין כארץ דומין ליסוד העפר" וגם זה כנ"ל.

במשנה במס' נדה (יט.) איתא "חמשה דמים טמאים באשה האדום והשחור וכקן כרכום וכמימי אדמה וכמזוג וכו' הירוק עקביא בן מהללאל מטמא וחכמים מטהרין" וכתבו שם בתוס' נדה (יט: ד"ה הירוק) בזה"ל "האי ירוק היינו כאתרוג ולא ירוק ככרתי דאין זה נוטה לאדמימות וסתם ירוק כן הוא כדאמר בלולב הגזול ירוק ככרתי מכלל דסתם ירוק לאו הכי הוא עכ"ל הרי שפשוט היה לתוס' שאתרוג נוטה לאדמימות של דם נדה שלכן מטמא אותה עקביא בן מהללאל, ועל כרחק שם"ל שעיקר מראה האתרוג אינו כמו שאנו קורין יאל"ה שאין לו שום נטייה כלל וכלל למראה אדום, ובודאי כוונתו

לכשעוה וזהב וכן כתב הב"ח (שו"ת סי' פ"ד) בשם תוס' הנ"ל וכל שאר הגאונים בחיבוריהם דפלוגתת עקביא וחכמים הוא במראה זהב.

וכן מפורש בתוס' (סוכה לא:): הלכה למעשה שכתב בזה"ל "אתרוג עיקרו דומה לשעוה" והראשונים תמיד משוים שעוה וצבע זהב כאחד, וכן שעוה שלנו לא הוה ביאל"ה כמו אתרוג שלנו שהוא כחרדל ויותר נוטה לזהב והמסתפק בזה דאולי היה להם שעוה אחר וכדו' די בכל הנ"ל להוציא מהלב כל נדנוד ספק, וזהו כתוס' הנ"ל ממס' נדה שאתרוג נוטה לאדמימות, ועי' בהע' ק"א

הפרמ"ג (א"א תרמ"ח ס"ק י"ח) כתב "והנה שינוי מראה באתרוג צריך ביאור כי מראיתו חלמון ביצה ומראה אדום אדמימות י"ל פסול וכאחינא סומקא י"ל קרוב למראה אתרוג הוה וצ"ע בכל זה" הרי שמחלק בין מראה אדום גמור למראה חלמון שדומה לאחינא סומקא, והיינו אדום עמוק ואדום בהיר, ואתרוג הוא אדום בהיר דומה לחלמון ביצה ואחינא סומקא.

וכן כתב הב"ח בס' תרמ"ח הל' י"ב "וכתבו התוספות דאין לפרש ירוק שדומה לחלמון ביצה שהוא כעין שעוה שהרי אתרוג עיקרו דומה לשעוה". ובעזה"ת יתבאר בסימן שאח"ז באריכות שצבע חלמון ביצה האמיתי הוא צבע כתום בהיר ולא כצבע חרדל שלנו, וכמו צבע חלמון ביצים מתרנגולים פראים עי"ש.

וכ"ז שנתבאר שעיקר צבע האתרוג הוא כזהב צ"ע שכמעט לא ראינו אתרוג בדמות זה, ולא עוד אלא שהיה כל כך פשוט וידוע לחז"ל שזהו צבע האתרוג שהשתמשו בזה לדגומא ולמשל לצבע הזהב ואש, ואין זה אומר אלא דרשוני.

ק"א. והנה שעוה נוטה פחות לאדמימות מזהב (עי' בשל"ה הובא בפתחי תשובה קפ"ח סק"...) שכתב שיש להחמיר בדם נדות כשעוה וכ"ש זהב) אך הוא נוטה לאדום מחרדל. אך באמת נראה שאין כוונת התוס' לשעוה דוקא שכצבע השעוה באתרוגים לא שכח צבע מדויק כזה ויותר הוה כחלמון ביצה (כפי מה שנתבאר שהוא צבע כתום) או כזהב. ומה שכתבו תוס' ומיהו אתרוג דומה לשעוה אין כוונתו לאפוקי זהב אלא הוא המסקנה היוצא מכל דברי תוס' שיש ג' אופנים לפרש ירוק לירוק ככרתי ועשבים או ירוק כתכלת או ירוק ביאל"ה ועי' כתבו תוס' שירוק בעניינינו הוא ירוק יאל"ה, ועי' בתוס' הרא"ש, ויתכן שמה שנקטו תוס' שעוה שהוא הפחות הנוטה לאדום וכוונתם שהוא בכלל צבע זה של יאל"ה הנוטה לאדום (ויתכן שבאו לאפוקי עוד שגם לא הוה ירוק כחרדל שהוא יאל"ה שאינו נוטה לאדום כלל וכלל כמבואר בפוסקים בהל' נדה ורק ממין צבע שעוה ואילך שייך הירוק של אתרוג), ועי' בדברי הב"ח בסמוך.

ובשיעור ששמעתי מהרב אברהם רייט שליט"א מחבר ספר לקיחה תמה שהוא מומחה גדול בעניינים אלו, בדרך אנב הזכיר שאתרונים בסוף בישולם הם "אראנש" "כתום" ומתוקים כמעט כמו תפוחים, ומה שלא מצינו אתרונים כזה משום שבעלי הפרדים נוטלין אותם זמן מה קודם גמר בישולם, וגם אין ראוי אז לסחור בהם כי הם יכולין להתקלקל מחמת רכותם, ולפי זה דברי חז"ל הנ"ל פשוטים ואין צורך באריכות הסבר.

וכדברים אלו ראיתי בספר מסורת האתרוג וז"ל (בהקדמה, ועיי"ש בדף ש' אריכות כזה) "וכן על תכונת פרי האתרוג שראוי לאוכלו חי ללא תיקון ובישול וכו' גם כל אתרוג מזן חזו"א (וגם אתרוג מזן אחר כגון קאלאברי ויאנאוי) לאחר שישהה על העץ עוד כמה חודשים יתהפך צבעו נוטה לצהוב ולכתום, ואז הוא מתוק וראי לאכילה בלא שום תיקון ואין צורך לבשלו והוא משובח בטעמו".

ובאתרונים מבואר שלא היה מצוי להם אתרוג בצבע הזה כלל כמבואר בהדין של אתרוג בצבע אדום עיי"ש בדבריהם, וכדאי להעתיק מקור אחד מפורש כן דבהג' זר זהב על איסור והיתר (דין כליות בהג' אות ו') אחר הביא דברי רש"י וערוך הנ"ל וכתב עליהם בזה"ל "ומלבד שרש"י.. להדיא אדומין אך הלא ידענו שמראה גחלים בוערים הוא אדום ומסתמא מראה אתרוג נוטה לאדום אך באמת נראה כדברי הפוסקים שהחוש יעיד שמראה אתרונים הבאים אלינו אינם נוטים כלל לאודם ומה שאמר ר' אבהו אתריגו לפחמים אפשר שבזמנו ובמדינתו היו האתרוגים אדומים וכמו שראינו באתרונים הבאים מאה"ק הרבה פעמים מראיתם נוטה לאדום". והטעם משום שאתרוג לא היה מתגדל באותן מקומות והיה נוטלין האתרוגים מהאילנות הרבה זמן קודם סוכות, והיו כדברי הפרמ"ג בתחילת דבריו "גם להורות הוראה באתרוג כמ"ש היש"ש בחולין המורים מרובים והיודעים מועטים ובפרט שאין גדילין בארצותינו וצ"ע טובא בהם".

ז"ל הרמב"ן (ויקרא כ' מ"ג) על הפסוק פרי עץ הדר "והנכון בעיני כי האילן הנקרא "אתרוג" בלשון ארמי נקרא שמו בלשון הקדש "הדר" כי פירוש אתרוג חמדה, כדמתרגמינן (בבראשית ב ט) "נחמד למראה" דמרגג למחזי, "לא תחמד" לא תרוג, ואמרינן (בתרגום תהלים מה יד) "שפר ארג נכסין" ולשון חמדה והדר שוים בטעם, ונקרא העץ והפרי בשם אחד כי כן המנהג ברוב תאנה אגוז זית רמון וזולתם, וכן זה שם הפרי והעץ שניהם בארמית אתרוג ובלשון הקדש הדר" וכן בספרו לולב הגזול (אות ו', ועיי"ש שהביאו בשם בעלי הלשון) וכן הוא במאירי (ריש פ"ג סוכה, ובמגן אבות) ריטב"א (שם ובדף לה.) ובחי' רא"ה (לא:): עיי"ש בדבריהם שנקטו דברי הרמב"ן להלכה למעשה.

ועי' באבן עזרא (שם) על מה כתוב פרי עץ הדר "ובאמת כי אין פרי עץ יותר הדר ממנו" והביאו הרמב"ן (שם), וכ"כ הרמב"ם (מו"נ ח"ג פמ"ג) בטעם ארבעת המינים וז"ל "ואשר נראה לי בארבעת מינים שבלולב שהיא שמחה וששון על יציאתם מן המדבר וכו' לפיכך נלקח לזכרון הנאה שבפירותיה וכו'". וזהו בכונת הרמב"ן הג"ל "כי האילן הנקרא "אתרוג" בלשון ארמי נקרא שמו בלשון הקדש "הדר" כי פירוש אתרוג חמדה, כדמתרגמינן (בבראשית ב ט) "נחמד למראה" דמרגנא למחזיו". וכן כתב בספר הבתים (ספר מגדל דוד פ"ב) בביאור דעת ר' אבא שעין הדעת היה של אתרוג וז"ל "אך הדבר שאין תועלת מורגש באכילתו רק מצד החמדה על זה באה האזהרה וזה אמרו אתרוג היה שהוא נחמד למראה".

וא"כ מכיון שצבע האתרוג בסוף בישולם הם "זהב" נראה ברור שזהו צבע העיקרי שנכלל במכוון הקרא בשם "הדר", דוכי יעלה על הדעת שהכוונה לצבע שאינו בגמר פרי. ולפ"ז נראה שיש להדר ליקח אתרוג בצבע הזה (והנה אין זה לאפוקי צבע יאלה כי כמבואר בכל הפוסקים שגם זה מוהדר ויתכן שלפעמים לא בא האתרוג לגמר בישולו בנוגע הצבע ונשאר יאלה, כמו שאמר לי אחד שהרבה מהמרמצים (אראנשיו, תפוח הזהב) אינם באים לצבע הסופי של אראנש וצובעין אותו, אך העיקר הנקודה כאן מכיון שמבואר שזהו הצבע הסופי וצבע העצם של האתרוג בודאי כוונת התורה בעיקר לצבע כזה).

וז"ל המור וקציעה (ס' תרמ"ח) "ובודאי מראה ירוק כזה וכרכום שהוא מראהו של האתרוג הנמור והמהודר".

וכן מפורש בדברי חז"ל בתיקוני זוהר (תיקון כא), ששם איתא בזה"ל "וכמה דלית פסול ביעקב לעילא כן צריך דלא יהא פסול באתרוג לקיימא קרא כולך יפה רעייתי וכו' ואם היא ירוקה היא משובחת יתיר כגונא דהוית אסתר ירקרוקת בגין דאתמר ותלבש אסתר מלכות ובתיקונא שבעין עלין דאילנא אינון קווצותיו עליהו אתמר ראשך עליך ככרמל כולוהו ירוקין דהכי צריכא שערא דאיתתא דאיהי ברתא דמלכא למהוי ירוק כשבעה מיני דהבא ואתרוג איהו ירוקא ואסתר מתמן הוית ירקרוקת" וכתב ע"ז במשכנות יעקב (ס' קנ"ז) בזה"ל "הרי להדיא מבואר מדבריו הקדושים דעיקר מראה אתרוג הוא כמיני הזהב ועיקר געל או נוטה לאדום דלא כמו שראיתי בס' א' לפרש דברי הוזהר תיקון כ"א על ירוק גרין וכו' ואין להאריך ודברי הוזהר תיקון ע' מבוארין להדיא להיפוך דבעינן מראה זהב".

וכן כתב שם בביאור רבו של רבו רבינו הגדול הגר"א ז"ל וז"ל ירוקא ר"ל כזהב ויש

מראות אחרות דכשרין בה וז"ש במשנה והירוק ככרתי לאפוקי סתם ירוק שהוא כזהב וע"ש בתוס' וז"ש אסתר ירקרקת שהוא כזהב דככרתי לית באדם".

וכן כתב הבכורי יעקב (תרמ"ה סק"נ) וז"ל "שוב ראיתי בזהר פרשת תרומה בפסוק אבני שוהם שכתב וז"ל "ושמא דיליה איקרי זהב ירקרק ורוא דא אוקמוה חברייא אסתר ירקרקת היתה גוון אתרוג וכולא חד" עכ"ל הרי דס"ל דגון אתרוג וירקרקת דאסתר וירקרקת שזהב מראה אחד הוא וגון ירקרקת זהב הוא מה שקורין געלב כל"א כמש"כ התוס' הנ"ל בסוכה ולפ"ז גם הזהר ס"ל דמראה אתרוג הוא מראה כרכום ושעוה וכו'".

והמתבאר מכל מקומות הללו מדברי חז"ל ראשונים ואחרונים שעיקר מראה האתרוג הוא כזהב ושראוי להדר אחריו ושהוא צורת הפרי שהתורה דיבר עליו כשכתוב "פרי עץ הדר", ועי' בספר הלכות חג בחג פ"ד הל' ג"א, ושם גם בהע' 79.

ועוד אחזור על הנ"ל שכ"ז אינו בא לאפוקי שאתרוג יאל"ה אינו מהודר ואינו ממראה האתרוג, והא אנן נקמינן שאפי' אתרוג ירוק כל שסופו לחזור כשר ומהודר, והבית יוסף (סוף ס' תרמ"ח) כתב בשיטת רש"י שאפי' גדול כפול הלכך כשר משום שסופו היה להתגדל כשיעור הראוי. אך כל מי שמהדר אחר גידול נאה וכדו' שאינו מוזכר בש"ס ונושא כלי שלחן ערוך הידור כזה רק שלא יהיה כבריה אחרת, אז יש מקום גדול להדר אחר אתרוג מהודר שצבעו זהב וכשעוה, ובוה מתקיים הכתוב כפשוטו "פרי עץ הדר".

כעת רציתי להציע דבר נפלא ובראשונה נקדים שכעמדתי על יסוד הנ"ל בשלמדתי הלכות ד' מינים, חשבתי דלכאז' זהו כמו שנתבאר באריכות בקונטרס הזה שארגמן הוא זהב וכתום, כי הלא התורה משתבח בפרי זה שהוא "פרי עץ הדר" שהכוונה שהוא הפרי ההדר ביותר מכל הפירות, כמו שכתבנו לעיל מהאבן עזרא "שאין פרי עץ הדר יותר ממנו" והביאו הרמב"ן, וכ"כ הרמב"ם "לפיכך נלקח לזכרון הנאה שבפירותיה וכו'", ואם פרי זה בגמר ביטולו הוא כצבע זהב על כרחך זהו צבע הכי היפה שנמצא, וזהו כמו שביארנו באריכות לעיל שמעלת צבע ארגמן הוא מצד יופיו. ועוד אם נאמר שאין זה צבע ארגמן היאך לא יהיה שם בכל התורה לצבע היפה הזה של הפרי עץ הדר שהתורה משתבח עמו, ועל כרחך שזהו באמת כוונת התורה בשם ארגמן בין והתבונן.

ואחר העיון ראיתי שלא צריכין לסברתינו כי הוא מבואר בהדיא בחז"ל, דהמתבונן בדברי הזהר הנ"ל יראה דבר נפלא שז"ל "אינון קווצותיו עליהו אתמר ראשך עליך ככרמל כולחו ירוקין דהכי צריכא שער דאיתתא דאיהי בריתא דמלכא למהוי ירוק כשבעה מיני דהבא ואתרוג איהו ירוקא" ולא מובן מה ענין ראשך עליך ככרמל לכל הענין.

אך נראה ברור שכוונת הזוהר למה שכתוב מיד אחריו באותו פסוק "ראשך עליך ככרמל ודלת ראשך כארגמן", וע"ז כוון הזוה"ק "דהכי צריכא שערא דאיתתא דאיהי ברתא דמלכא למהוי ירוק כשבעה מיני דהבא", וכן ראיתי אח"כ בפ' מתוק מדבש. ובפסוק זה התחלנו כל הקונטרס שמוכת מקרא זה בהדיא שארגמן הוא כצבע זהב וכתום, כי חוץ משערות שחורות ולבנים אין שום שער אחר חוץ, וזהו כוונת הזוה"ק ששערא דאיתתא כזהבא ופשוט. וע"ז כותב הזוה"ק שגם אתרוג צריך להיות כירוקא הזה הרי בהדיא ומפורש שעיקר צבע האתרוג הוא כצבע ארגמן וזהו יסוד כל דברי הזוה"ק, וא"ש בעזה"ת.

עיקר צבע חלמון ביצה

מראה חלמון ביצה מוזכר הרבה פעמים, ומהם בחלכות טריפות (יו"ד ס' ל"ח), ובהל' גדה (יו"ד ס' קפ"ח), וכן בענין מראה צבע האתרוג, וראו לעמוד ע"ז.

הנה כולנו ידועים שצבע חלמון ביצה הוא יא"ל"ה כעין חרדל שאין לו נטייה אל אדמימות כלל ופוק חזו מה עמה דבר. אבל לפי האמת כך נראין רק ביצים שלנו (באמריקא), אך במקומות אחרים בעולם יש שרובם שהחלמונים נראין בצבע כתום, וכן מצוי הרבה בארץ ישראל. וסיבת השתנות הצבע משום אוכל שנותנין להם, ועוד יתכן שדרכי הסוחרים כאן לשום תרנגולים במקום שא"א להם לזוז ממקומם (כפשוטו ממש!) והם דחוקים בכל מיני דחקות כל היום וכל הלילה. ואשר על כן מה שאמרו חז"ל כל שכביצה ביצה טובה הימנו לא לשייך לביצים הללו, כידוע לחכמים במקצוע הזה, שביצים שלנו משוללים מכל מעלותיהם, ואין זה מקומו ואציין רק מראה מקום אחד שהמאירי (ביצה כד.) בענין צידת דגים ביומן כתב בזה"ל "ואפילו השהו אותן חיים במכמורות בתוך המים אינן בערך אותן הנצודין ביומן כלל וכו' וכן חיות ועופות אחר שניצודו הם מתנונים והולכים". אך ביצים של תרנגולים שחיים באופן פראי כמו שהיה חיים בומנים קודם שהתחיל המסחר הגדול של זמנינו, הם נראין שונים וצבעם בדרך כלל הוא "כתום", וכן ידוע לכל מי שיש לו תרנגולים בחצר בביתם המוליד ביצים ופוק חזי מה עמהם, וכאן רק נעתיק המקורות מראשונים ואחרונים אשר מבאר תורתם אנו חיים, לענין מהו צבע הנכון של חלמון ביצה המוזכר בפוסקים.

בנמו"י חולין (ס"ד) כתב בזה"ל "חלבון: אותו ריר לבן, חלמון: הוא האדום", וכן הוא בכלבו (הלכות טריפות ס' ק"א), ובהערוך (ערך חלמון).

וז"ל האבן עזרא (משפטים כ"ג כ') "ואמר (רבינו סעדיה גאון) על הביצה שמהאודם יצא האפרוח וראיות גמורות יש כי הלובן עיקר האפרוח".

בהגהות לספר אמורות טהורות מרכינו יהודה החסיד (הערה 472) הביא מחיבור קטוע לריה"ח בזה"ל "וחלמון של ביצים הוא האדום וכו'".

וז"ל רבינו גרשון בן שלמה (חתנו של הרמב"ן ואבי הרלב"ג) בספר שער השמים (דף כ') "ובעת ההיא יעלה צבע האדום והוא החלמון, לצד אחד במקום אשר יתחיל להבקע ויראה בחלבון טפת דם והוא הלב אשר נברא תחלה ויצאו משם שני גידים וכו'".

והנה ברא"ש נדה פ"ב סימן ד' כתב וז"ל "פר"י דמכאן משמע דירוק סתם הוא צבע הדומה לחלמון של ביצה או לזהב הנוטה למראה אדמימות עכ"ל הובא באגור (סי' אלף שס"ג), ופשוט שצבע חלמון ביצים שלנו אינם נוטים לאדום כלל, וכמו צבע חרדל שאינו נוטה כלל לאדום כמבואר בפוסקים בהל' נדה.

ובזה"מ (דפוס קושטא פ"ה מהל' איסור"ב ה"ו) איתא בזה"ל נראה דהאי ירקרק לאו ירוק ממש כעשבים וכרתי דאין זה נוטה לאדמימות אלא כעין חלמון ביצה או כאתרוג.

ובמאירי נדה (י"ט.) כתב בשם התוס' וז"ל "ומ"מ בתוספות פירשוהו אפילו בירקקות הנוטה מעט לאדמימות הקרוי גירוק והביאו ראיה שאלו בירוק ככרתי לא היה עקביא בן מהללאל חולק לאסור שהרי אין לו שייכות עם מראה דם כלל אלא בירוק הקרוי גירוק וכן הביאוהו מה שאמרו במסכת נגעים ירקרק כשעוה ובבראשית רבה אמרו וירק את חניכיו שהוריקן בזהב דכתיב ואברותיה בירקרק חרוץ אלמא ירקרק זהו מראה הזהב או השעוה מכל מקום משמע שיש ירוק בצבע הקרוי גירוק עליו ראוי לומר שהיה עקביא מטמא ומכל מקום לדעתי זו ודאי טמאה שהרי לענין ריאה ירוקה בחלמון ביצה וכמוריקה של כרכום טרפה ירוקה ככרתי כשרה אלמא מין זה של ירוקות הנקרא גוריק בכלל צבע הכרכום הוא והרי פירשנו שכל כקין כרכום טמאה ואין לך בו אלא שתאמר שקרן הכרכום נוטה לאדמימות יותר מן הכרכום הבינוני ואם כך אתה אומר פירצה דחוקה היא ואין לכנס בה בזמן שנתמעט הבקיאות ועקביא שהיה מטמא כירוק ככרתי היה מטמא ושע"פ שאין לירוק שום שייכות עם מראה דמים" עכ"ל הרי שם"ל להמאירי שירוק בחלמון הוא טמא לכו"ע מטעם שאדום.

עוד כתב המאירי (שבת קל"ט:) "ונותניו ביצה במסננת של חרדל ר"ל ביצה שהיא טרופה מאתמול ונותנים במסננת של חרדל והחלמון נוטף לתוך החרדל ומאדימו והחלבון מתוך שיש בו דבקות נשאר למעלה".

הפרמ"ג (א"א תרמ"ח ס"ק י"ח) כתב "והנה שינוי מראה באתרוג צריך ביאור כי מראיתו חלמון ביצה ומראה אדום אדמימות י"ל פסול וכאחינא סומקא י"ל קרוב למראה אתרוג הוה וצ"ע בכל זה" הרי שמחלק בין מראה אדום גמור למראה חלמון שדומה לאחינא סומקא.

ז"ל הבעל התניא בספרו תורת חיים (פר' בראשית דף לח אות כה) "וכ"ה ענין מראה הירוק שהוא מראה מיוחד בפ"ע ואינו דומה לא ללבן ולא לאדום רק לפעמים נוטה מראהו למראה האדמימות בגלוי כמו מראה הזהב או חלמון ביצה שנוטים למראה האדמומית יותר כידוע ומבואר בש"ע ופוסקים בהל' גדה".

בספר חוק וזמן (פ"א אות כו) בתוך הרבה מקורות המקילים במראה של צבע מאראנצין כתב "ובס' גפן פוריה להג"ר אברהם בלומענקראנץ וצ"ל (פ"א סעיף ה') כתב דהיינו צבע חלמון ביצה שהיקל בו הש"ך קפ"ח ס"ק ד' ואף מהרש"ל של"ה וחכמ"א לא כתבו להחמיר כ"א בשעוה וזהב דנוטה טפי לחום ואדמימות משא"כ ב"אוראנדש" כתום שהוא לגמרי צבע בפנ"ע".

כתב הב"ח בס' תרמ"ח הל' י"ב "וכתבו התוספות דאין לפרש ירוק שדומה לחלמון ביצה שהוא כעין שעוה שהרי אתרוג עיקרו דומה לשעוה".

בספר אור נערב (ח"י פ"ד אות ל') מרבינו משה קארוכבארא איתא "וגוון תפארת ספיר וכולל חוור וסומק והיינו ירוק כחלמון ביצה".

ז"ל ספר עמוד העבודה (ביאור מלות זרות אות ד') "ואם תערב צבע לבן וצבע אדום ותמזגם היטב יתחדש מהם גוון אחר ממוצע בין לבן ואדום והוא קרוב למראה ירוק כחלמון ביצה או למראה כרכום שקורין ואפערין בל"א".

וצ"ע בכוונת הרמ"ק ובעל עמוד העבודה דהא לבן ואדום הוא "פינק", ואולי כוונתם באדום לחום או לכתום ואולי כוונתם בלבן גם לצבע חרדל (אך זה דוחק ועי' להלן) שבאלו אולי הצבע היוצא כזהב. ובאמת יש לפעמים כחלמון ביצה נטייה חזק לאדום ואינו רק צבע כתום, ואולי זה כונתם וכן מסתבר.

הנה זה לשון הערוך השלחן (סי' ל"ח הל' ט') "ויראה לי דלכן חשבה הש"ס במראה גע"ל ג' מינים משום דבמראה זו יש מראה חלושה עד מאוד וזה ככשותא ויש מראה חזקה עד מאוד וזהו כחלמון ביצה ויש הנוטה אדום כמו מראה זהב שנתבאר בס' קפ"ח לעניין מראה", ונראה שכוונתו כדברי ספר גפן פוריה הנ"ל.

ולפי מה שנתבאר א"ש דברי הש"ך (יו"ד קפ"ח סק"ד) שאחר שכתב המחבר שמראות
שעוה וזהב אינו מטמאים הוסיף גם מראה חלמון ביצה ואתרוג, ולכא' לא מובן דהא
חלמון ביצה שלנו הוא כמראה חרדל וזה פשוט וכ"ש שאינו מטמא אך להג"ל א"ש
בעזה"ת ופשוט.

ברוך רחמנא דסייע לן.

